

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

С. О. ГАРЬКАВЕЦЬ

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Словник-довідник

Сєвєродонецьк, 2021

УДК 159.92+316.62+343.9

Г20

Рекомендовано до друку Вченою радою
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(протокол № 5 від 27 листопада 2020 року)

Рецензенти:

Крейдун Н. П., професор кафедри прикладної психології факультету психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
кандидат психологічних наук, доцент;

Цільмак О. М., професор кафедри психології Національного університету
«Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор.

Гарькавець С. О.

Г20 **Юридична психологія** : словник-довідник / С. О. Гарька-
вець. — Северодонецьк : вид-во СХУ ім. В. Даля, 2021. — 152 с.

ISBN 978-617-11-0185-2

Словник-довідник налічує понад 500 понять та термінів, що складають тезаурус сучасної юридичної психології, а також інформацію про найбільш відомих закордонних і вітчизняних дослідників в галузі юридичної психології. Словник укладений на основі всебічного вивчення сучасної наукової літератури з юридичної психології та її галузевих напрямків. Загалом словник-довідник надає наукове уявлення про теоретико-методологічні засади юридичної психології як науки та її категорійно-понятійний апарат.

Для психологів, кримінологів, соціологів та інших фахівців, які вивчають та досліджують різні аспекти юридичної психології, а також для викладачів, аспірантів і здобувачів вищої освіти та всім тим, хто цікавиться питаннями юридико-психологічного характеру.

УДК 159.92+316.62+343.9

© Гарькавець С. О., 2021

© Східноукраїнський національний
університет ім. Володимира Даля,
2021

ISBN 978-617-11-0185-2

*Світлій пам'яті мого наукового керівника
Олени Володимирівни Землянській,
присвячую*

ПЕРЕДМОВА

Юридична психологія посідає значуще місце в системі наук про людину. Міждисциплінарний характер, що зумовлений юридичною та психологічною призмами розгляду проблеми особистості, включеної в систему правових відносин, робить її унікальним науковим знанням, що буде завжди актуальним і непересічним.

Вивчення психології людей у відносинах з системою права, хоча й почалося кілька століть тому, натеper має великі пласти систематизованого наукового знання. Але ХХІ століття привнесло нові виклики, що значно розширило юридико-психологічне поле досліджень, що натеper проводяться в умовах великого інформаційного різноманіття, швидкого розповсюдження інформаційних потоків та їхньої суперечливості. Інтернет, соціальні мережі та інші сучасні електронні системи зв'язку утворюють інформаційні хвилі, що поглинають людей в епоху постмодернізму. Це породжує проблеми пошуку необхідної, валідної інформації, у тому числі юридико-психологічного характеру.

Іноді можна почути, що «Google все знає, а тому не має потреби у книжках». Дійсно, в Інтернеті вже все є або майже все, що привнесено працею багатьох науковців-користувачів й не тільки ними. Проте слід уточнити, що Інтернет тільки зберігає різну інформацію, а ключі до цієї інформації знаходяться в іншій площині — бажанні людини вчитися, здобувати освіту та самоудосконалюватися. Людина освічена знає, що шукати, де шукати, а головне навіщо. А отже книжки, якого б вони не були формату (друковані або електронні), поки що залишаються надійним, ефективним засобом навчання, саморозвитку та передачі досвіду від попередніх поколінь майбутнім.

Натепер ми маємо складні, часто невизначені та різноманітні за своїм походження соціальні умови існування, що не тільки впливають на ускладнення відносин між людьми та соціальними групами, а й породжують велику кількість підстав, за яких люди втрачають спроможність продуктивно діяти в соціально-нормативних координатах існування. За одних й тих самих обставин, впливу одних й тих самих чинників люди по-різному себе поведуть і, як наслідок, одні продукують просоціальну поведінку, а інші антисоціальну, одні вчиняють правопорушення, а інші перетворюються на жертв злочинів. Чому так відбувається й внаслідок чого — відповідь можна знайти, опанувавши основні положення «Юридичної психології».

Хоча «Юридична психологія» є наукою зі своєю тривалою історією й натепер існує широкий спектр підходів, що змістовно представлені множиною категорій, термінів і понять, що відбивають її широкий тезаурус, які потребують свого уточнення з урахуванням сучасних наукових доробок.

Запропонований словник-довідник являє собою спробу розширити понятійну базу та допомогти фахівцям ефективно опанувати основний термінологічний тезаурус сучасної «Юридичної психології». Він має як загально визнані поняття, що містяться у відповідній закордонній та вітчизняній науковій літературі, так й терміни, що використовуються в окремих науково-психологічних підходах (психоаналітичному, біхевіористському, когнітивістському, гуманістичному тощо), а також авторське розуміння окремих юридико-психологічних понять.

У кінці словника-довідника наведений бібліографічний опис основної літератури, що була використана автором при його складанні та, яка може бути корисною читачам щодо поглибленого вивчення наукових аспектів юридико-психологічного виміру. При цьому в тексті словника-довідника, здійснений переклад на українську мову назв праць видатних науковців, що, як на нашу думку, додатково буде сприяти розширенню вітчизняного юридико-психологічного тезаурусу.

Автор не претендує на всебічність представлення наукових термінів, незмінність та безальтернативність запропонованих дефініцій та трактувань. Це словник певного історичного часу, в якому юридико-

психологічні поняття виступають актуальними феноменами. Проте автор сподівається, що словник-довідник «Юридична психологія» буде корисним не тільки професійним фахівцям, а й викладачам, аспірантам, здобувачам вищої освіти та всім тим, хто цікавиться юридико-психологічними проблемами.

Автор висловлює окрему подяку доктору психологічних наук, професору, Заслуженому діячу науки та техніки України Сергію Івановичу Яковенку за допомогу у пошуку необхідного довідкового матеріалу.

А

Абсорбція психологічна (з лат. *absorption* — поглинання) — специфічний стан уваги та свідомості, що характеризується напруженням і зусиллями відчуттів активності та поглинанням діяльності; єдиний контроль уваги, що призводить до тотального недиференційованого стану, переживанню злиття з зовнішнім об'єктом.

Автаркія — влада, що ґрунтується на повному свавіллі окремої людини або вузької соціальної групи.

Авторитарна особистість (з лат. *auctoritas* — влада, вплив) — це індивід, який характеризується перебільшеною схильністю підкорятися авторитетам, консерватизмом, спрагою влади, ксенофобією, продукує крайній конформізм у відношенні до загальноприйнятих стандартів, догматично-примітивними стереотипами мислення; прагне відчувати власну приналежність до будь-якої могутньої та нездоланної сили, що повністю утискає волю.

Агравация (з лат. *aggravare* — робити ще тяжче, перебільшувати) — прийом (штучне підвищення температури тіла, виклик нариву шляхом введення під шкіру різних подразників тощо), що використовують ув'язнені або засуджені до позбавлення волі, з метою уникнення відповідальності або послаблення режиму ізоляції.

Агресивна поведінка — будь-які форми активності, що передбачають заподіяння фізичної або психологічної шкоди іншому/іншим.

Агресивний стимул — об'єкт, що асоціюється з агресивною реакцією (наприклад, ніж), наявність якого може збільшити ймовірність агресивного поводження.

Агресивність — властивість особистості, що віддзеркалює її готовність до прояву агресії.

Агресія (лат. *aggression* — напад) — поведінка живих істот, що передбачає напад або загрозу нападу на інших представників свого виду (можливо чужого), що пов'язано з продукуванням емоцій страху, гніву, люті тощо. Психологічні теорії розглядають агресію та агресивну поведінку людини виходячи з власних концептуальних побудов: психоаналіз розглядає агресію як прояв Едіпового (Електри) комплексу, результат утиску інстинктивних лібідозних прагнень у ранньому дитинстві (З. Фройд); необіхевіоризм вважає агресивну поведінку фрустрацією, що зазнає індивід у процесі «соціального навчання» (Дж. Долард, Н. Мюлер, А. Бандура); когнітивна психологія розглядає агресію результатом «дисонансів» і «невідповідностей» у пізнавальній сфері суб'єкта (Г. Тешфел, Л. Фестінгер); інтеракціонізм вважає агресивну поведінку наслідком об'єктивного «конфлікту інтересів», невідповідності цілей окремих індивідів та соціальних груп (Д. Кемпелл, М. Шериф); біогенетична концепція розглядає агресію як вроджену властивість, що закладена у самій природі людини (К. Лоренц); геліопсихологія (космобіологізм) агресивну поведінку людей розглядає наслідком підвищеної сонячної активності (О. Л. Чижевський).

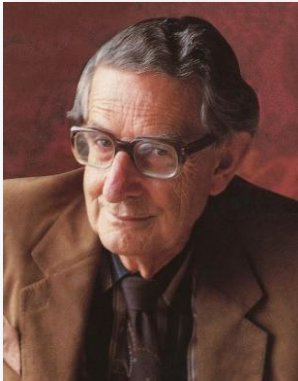
Адаптація — пристосування саморегульованих систем до мінливих змін середовища. Виокремлюється два види адаптації — біологічну та психічну. Біологічна передбачає пристосування організму до фізичних умов середовища (температура, атмосферний тиск, вологість тощо), а також до фізичних та хімічних змін у самому організмі. Психічна — регуляція окремих біологічних процесів і станів на підставі пластичності психіки суб'єкта.

Адаптація сенсорна (зорова, слухова, тактильна, смакова, ольфакторна) — пристосування аналізаторів (органів відчуттів), зміна їхньої чутливості в залежності від інтенсивності, значущості та тривалості впливу подразника.

Адаптація соціальна — пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин з соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальній групі, діяльність з опанування відносно стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії, що в ньому існують.

Адаптивність — пристосувальні можливості індивіда.

Ажитація (з італ. *agitato* — схвильованість) — стан сильного збудження в конфліктних, аварійних ситуаціях, порушення цілеспрямованих дій, метушливість, знижена здібність до розсудливої діяльності — аномальний психічний стан.

Айзенк Ганс Юрген (нім. Eysenck Hans Jürген) (1916–1997 рр.) —

німецько-британський вчений-психолог, один із фундаторів факторної теорії особистості, автор популярних тестів із вивчення інтелекту, розробник власної концепції особистості злочинця. Причини виникнення індивідуального злочину Айзенк пояснює з позицій інтеракціонізму, що базується на взаємодії біологічних і соціальних

чинників у формуванні злочинної поведінки. Прогностичними ознаками кримінальної поведінки за Айзенком виступають екстраверсія (інтроверсія) (Е), нейротизм (стабільність) (Н) та психотизм (сильне супер-его) (П), при цьому найбільше корелює зі злочинною активністю індивіда саме психотизм. Високий рівень психотизму свідчить про егоцентризм, емоційну холодність, агресивність та жорстокість, імпульсивність, ворожість налаштування до оточуючих, підозрілість та антисоціальність особистості). Узагалі, індивіди, які схильні до вчинення злочинів — це невротичні екстраверти, пошукувачі сенсацій, з

високим рівнем занепокоєння та депресії, агресивною та неупередженою поведінкою.

Основні положення теорії Г. Айзенка:

1) схильність до злочину є універсальна, але у більшості вона утримується свідомістю суб'єкта;

2) свідомість є генералізованим рядом умовно-рефлекторних відповідей на стимули середовища, що були вироблені у дитинстві та підлітковому віці відповідно до правил павловського зумовлювання;

3) «свідомість» індивіда може бути недостатньо розвиненою, так як родина або суспільство не може створити нормальну обстановку для її розвитку, або унаслідок природженого послаблення у індивіда механізму вироблення умовних відповідей;

4) екстраверти гірше виробляють умовні рефлекси, ніж інтроверти;

5) високий рівень нейротизму або тривожності, посилює як екстравертовані, так й інтровертовані тенденції та стимулює (в екстраверта) або гальмує (у інтроверта) прояви антисоціальних спонукань.

Тобто, поєднання певних біологічних схильностей, суттєве обмеження реакції на впливи умовних рефлексів і соціальних аспектів виховання спроможне генерувати особистості небезпеку стати злочинцем.

Основні наукові праці: «Структура особистості» (1952), «Злочинність та особистість» (1964), «Біологічні основи особистості» (1967), «Дослідження людської психіки» (у співавторстві) (1981) та ін.

Аккомодатор — людина, яка схильна діяти, а не впадати у пасивні роздуми.

Активна генералізація — повторення якої-небудь поведінки, яка була засвоєна внаслідок навчання, у новій ситуації, що відрізняється від тієї, у якій відбувалося навчання.

Активного слухання техніка дозволяє чути й сприймати справжні почуття співрозмовника за допомогою невербальної підтримки, фраз перенесення відповідальності на партнера,

безоціночного ставлення до опонентів спору, демонстрації своїх почуттів до почутого.

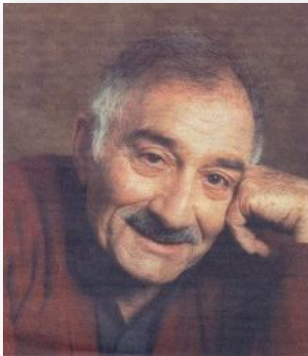
Актор — суб'єкт соціальної дії.

Акцентуації характеру (з лат. *accentus* — наголос) — виразність окремих рис характеру людини, що мають вихід за межі норми або межують із патологічними проявами в її психіці та поведінці; це надмірне посилення окремих характерологічних рис особистості, які виявляються у вибіркового ставленні її до певного роду впливів при достатній стійкості до інших.

Альтруїзм — мотив надання будь-кому допомоги, що свідомо не пов'язаний із власними егоїстичними інтересами; прагнення надати допомогу іншому, навіть якщо це спричинить певні власні втрати.

Амбівалентність (з лат. *ambo* — обидва та лат. *valere* — володіти, діяти) — психічний стан роздвоєності; двоякість переживання, що відбивається на рівні одночасного прояву протилежних відносин або почуттів (наприклад, симпатія та антипатія) до одного й того ж об'єкту уваги.

Амблінойя (з лат. *amblis* — тупий, слабкий та *nus* — розум) — аномальна ускладненість прийняття рішень, що спостерігається при психастенії.

Амір Менахем (Amir Menahem) (1930–2015 рр.) — ізраїльський вчений, професор кримінології, віктимолог-позитивіст, який розробив концепцію «сприятливої жертви» (з лат. «*victim precipitation*»). У 1971 р. дослідник оприлюднив власне дослідження «Патерни в зґвалтуваннях з використанням фізичної сили», у якому висунув поняття «зґвалтування, що спровоковані жертвою» («*victim-*

precipitated rape»). Згідно визначенню Аміра, провокування можна виявити у тих випадках, коли жертва, з точки зору гвалтівника, неявно погодилася на секс або дозволила перенести себе у небезпечну, вразливу ситуацію. Провокуючими ситуаціями дослідник запропонував розглядати спільне вживання спиртних напоїв, згода на певну форму сексуальної взаємодії (залицяння) тощо. Амір вважав, що жертва, завжди виступає причиною злочину. Автор близько 100 наукових робіт із кримінології та віктимології.

Основні наукові праці: «Вільний час та делінквентність: дослідження пропозицій» (1968), «Патерни зґвалтувань з використанням фізичної сили» (1971), «Зґвалтування: приманка та пастка: збалансований, гуманний, сучасний аналіз його причин і боротьби з ним» (1975), «Зразки насильницьких зґвалтувань» (1979), «Організована злочинність: невизначеність та дилеми» (у співавторстві) (1999), «Поліція, безпека та демократія: теорія та практика» (у співавторстві) (2001), «Поліція, безпека та демократія: особливі аспекти демократичної поліцейської діяльності» (2001) та ін.

Аморальність — негативне ставлення до норм моралі та заперечення морального поведіння.

Андрогенія — поєднання в одному індивіді чоловічих і жіночих якостей; здібність у різних ситуаціях проявляти або маскулінні, або фемінні особливості поведінки.

Антипатія (з грец. *αντιπάθεια*, від *αντι* — проти та *πάθος* — пристрасть) — почуття неприязні, неприхильності або відрази, емоційне ставлення неприйняття до кого-небудь або чого-небудь.

Антисемізм — одна з форм нетерпимості, неприйняття, упередження, що проявляється у ворожому ставленні до людей єврейської національності.

Антиципація (з лат. *anticipation* — передбачення) — здібність індивіда передбачати розвиток подій, можливі результати дій до того, як вони відбуваються; здібність індивіда до випереджального відображення дійсності та того, що в ній може відбутися.

Антагонізм — непримирима суперечність між опонентами, наслідком чого може бути використання ними насилля.

Антонян Юрій Міранович (1933 р. н.) — радянський, російський вчений-правник, доктор юридичних наук, професор, фахівець в галузі кримінології, юридичної психології та психіатрії. Науковець обґрунтував значення безсвідомої мотивації у різних видах злочинної поведінки та роль психопатологічних чинників у детермінації протиправної активності особистості. Розробив концепцію причин злочинної поведінки осіб з психічними аномаліями, способи їхнього

попередження та виправлення у місцях позбавлення волі. Поглиблено вивчав проблеми агресії, психології вбивств та зґвалтувань. Науковець зробив великий внесок у дослідження таких проблем юридичної психології, як особистість злочинця, психологія злочинної поведінки, безсвідомі мотиви скоєння злочинів. Автор понад 300 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Кримінальна патопсихологія» (1991), «Причини злочинної поведінки» (1992), «Психологія вбивства» (1997), «Кримінальна сексологія» (1999), «Психологія злочину та покарання» (2001), «Особливо небезпечний злочинець: тоталітарні злочинці, серійні вбивці, терористи, побутові вбивці, сексуальні маніяки, наймані вбивці» (2011), «Некрофілія: психолого-криміналогічні та танатологічні проблеми» (2016) та ін.

Апатія (з грец. *απάθεια* — без пристрасть, незворушність) — стан байдужості, емоційної пасивності, втрата інтересу до подій навколишньої дійсності, один із симптомів депресивного стану індивіда.

Апатія спостерігача — ефект, що зумовлений індивідуальними ставленнями індивіда до страждань інших людей.

Арбітраж (з англ. *arbitration* — вирішення спору посередником) — вирішення конфлікту третьою стороною, яка вивчила протилежні точки зору щодо предмету конфлікту та запропонувала рекомендації, що є обов'язковими до виконання непримиримими опонентами; це не тільки державна або офіційна практика, але й можливий алгоритм дій спрямованих на вирішення окремих видів інтерперсональних конфліктів. Виокремлюють такі види арбітражу: третейські суди, міжнародний комерційний арбітраж, міжнародний інвестиційний арбітраж, міждержавний арбітраж, спортивний арбітраж тощо.

Асертивність (з англ. *assert* — наполягати на своєму, відстоювати власні права) — це природність поведінки, незалежність від зовнішніх впливів та оцінок, продукування самоповаги та поваги до інших.

Асертивна поведінка — спосіб дії, коли людина активно та послідовно відстоює власні інтереси, відкрито заявляє про власні цілі та наміри, при цьому поважає інтереси інших, уважно їх слухає та розуміє, намагається досягти справжнього компромісу в ситуації конфлікту.

Асинтонність — неспроможність до емоційного співчуття, емоційного співпереживання.

Асіміляція — зв'язок, що існує у пам'яті між різними стимулами, які виникають в один й той же час та в одному місці, внаслідок чого реакція на один стимул починає асоціюватися з іншим; це один з основних процесів, за допомогою якого відбувається навчання.

Аскрипція (з англ. *ascription* — приписування) — зумовленість індивідуального статусу людини соціальними характеристиками, що притаманні їй від народження (стать, етнічна приналежність, фінансове забезпечення, місце батьків у соціальній ієрархії тощо); ситуація, за якої певні характеристики індивіда (статус, професія або фінансовий дохід / забезпечення) визначаються не власними досягненнями, а тією позицією, що була на момент його народження.

Астенія — фізична та нервово-психічна слабкість, що проявляється у підвищеному стомленні, притупленні уваги, слабкій пом'яті, емоційній нестійкості.

Атаксія — порушення координації рухів.

Атракція — привабливість однієї людини для іншого, особлива форма відношення, забарвленого виключно позитивними емоціями, а також велика симпатія і привабливість індивіда. Атракція виявляється у вигляді особливої позитивної установки на особу, організацію, соціально-політичні інститути тощо.

Атрибуція — це процес використання людьми інформації для формування висновків про причини, що визначають поведінкові акти або установки.

Афект (з лат. *affectus* — душевне хвилювання, пристрасть) — сильний та відносно нетривалий емоційний стан, що пов'язаний з різкими змінами важливих для індивіда життєвих обставин; тимчасова психічна непатологічна дезорганізація свідомості, її звуження, втрата вольового контролю, що викликана раптовим надсильним емоціогенним впливом, гострим, конфліктним протиріччям дійсності особистісним позиціям індивіда.

Афектація — зайва, штучна пристраєність.

Афективна експресія — невербальні прояви індивіда, що займають проміжне положення між станами, які суб'єктивно переживаються індивідом та поведінкою, що проявляється у його мімічних реакціях, голосових і пантомімних проявах.

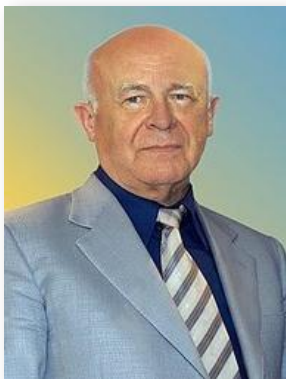
Афективність — психічний стан, що пов'язаний з сильним емоційним проявом (пристрастями, потягами тощо).

Афіліація (з англ. *affiliate* — приєднуватися) — це базова потреба або схильність людини шукати єдності з такими як вона сама, тобто з іншими людьми. Тенденція до афіліації збільшується при залученні індивіда в потенційно небезпечну стресову ситуацію. При певних обставинах близькість до інших призводить до зниження тривоги, пом'якшенню наслідків стресу.

Б

Базові емоції — вроджені емоції, на підґрунті яких формуються більш складні, соціально зумовлені емоційні якості особистості, до яких зазвичай відносяться емоції радості, суму, здивування, відрази, страху та гніву.

Баланс когнітивний — оцінка індивідом усіх суб'єктивно значущих сторін дійсності як гармонійно організованої системи, з метою уникання когнітивного дисбалансу або розбалансування когнітивної сфери свідомості.

Бандурка Олександр Маркович (1937 р. н.) — український вчений-правник, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, фахівець у галузі права, управління, конфліктології, кримінології та юридичної психології. Зробив суттєвий вклад в розбудову вітчизняної юридичної психології. Автор понад 300 наукових, навчальних, публіцистичних і художніх творів.

Основні наукові праці: «Вандалізм» (у співавторстві) (1996), «Конфліктологія» (у співавторстві) (1997), «Психологія управління» (у співавторстві) (1998), «Етнопсихологія» (у співавторстві) (2000), «Юридична психологія» (у співавторстві) (2001, 2002, 2006), «Юридична деонтологія» (у співавторстві) (2002), «Юридична психологія: термінологічний словник» (2005), «Професіоналізм і лідерство» (у співавторстві) (2006), «Основи психології та педагогіки» (у співавторстві) (2009), «Про владу та злочинність» (2012),

«Тисячоліття злочинності в Україні» (2015), «Управління органами національної поліції України» (у співавторстві) (2017) та ін.

Бар'єр культурний — елементи культури (мова, соціальні цінності, соціальні норми та звичаї, традиції та обряди) різних соціальних груп, що ускладнюють взаємодію між їхніми членами.

Бар'єр психологічний — вибіркове гальмування активності у наслідок низької самооцінки суб'єкту.

Бар'єр смисловий — нерозуміння людьми один одного на підставі надання одним і тим же явищам різного смислу.

Бар'єр соціальний — соціально-нормативні особливості соціальних груп, що перешкоджають зближенню між їхніми членами.

Барко Вадим Іванович (1956 р. н.) — український юридичний психолог, доктор психологічних наук, професор, один із найбільш досвідчених фахівців-поліграфологів в Україні. Автор понад 200 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект)» (2002), «Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід)» (2003), «Психологія управління командою міліційного підрозділу» (у співавторстві) (2006), «Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності в органах внутрішніх справ» (у співавторстві) (2007), «Професіографічний опис основних видів діяльності в ОВС України» (у співавторстві) (2007), «Робоча книга керівника органу внутрішніх справ (психолого-педагогічний аспект)» (у співавторстві) (2009), «Психологія у професійній діяльності поліції» (у співавторстві) (2018) та ін.

Бездумна конформність — сліпе підкорення інтерналізованим соціальним нормам, коли не замислюються про власні дії або вчинки.

Безпечне освітнє середовище — це стан освітнього середовища, в якому: наявні безпечні умови навчання та праці, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

Безсвідоме — сукупність мимовільних психічних процесів, система вроджених безумовно-рефлекторних реакцій.

Бенефектантність (англ. *benefactance*) — тенденція інтерпретувати події, що відбуваються, таким чином, щоб запропонована інтерпретація представляла власну позицію або дії людини у більш вигідному світлі, ніж вони є насправді; прагнення приписувати собі заслугу у тому, що призвело до успіху, але разом із цим тенденція заперечувати власну відповідальність за те, що привело до невдачі; це є пояснення процесу, за допомогою якого людина егоцентрично (упереджено та несвідомо) змінює власну пам'ять на минулі події таким чином, щоб акцентувати свою роль у позитивних подіях і зменшити свій внесок у негативні події.

Бехтерєв Володимир Михайлович (1857–1927 рр.) — російський невролог, психіатр, морфолог і фізіолог, психолог, досліджував структуру головного мозку та нервової тканини, розробив природничо-наукову теорію поведінки — рефлексологію. Вчений стверджував, що психічна енергія людини не може зникнути безслідно, оскільки існує закон про збереження енергії. Звідси випливає положення «про безсмертя душі».

Запропонував напрямки експериментально-психологічних досліджень злочинців, а саме дослідження їхніх чуттєвих реакцій, пам'яті, асоціації ідей, етичних уявлень, уваги тощо. Наполягав на тому, що такі дослідження повинні проводитися спільно з дослідження фізичного стану злочинців, оскільки вивчення психічного складу індивіда повинно брати до уваги і його фізичну природу.

Основні наукові праці: «Основи учення про функції мозку» (1903), «Психіка та життя» (1904), «Навіювання та його роль у суспільному житті» (1908), «Загальні основи рефлексології людини» (1917), «Колективна рефлексологія» (1921) та ін.

Біографічний метод — метод дослідження психічних особливостей індивіда шляхом аналізу його життєвого шляху, що ґрунтується на єдності внутрішнього та зовнішнього, на зумовлені психічних якостей особистості різними життєвими умовами їхнього формування.

Біхевіоризм — школа в психології, що артикулює відмову від вивчення психіки людини, а її поведінка зводиться до сукупності реакцій на стимули зовнішнього середовища ($S \rightarrow R$). Для того, щоб зрозуміти поведінку людей, треба тільки розглядати підкріплення, що надходить з оточуючого середовища.

Блеф — тактичний прийом, який використовується під час гри або конфлікту, коли пробують утворити у супротивника хибне враження про те, що нібито у його опонента є певні переваги перед ним.

Борстал (англ. *Borstal*) — різновид центрів ув'язнення для молоді (неповнолітніх правопорушників), що існує у Великій Британії, Республіці Ірландія, Індії та деяких інших державах.

Босінг (англ. *bossing* — з англ. *boss* — господар, шеф) — це вертикальний «мобінг», коли психологічний терор стосовно працівника виходить від начальника, коли останній постійно переслідує підлеглого та піддає його різному психологічному тиску.

Бочарова Світлана Петрівна (1928–2012 рр.) —

радянська, українська вчена-психолог, доктор психологічних наук, професор, фахівець в галузі загальної, інженерної, педагогічної та юридичної психології. Зробила суттєвий вклад в розбудову вітчизняної юридичної психології. Авторка понад 200 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Психологія управління» (у

співавторстві) (1998), «Юридична психологія» (у співавторстві) (2001, 2006), «Професіоналізм і лідерство» (у співавторстві) (2006), «Психологія пам'яті» (2016) та ін.

Брехня — соціальний та психологічний феномен, що передбачає: умисну передачу відомостей, які не відповідають дійсності; умисне викривлення істини; зовнішній прояв захисних механізмів особистості (раціоналізації, проєкції, заперечення тощо); засіб маніпуляції в комунікаційній взаємодії.

Булінг (англ. *bully* — залякувати, цькувати, задирати) — прояв агресії з подальшим залякуванням особистості, систематичне цькування та погрози, систематичне моральне, фізичне приниження .

В

Валідність (англ. *valid* — придатний) — якісна та кількісна характеристика методик, що застосовуються фахівцями при вирішенні різноманітних практичних завдань. Поділяється на теоретичну та емпіричну, де перша визначається якісно, за допомогою експертної оцінки, а друга — кількісно, як правило, шляхом розрахунку коефіцієнта кореляції.

Василь Владислав Леонідович (1930–2011 рр.) — радянський, російський науковець, доктор психологічних наук, кандидат юридичних наук, професор, зробив значний внесок у формування та розвиток «Юридичної психології», є одним із перших дослідників, який розробив професіограму слідчої діяльності. Автор понад 200

наукових праць.

Основні наукові праці: «Психологічна характеристика діяльності слідчого» (1970), «Судова психологія — психологічний практикум для слідчих» (1979), «Психологія праці слідчого» (1988), «Юридична психологія» (1991, 1997, 2000, 2001, 2003, 2010), «Психологія слідчих дій» (1993), «Психологічна культура прокурорсько-слідчої діяльності» (1998), «Психологія тероризму» (2001) та ін.

Вандалізм — зловмисне руйнування або пошкодження культурно-історичних пам'яток, інших матеріальних і культурних цінностей, приватних або суспільних об'єктів майна. Основними ознаками вандалізму є: безглуздість руйнування; руйнування виробів мистецтва, предметів і речей загального користування, що полегшують життя

інших людей; особливий вид деструктивної діяльності неповнолітніх, внаслідок чого вони прагнуть самоствердитися у своєму середовищі.

Версія — у діяльності правоохоронних органів обґрунтоване припущення про походження фактів та обставин, що мають важливе значення для конкретної справи, про механізми скоєного злочину та особистості злочинця.

Вибачення — визнання порушення соціальних норм та очікувань з боку інших, прийняття на себе обов'язку за наслідки власних дій, поновлення зв'язків у відносинах.

Вибір моральний — прояв самовизначення особистості стосовно моральних цінностей, прийняття рішення про морально-значущий вчинок; поведінка людини у морально критичній ситуації на підставі власних моральних переконань, показник моральності індивіда.

Види поведінки у конфлікті:

1) *агресивна поведінка* — будь-які форми поведінки, що передбачають заподіяння комусь або чомусь фізичної чи психологічної шкоди.

2) *асертивна поведінка* — спосіб дії, при якому людина активно та послідовно відстоює свої інтереси, відкрито заявляє про свої цілі та наміри, поважаючи при цьому інтереси інших.

3) *маніпулятивна поведінка* — навмисне спонукання іншої людини до переживання певних станів, прийняття рішень і виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором його власних цілей.

4) *пасивна поведінка* — це відхід від ситуації. Бути пасивним означає уникати конфлікту за будь-яку ціну; приховувати почуття та очікування; погоджуватися з іншими через страх засмутити їх; утаємничувати свої бажання; зайвий раз вибачатися; казати «так», коли краще сказати «ні», а потім виражати невдоволення нав'язаною думкою. Пасивна поведінка ніколи не сприяє вирішенню конфлікту, бо не дає можливості зрозуміти його істинні причини. Крім того, тривале уникнення конфлікту зазвичай призводить до його ускладнення через накопичення нової інформації та емоційного напруження.

Відносна депривація — відчуття особистого або соціального невдоволення, що походить від переконання, що деякі люди або соціальні групи знаходяться у більш тяжкому положенні у порівнянні з іншими людьми або тим положенням, у якому вони знаходилися у минулому.

Віктимблеймінг (англ. *victim blaming*) — обвинувачення жертви.

Віктимність — набуті людиною фізичні, психічні та соціальні риси або ознаки, що можуть зробити її схильною до перетворення в жертву злочину; соціально-функціональна та концентральна уразливість (уразливість свідомості) особистості; сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, що є причиною перетворення людини на жертву; потенційна здібність особистості потрапляти у ролі жертви, залучати небезпечні ситуації у власне життя; образ дій або без дій, коли людина навмисно стає жертвою, залегає у цьому стані, тому що воно нібито вигідне.

Віктимологія (з лат. *victima* — жива істота, яку приносили в жертву богу, жертва та грец. *λογος* — слово, вчення) — наука, що досліджує людей, які стали жертвами внаслідок здійснення дій, що заподіяли їм значної шкоди.

Віра в справедливий світ — форма захисної атрибуції, коли люди вважають, що погані випадки трапляються з поганими людьми, а гарні — з гарними.

Віртуальне викрадення — це вид шахрайства, коли злочинець під час спілкування телефоном прагне викликати у жертви паніку шляхом переконання її у тому, що дійсно відбулося викрадення близької людини, і що тільки в обмін на гроші вона буде звільнена. Шахрайство віртуальне, тому що заручників не існує, але віртуальний викрадач добре обізнаний про жертву та її близьких, зібрав усю необхідну інформацію (у тому числі в Інтернеті) та вміло її використовує для продукування паніки у жертви (іноді симулює екстралінгвістичні та паралінгвістичні прояви викраденого).

Включене спостереження — одна з форм методу спостереження, коли спостерігач взаємодіє з тими, за ким він спостерігає, але не пробує втручатися та змінювати ситуацію.

Влада ситуації (англ. *power of the situation*) — соціальна ситуація впливає на установки та інші схильності людини таким чином, що вона згладжує індивідуальні відмінності між людьми, примушує їх реагувати подібним чином в одній й тій самій ситуації.

Ворожа агресія — агресія, що збуджується злістю та є самоціллю.

Ворожість — відчуття неприязні, невдоволення, образи, що проявляються в ставленні до інших; специфічна картина світу суб'єкту, у межах якої зовнішнім об'єктам приписується негативна характеристика.

Впізнання — слідчі дії, що складаються з ідентифікації об'єкту на підставі мислинневого образу того, хто впізнає, який повинен бути допитаний до проведення слідчих дій щодо з'ясування обставин, при яких він спостерігав відповідний об'єкт, його особливості та прикмети.

Вплив — це взаємодія одного індивіда або індивідів з іншим/іншими, внаслідок якої відбувається зміна їхньої поведінки, установок, намірів, уявлень, оцінок тощо. Це складне соціально-психологічне утворення, що виступає полімодальним явищем і може бути: безпосереднім і опосередкованим, вмотивованим і невмотивованим, глибоким і поверховим, ефектним і невизначним, імпліцитним і експліцитним, індивідуальним і фронтальним, конструктивним і деструктивним, життєдайним і згубним, навмисним і ненавмисним, очікуваним і неочікуваним, постійним і змінним, прямим і непрямим, сильним і слабким, спорадичним і систематичним, усвідомлюваним і неусвідомлюваним тощо. Також впливи диференціюють за авторством (мої, твої, наші, ваші), за сферою (внутрішні, зовнішні), за вектором дії (відцентрові, доцентрові), за критерієм свободи (здатний вивільнювати або обмежувати), за змістом (природні, соціальні), за характером (оригінальні, традиційні), за

значущістю (суттєві, несуттєві), за часом (своєчасні, несвоєчасні), за рівнем (високого, низького) тощо.

Вплив меншини — випадки, коли меншина у складі соціальної групи впливає на поведінку або думку більшості.

Вплив референтний — це вплив авторитету, який заснований на ідентифікації індивіда з ним, який призводить до того, що індивід приймає, наприклад норми референтної групи без їхнього критичного усвідомлення й таким чином виявляє високий рівень прояву нормативного конформізму.

Вплив соціально-нормативний — це такий різновид соціального впливу, через який відбувається передача соціальних норм (моральних, резидуальних, правових) у вигляді інформації від соціального середовища або інших людей до особистості (відбувається суб'єктивне сприйняття), з метою забезпечення поведінки індивідуума дієвим алгоритмом впровадження, який відповідає соціально-нормативному континууму, в якому ця поведінка повинна здійснюватися та в якому забезпечуються відповідні умови щодо задоволення особистісної потреби в безпеці, існуванні та розвитку.

Вплив функціонально-рольовий — вплив, що зумовлений соціально-рольовими позиціями партнерів по спілкуванню, пов'язаний з дотриманням формально-рольових правил поведінки або норм взаємодії у визначеному соціальному просторі існування (вплив вчителів, викладачів, батьків, керівників, співробітників правоохоронних органів, посередників, третейських суддів тощо).

Вуаєризм — патологічні прояви психіки, що проявляються у підгляданні за оголеними жінками (рідше за чоловіками), за сексуальними діями інших, актом дефекації або сечовипускання задля статевого задоволення.

В'язкість жестикуляції — постійне повторення або використання одних й тих самих жестів.

Г

Галюцинації — патологічні порушення перцептивної діяльності — мимовільне виникнення кривдних (уявних) образів сприйняття.

Гало-ефект — схильність припускати, що у людини, яка подобається, є різноманітні гарні якості, незалежно від того, має спостерігач яку-небудь інформацію про ці якості або ні.

Галь Франц (Gall Franz) (1758–1828 рр.), австрійський лікар та анатом, засновник френологічної теорії. Спробував доказати, що між психічними проявами та зовнішніми фізичними особливостями устрою головного мозку людини є прямий зв'язок.

Згідно з теорією Галя існують залежності між психічними явищами та зовнішніми фізичними особливостями устрою мозку людини. На думку дослідника психічні властивості людини визначаються рельєфом поверхні мозку, а форма черепа повторює форми мозку. Пропонував збирати матеріал для складання «френологічних карт» з метою ідентифікації різних типів злочинців. Хоча учення Галя було й залишається хибним, його заслуга полягає у тому, що він залучив вчених до вивчення природи мозку, побудови черепа та зв'язаних з ними особливостями особистості людини.

Основна наукова робота — «Дослідження нервової системи взагалі та мозку, зокрема» (1808).

Ганьба — це оцінка дій, вчинків, поведінки людини, групи людей, що є порушенням загальноприйнятої точки зору, форми поведінки та законів моралі, яке стало відомо або наочним для інших людей.

Гендерна рівність — рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Гендерна рівність означає наявність рівних умов для жінок і чоловіків у реалізації всіх прав людини та можливостей участі в політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, а також рівного користування його результатами. Рівність необхідна для людського розвитку.

Гендерний стереотип — уявлення про типові особистісні риси та особливості поведінки жінок і чоловіків.

Генетична пам'ять — гіпотетична сукупність спадкових реакцій, що передаються суб'єкту через покоління за допомогою генів; це термін, яким позначається зумовлена генотипом «пам'ять» на біологічні події, що відбувалися протягом еволюції певного біологічного виду.

Геноцид (з грец. *γένος* — рід, плем'я та лат. *caedo* — вбиваю) — сплановане, систематичне та навмисне знищення людей, що належать до певної культурної, етнічної, релігійної або расової спільноти.

Геронтофілія — сексуальний потяг до осіб літнього та старечевого віку, здійснення з ними дій сексуального змісту.

Геростратизм — прагнення до персоналізації шляхом заподіяння соціальної шкоди.

Гештальт (з німец. *gestalt* — цілісна форма) — основне поняття гештальт-психології, що артикулює цілісність свідомості, незвідність її до суми сенсорних вражень; функціональна структура, що згідно з наявними закономірностями упорядковує різноманіття зовнішніх стимулів.

Гештальт-психологія — школа в психології, яка акцентує положення про важливість вивчення не об'єктивних фізичних

властивостей об'єктів, а того суб'єктивного шляху, завдяки якому об'єкт з'являється у людській свідомості.

Гібридна війна — нетрадиційна, нелінійна, мережоцентрична війна, у якій поряд із регулярними військовими беруть участь нерегулярні військові формування, знеособлені війська, приватні військові та розвідувальні компанії, добровольці, найманці, комбатанти невизначеної генези; це коли бойові та підривні операції поєднуються з інформаційними та психологічними атаками, силові акції супроводжуються використанням різноманітних засобів соціального впливу; тактика, за якої відсутнє відкрите використання звичайних військових засобів і використовуються пропаганда, дезінформація, методи економічного тиску, а також у таємну сили спеціального призначення.

Гіпермнезія — зберігання у пам'яті великої кількості деталей.

Гіперестезія — посиленій статевий потяг, коли статеве життя супроводжується ненормальною акцентованою реакцією відносно органічних, психічних і чуттєвих дратівників.

Гіпотеза урбаністичного перевантаження — підхід, згідно з яким, люди, що мешкають у великих містах, постійно піддаються посиленій стимуляції, а тому схильні замикатися у собі, щоб уникати перевантаження психіки.

Гіпотеза фрустрація-агресія — підхід, згідно з яким, фрустрація завжди викликає емоцію агресії, а агресія завжди є наслідком фрустрації.

Гомеостаз — рушійний рівноважний стан будь-якої системи, що зберігається шляхом її протидії чинникам, які її руйнують.

Гомогенність чужої групи — уявлення про те, що люди з чужої групи більш схожі один на одного (гомогенні), ніж насправді, та більш однорідні, ніж люди з власної групи.

Грос Ганс Густав Адольф (Gross Hans Gustav Adolf) (1847–1915 pp.) — австрійський фахівець в галузі кримінального права, криміналістики та кримінальної психології, доктор права, професор кримінального права та декан юридичного факультету Чернівецького університету (1898–1902 pp.), засновник першого Кримінологічного інституту в Граці, Австрія (1912 p.).

Грос є одним із фундаторів сучасної кримінології та криміналістики, виступав за наділення останньої окремим науковим статусом: «те, чим займається криміналістика, можна висловити простими словами: вона займається реаліями кримінального права». Науковець закликав вести спостереження за злочинцями та їхніми злочинами, збирати отримані дані, порівнювати їх та пояснювати, а також емпірично розробляти «якості злочинця», їхні характерні особливості та зв'язки зі скоєними ними злочинами. Грос виокремив особливу частину криміналістики («систему криміналістики») — кримінальну психологію («суб'єктивну криміналістику»), яка повинна обирати з загальної психології те, що може бути корисним при оцінці психічних процесів у звинувачених, свідків, експертів і суддів.

Основні наукові праці: «Настанова для судових слідчих» (1893) (12 видань на 2002 p.), «Кримінальна психологія» (1898), «Криміналістична діяльність та положення лікарів» (1908) та ін.

Група дифузна (з лат. *diffusio* — розлиття, розсіювання) — спільність, у якій відсутня згуртованість як ціннісно-орієнтаційна єдність, відсутня сумісна діяльність, що може об'єднати її учасників.

Група етнічна — частина етносу (племені, народності, нації), ядро якої знаходиться в іншому регіоні.

Група неформальна (неофіційна група) — соціальна спільність, що не має юридично фіксованого статусу, яка об'єднана на основі спільних інтересів, симпатій або прагматичних мотивів.

Група референтна — соціальна спільність, з якою індивід себе пов'язує, як із орієнтиром для наслідування, а норми, думки, ставлення, цінності та оцінки якої, виступають еталоном його власної соціальної активності.

Група формальна (офіційна група) — соціальна спільність, що має юридично фіксований статус, нормативно закріплену структуру, керівництво, права та обов'язки її членів.

Групова ізоляція — довготривале перебування групи в умовах обмеженого простору, внаслідок чого виникає емоційне напруження у міжособистісних відносинах; спілкування порушується внаслідок асенізації (послаблення) нервової системи на підставі обмеження сенсорних впливів, втрачається адекватність сприйняття партнерів по спілкуванню, активізуються імпульсивні поведінкові прояви, виникають явища «психологічного стриптизу» та аутизації (відчуження особистості).

Групова нормалізація — вироблення загально групової думки у якої-небудь категорії людей.

Групова поляризація — у процесі обговорення групою якогось-небудь контroversійного питання люди часто починають притримуватися більш крайніх позицій, ніж на початку, що іноді приводить до «зрушення до ризику», а іноді до «обережного зрушення», що залежить від початкових думок членів групи.

Груповий інтерес — члени групи віддають перевагу результатам, що принесуть користь їхній групі, незалежно від того, вигідні вони їм чи ні.

Групомислення — спосіб мислення, коли збереження єдності та солідарності групи вважається більш важливим, ніж реалістичний погляд на проблеми.

Групоутворення — об'єднання індивідів у групу за інтелектуальним рівнем розвитку, коли мотиви діяльності збігаються з загальними соціальними цінностями.

Д

Девіантна поведінка (*поведінка, що відхиляється*) — поведінка індивіда або групи, що не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм. Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушення тих або інших норм суспільства девіантна поведінка поділяється на п'ять типів:

- делінквентна (з лат. *delictum* — проступок, англ. *delinquency* — правопорушення) поведінка — антисуспільна, протиправна поведінка особистості, що втілюється у її вчинках і спричиняє шкоду іншим або суспільству в цілому;

- адиктивна (з англ. *addiction* — залежність, згубна звичка) поведінка — активність, що виражається у прагненні людини уникнути реальності на підставі зміни власного психічного стану;

- психопатологічна поведінка — активність, що ґрунтується на психопатологічних симптомах та синдромах, які є проявом тих або інших психічних розладів і захворювань;

- патохарактерологічна поведінка — активність, що зумовлена патологічними змінами характеру, що сформувалися у процесі виховання або соціалізації та, які мають розлади особистості, втілені у різних акцентуаціях характеру;

- девіації, зумовлені суперздібностями людини (прояви обдарованості, таланту, геніальності у якомусь виді діяльності).

Дегуманізація — процес позбавлення іншої людини або групи індивідуальності або людських якостей якими-небудь діями або думками про іншу людину чи групу.

Дезадаптація — процес, що призводить до порушення взаємодії людини з навколишнім соціальним середовищем.

Деіндивідуалізація — стирання звичних меж дозволеного, коли людина знаходиться в натовпі, що підвищує ймовірність імпульсної або девіантної поведінки.

Декодування — інтерпретація смислів невербальної поведінки, яка виражається іншими людьми, наприклад, зробити висновок про те, що поплескування по спині — це вираз поблажливості, а не доброти.

Делінквентна поведінка (з лат. *delictum* — проступок) — антисоціальна, протиправна поведінка переважно неповнолітніх, що проявляється у вчинках (діях або бездіяльності), що завдають шкоди як окремим людям, так і суспільству в цілому.

Депресія (з лат. *depression* — придушення) — негативний емоційно-психічний стан, що супроводжується хворобливою пасивністю, а індивід випробовує болісне пригнічення, тугу, відчай, відчуженість від життя, безперспективність існування.

Депривація (англ. *deprivation*) — це психічний стан, коли суб'єкт не має змоги задовольняти деякі власні життєві психічні потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу, що призводить до різних психологічних і моральних відхилень у поведінці та діяльності.

Десенсибілізація — явище, яке виникає у тих випадках, коли надлишок матеріалу, зазвичай, що збуджує сильні емоції, такі як лють або гнів, робить індивіда несприятливим до нього.

Детектор брехні або поліграф — технічний засіб, що використовується при проведенні інструментальних психофізіологічних досліджень, з метою синхронної реєстрації параметрів дихання, серцево-судинної активності, електричного спротиву шкіри, а також, за наявністю необхідності та можливості, інших фізіологічних параметрів із наступним представленням результатів реєстрації цих параметрів в аналоговому або цифровому вигляді, що призначене для оцінки правдивості інформації.

Поліграф можливо «обдурити», якщо напружити м'язи, стискати пальці, невпинно соватися, постійно підвищувати збудження, що

ускладнює встановлення змін, що викликаються запитаннями. Запитання тестів можуть бути недостатньо точними, щоб покладатися на них при визначенні винності або невинності підозрюваного. Але на першому етапі розслідування поліграф допомагає визначити коло підозрюваних.

Поліграфічні дослідження натепер викликають деякі сумніви серед науковців, оскільки існує великий рівень кривдних спрацювань та відсутні об'єктивні наукові обґрунтування використання детектора брехні.

Дефензивність (з лат. *defensio* — обороняти, захищати) — схильність людини займати пасивно-захисну позицію, або позицію уникання, коли вона зустрічається з життєвими труднощами. Така людина, у широкому сенсі цього слова, астенічна, невпевнена у собі, інертна, загальмована, зі слабкою волею, схильна до сумнівів і самозвинуваченню, має загострене відчуття провини.

Дзеркальне сприйняття — взаємно негативні уявлення один про одного, що виникають у сторін конфлікту: наприклад, власна думка вважається моральною та миролюбною, а протилежна — агресивною та зловмисною.

Дилема моральна — необхідність обрання одного з двох або кількох способів поведінки, коли-будь у якому випадку (незалежно від вибору) порушуються будь-які моральні норми.

Дилема соціальна — конфлікт, коли найбільш вигідний для кожної окремої людини спосіб дії, якщо він буде обраний більшістю людей, може призвести до шкоди всім; кінцевий результат для всіх людей значно зменшиться, якщо більшість індивідів одночасно стануть порушувати соціальні норми.

Дискримінація — невиправдано негативна поведінка у відношенні до групи або її окремих членів; несправедлива або образлива дія стосовно члена групи, що ґрунтується на приналежності його/її до цієї групи.

Дистанція соціальна — близькість або відчуженість соціальних груп та окремих індивідів; певна комунікативна та перцептивна дистанція між індивідом і соціумом.

Дисфорія (з грец. *δυσφορέω* — страждати, мучитися, досадувати) — негативний емоційний стан індивіда, що характеризується дратівливістю, озлобленням, неприязню до оточення, готовністю до агресивних та деструктивних проявів.

Дисонанс (з лат. *dissono* — «не струнко звучить») — явище, що привносить розлад у справи, вступає у суперечку з загальним порядком.

Диспозиційний оптимізм — загальне переконання індивіда у тому, що все, що відбувається у житті повинно завершитися позитивними наслідками.

Дифамація (з лат. *diffamatio* — обмова, ганьблення, з лат. *diffamare* — знеславити, поширювати плітки) — поширення неправдивої інформації, вигаданих відомостей, що ганьблять ділову репутацію особи, створюють йому погану славу, принижують її честь та гідність.

Дифузія відповідальності — феномен, згідно з яким, збільшення числа свідків приводить до того, коли кожний з них стає менш схильним брати на себе відповідальність за надання допомоги; виникає тоді, коли певний вчинок або дія, у тому числі протиправне, скоєний багатьма людьми та складно точно встановити, хто персонально повинен нести за нього відповідальність.

Дивергентне мислення — здібність виходити за межі стандартних рішень, прийти до нового бачення ситуації, вийти за межі звичайного.

Діагностика криміналістична — встановлення криміналістично значущих особливостей стану об'єкту.

Діалектична поведінкова терапія (ДПТ) — терапія, що розроблена для роботи з пацієнтами (ув'язненими), що мають розлади

особистості та спрямована на те, щоб допомогти їм навчитися розпізнавати ситуації, у яких можуть проявитися непродуктивні емоції та ефективно з ними справлятися.

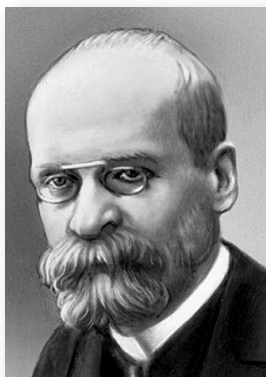
Дистинктивна поведінка — форма соціальної активності людини, що ґрунтується на прагненні виокремлюватися, проявляти нонконформізм, привертати до себе увагу оточення. Здійснення такої форми соціальної активності, за якої демонструється власна індивідуальність, оригінальність, несхожість на оточення призводить до заперечення наявних соціальних норм і може породжувати конфлікти з іншими. Але за сприятливих умов, коли дистинктант (індивід з дистинктивною поведінкою) знаходить послідовників, він може отримати соціальний статус чергового месії, гуру, кумира, ідеолога тощо.

Дистрес — негативна, психотравмувальна форма стресу.

Дія афективна — ірраціональна дія, що зумовлена негайними емоціями.

Докази судові — фактичні дані про обставини конкретної кримінальної справи, що має значення для повного та всебічного її розслідування.

Домінування — спосіб вирішення соціального конфлікту коштом іншої сторони, перемога одного суб'єкту конфлікту над іншим і найменш ефективний спосіб з точки зору дальньої перспективи.

Дюркгейм Еміль (Durkheim Emile) (1858–1917 рр.) — французький соціолог і філософ, вважається одним із засновників сучасної соціології. Дюркгейм вважав, що підставами для самогубств і злочинів є відсутність «соціальної згуртованості» у суспільстві. Як що рівень соціальної

згуртованості високий, то є місце низькому рівню самогубств і злочинів, та навпаки, як що соціальна згуртованість низька, то зростають випадки самогубства та злочинів. Дюркгейм розглядає і таку категорію як «аномія» («аномі»), що визначається як «безнормативність», що пов'язана з соціальною дезорганізацією суспільства. Аномія суттєво проявляє себе у час кризи, але може виникати та у безпечні періоди, коли йдуть раптові перетворення, коли суспільство не може впливати на людину, тому що порушується соціальна регламентація та посилюється безнормативність її поведінки. Дюркгейм стверджував, що немає дій злочинних за своєю суттю. Ці дії приймають злочинний характер у зв'язку з тип визначенням, яке йому надає «колективна свідомість».

Основні наукові праці: «Самогубство» (1897), «Елементарні форми релігійного життя» (1912) та ін.

Е

Егоцентризм — надмірна зосередженість уваги людини на власних мотивах, на самій собі, що супроводжується ігноруванням усього та усіх навколо себе.

Екзальтація — збудливий, піднесений стан, хвороблива жвавість.

Експібіціонізм — потяг до оголення статевих органів перед представниками тієї або іншої статі.

Ескузивні злочини — правопорушення, що припускають вибачення, тобто втрачають суспільну небезпеку внаслідок прощення (наприклад, наклеп або прилюдна образа).

Експансивний — індивід, який бурхливо реагує на все, що хвилює, нестриманий у проявах власних емоцій, висловлюваннях та діях.

Експектації — система очікувань, вимог відносно норм і способів виконання індивідом своїх соціальних ролей, неформалізовані соціальні вимоги до поведінки людини.

Екстраверсія — це стійка схильність індивіда шукати збудливих стимулів, характеризує комунікабельну, соціально-активну особистість.

Екстралінгвістика (з англ. *linguistics* — мова, *exterior* — зовнішній) — це темп мови, пауз, покашлювання, сміху, плачу, зітхань, схлипів, виття тощо. Ці прояви виступають засобами фасцинації вербальних конструктів, тобто збільшують семантичне значення інформації, що передається.

Емоційний інтелект (з англ. *emotional intelligence, EI*) — здатність людини розпізнавати емоції, розуміти наміри, мотивацію, бажання інших людей і свої власні, а також здатність керувати своїми емоціями

та емоціями інших людей з метою розв'язання практичних задач. Високий рівень ЕІ дозволяє людині продуктивніше розвиватися як в особистому, так і професійному планах, управляти стресом і будувати ефективну комунікацію з іншими.

Емоції (з фр. *emotion* — хвилювання, збудження) — це психічний процес імпульсивної регуляції поведінки, що заснований на чуттєвому відзеркаленню значущості зовнішніх впливів, їх сприятливості або шкідливості для життєдіяльності індивіда; психічний процес, психічний стан організму середньої тривалості, що відбиває суб'єктивне оцінювальне ставлення до можливих або тих, що вже існують ситуацій, призводить до дії симпатичної нервової системи та підвищення життєдіяльності організму.

Емоційний ступор — стан, що виникає під впливом сильних внутрішніх потрясінь (жах, страх), що проявляється у вигляді блокування афективної діяльності, рухової активності та уповільнення когнітивної діяльності.

Емпатія (з англ. *empathy* та грец. *ενοσυναισθησή* — співпереживання) — розуміння почуттів, психічних станів, ставлень іншої особи у формі співпереживання, спроба поставити себе на місце іншого; це спроможність індивіда до рефлексії відчуттів іншого.

Ентропія (з лат. *entropia* — поворот, перетворення) — міра невизначеності ситуації (у теорії інформації); характеристика кризової ситуації в інформаційному процесі, коли чим більша визначеність, тим менша величина ентропії (у комунікації).

Ескалація — стадія конфлікту, що характеризується загостренням протистояння опонентів, коли відбуваються більш руйнівні впливи один на одного, ніж було до цього.

Ескапізм — прагнення індивіда втекти від реальності у світ ілюзій та псевдодіяльності.

Етичні норми — це система загальних цінностей та правил поведінки, дотримання яких вимагає від індивідів соціальна група або

організація; принципи схвальної поведінки, прийнятні групі або суспільні норми взаємодії у ситуації досягнення власних цілей.

Етнічні стереотипи — стійкі уявлення членів етнічної групи про особливі психічні якості представників інших етносів.

Етноцентризм — переконання у тому, що власна група є центром соціального світу та перевершує інші групи.

Ефебофілія — гомосексуалізм.

Ефект близькості — чим частіше ми зустрічаємо та контактуємо з людьми, тим більш вірогідно, що ці люди стають нашими друзями.

Ефект краю — краще запам'ятовування крайніх елементів однорядного ряду стимулів (ефект встановлений німецьким психологом Г. Ебінгаузом).

Ефект первинності — за інші рівні умови вплив інформації, що надійшла першою, зазвичай є сильнішим.

Ефект простого знаходження у полі зору — чим більше ми підпадаємо під вплив певного стимулу, тим більше ми стаємо схильними оцінювати його позитивно.

Ефект Расемона — люди, які стали свідками події, запам'ятовують їх по-різному, а потім по-різному їх реконструюють, що стає однією з головних причин неправомірних звинувачувальних вироків в системі кримінального правосуддя.

Ефект свідка (синдром Дженовезе) — феномен, який виявляється у тому, що збільшення кількості свідків нещасного випадку знижує імовірність того, що хто-небудь з них допоможе потерпілому. Це психологічний ефект, коли люди, що стали свідками надзвичайної ситуації (злочину, ДТП тощо), не намагаються негайно допомогти потерпілим. Навпаки, чим більше свідків, тим менше охочих надати допомогу, оскільки люди вважають, що допомогу повинен надавати інший. Навпаки, коли свідок на самоті, то він розуміє, що крім нього допомогти потерпілому нікому, а отже дії швидко та рішуче.

Синдром отримав назву за прізвищем Кетрін Сьюзан Дженовезе (Кітті Дженовезе), яка 13 березня 1964 р. була вбита та зґвалтована злочинцем-некрофілом Уїнстоном Мозлі. Свідки чули крики жертви, а один навіть крикнув у вікно, щоб чоловік залишив дівчину у покої. Проте, ніхто особливо не надав значення тому, що насправді відбувалося, не викликав поліцію. Пізніше, поліціянти встановили, що не менше десятка свідків бачили ті або інші епізоди нападу, але так й не усвідомили, наскільки це було небезпечно. Переважна більшість свідків вважали, що відбувалася звичайна сварка між знайомими або то були крики сп'янілих людей.

Ефект типовості — тенденція людини поводити себе з членом іншої групи, який уявляється найбільш типовим її представником, відповідно до стереотипів, що склалися у неї відносно всієї групи.

Ехопраксія — наслідуваний автоматизм або автоматичне повторювання рухів інших людей.

Є

Єнікєєв Марат Ісхакєвич (1930–2010 рр.) — радянський, російський юридичний психолог, доктор психологічних наук, професор, який зробив суттєвий вклад у розвиток теоретичних засад сучасної юридичної психології, розвитку її методологічного апарату.

Науковець розробляв фундаментальні проблеми юридичної психології та кримінології, досліджував систему психологічних проблем кримінального та громадянського судочинства, проблемні питання судово-психологічної експертизи, актуальні проблеми пенітенціарної психології. Автор понад 200 наукових робіт з загальної, соціальної та юридичної психології.

Основні наукові праці: «Судова психологія» (1975), «Психологія слідчого» (1988), «Психологія злочинця та розслідування злочинів» (у співавторстві) (1996), «Психологія злочину та покарання» (у співавторстві) (2000), «Юридична психологія» (2001), «Енциклопедія юридичної психології» (2001), «Слідчі дії: психологія, тактика, технологія» (у співавторстві) (2007) та ін.

Єніколопов Сергій Микєлайєвич (1948 р. н.) — радянський, російський вчений-психолог, кандидат психологічних наук, доцент, один із провідних

фахівців в галузі юридичної психології, що тривалий час займається вивчення кримінальної агресії. Вчений вивчає та досліджує крім агресії та агресивної поведінки особистості, проблеми віктимності, насилля, питання експертизи та стигматизації психічно хворих, суїцидальну та залежну поведінку, перфекціонізм, прокрастинацію, допомогу людям, що опинилися у надзвичайній ситуації соціального, природного, техногенного характеру. Науковець проводить роботу щодо адаптації закордонних засобів діагностики (опитувальники Басса-Дарки, Басса-Перрі та ін.) до вітчизняного соціокультурного простору. Автор понад 300 наукових праць, серед яких 20 монографій, підручників, навчальних посібників і збірників наукових праць.

Основні наукові праці: «Агресія та агресивність насильницьких злочинців» (1984), «Раннє соціальне сирітство» (у співавторстві) (1994), «Профілактика агресивних та терористичних проявів у підлітків» (у співавторстві) (2002, 2005), «Правопорушна поведінка неповнолітніх: опис, пояснення, протидія» (у співавторстві) (2005), «Психологія девіантності. Діти. Суспільство. Закон» (у співавторстві) (2016) та ін.

Ж

Жертва — це людина, яка потерпіла внаслідок вчиненого відносно неї злочину, наслідком чого було прямо або опосередковано заподіяно їй шкоду, незалежно від того, визнано її такою в офіційному порядку чи такою вона сама себе вважає; це людина (сторона взаємодії — індивід, група індивідів, соціальна спільнота, держава, коаліція держав тощо), яка втратила значущі для неї цінності внаслідок впливу на неї іншої людини (сторони взаємодії).

Жест — невербальний засіб спілкування (руками, ногами, пальцями рук, долоньями тощо), що має прийняте у певному суспільстві смислове навантаження.

Життєві можливості — соціально зумовлена вірогідність досягнення індивідом або соціальною групою певних життєво значущих цілей.

Життєві стресові ситуації — події в житті людини, які вимагають змін з його боку; ситуації, що найбільш часто сприймаються як негативні, незрозумілі та неконтрольовані події.

Життєстійкість — це система уявлень та переконань про себе, про відносини зі світом, що дозволяє людині сприймати навіть негативні події як досвід та з успіхом справлятися з ними. Це диспозиція, що містить у собі три порівняно автономних компонентів: залучення, контроль та прийняття ризику.

3

Закон (англ. *law*) — нормативно-правовий акт, що володіє вищою юридичною силою та спрямований на регуляцію найважливіших суспільних відносин шляхом встановлення загальнообов'язкових правил, що приймається законодавчим органом влади (Парламентом) або безпосередньо народом на референдумі.

Зараження психічне — процес переходу емоційного стану від одного індивіда до іншого на психофізіологічному рівні взаємодії, чинник спонтанного соціального згуртування; вид впливу, що являє собою трансляцію емоційного реагування, яке викликає тотожну емоційну реакцію оточення.

Затримка психічного розвитку — тип аномалії психічного розвитку індивіда, що проявляється у його відповідності більш ранньому середньостатистичному рівню розвинення, яке виникає внаслідок органічних уражень центральної нервової системи та різних самотинних захворювань.

Захисні атрибуції — інтерпретація поведінки, за якої відбувається уникнення травмувальних відчуттів, вразливості та недосконалості.

Захист психологічний — регулятивна система стабілізації особистості, що спрямована на усунення або зведення до мінімуму відчуття тривоги, що було викликано внутрішньоособистісним конфліктом. З. Фройд, А. Фройд, Н. Мак-Вільямс та ін. дослідники вважали, що захист психологічний реалізується через такі механізми, як викривлення до протилежності, витіснення, втеча від ситуації, ідентифікація, ізоляція, інтроекція, заперечення, звернення проти особи, обмеження «Я», перетворення у протилежне, проєкція, раціоналізація, регресія, сублимація та формування реакції. Додатково дослідники

виокремлюють такі захисно-адаптивними механізмами, як фантазію, конверсію, символізацію, переміщення та гумор.

Звичай — правило соціально значущої поведінки, що передається із покоління в покоління, що відтворюється у суспільстві або соціальній групі, запроваджене у свідомість та поведінку людей.

Здоровий глузд — сукупність життєвих поглядів, що стихійно склалися у життєвому досвіді індивіда, які відрізняються консервативністю, ригідністю, утилітарністю. Здоровий глузд проявляється у повсякденній міжособистісній взаємодії, у неформальному спілкуванні, в каузальній атрибуції та соціальній перцепції.

Землянська Олена Володимирівна (1945–2020 рр.) — доктор психологічних наук, професор, одна з фундаторів сучасної юридичної психології в Україні, провідний фахівець у галузі вивчення особливостей проведення судово-психологічної експертизи.

Вчена досліджувала різні аспекти особистості злочинця, проблеми протиправної поведінки неповнолітніх, особливості психологічного забезпечення правоохоронної діяльності, проблеми психології управління та безпеки

життєдіяльності. Авторка понад 200 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Психологія управління» (у співавторстві) (1998), «Юридична психологія» (у співавторстві) (2001, 2006), «Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи» (2004), «Професіоналізм і лідерство» (у співавторстві) (2006), «Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи» (2007), «Судово-психологічна експертиза» (2013), «Психологія керівника» (у співавторстві) (2013), «Цивільний захист» (у

співавторстві) (2014), «Безпека життєдіяльності» (у співавторстві) (2016) та ін.

Зімбардо Філіп Джордж (Zimbardo Philip George) (1933 р. н.) — видатний американський психолог, доктор психології, професор, один із провідних соціальних психологів сучасності. Розробник та організатор загальновідомого Стенфордського тюремного експерименту («Досвід експериментальної тюрми»). Під час експерименту, що проходив у підвальному приміщенні Стенфордського коледжу, який був

переоснащений під справжню тюрму, двадцять чотири студенти на підставі випадкового розподілення утворили дві групи — «групу ув'язнених» та «групу доглядачів». Було встановлено, що учасники експерименту дуже швидко вжилися у свої ролі, що призвело до жорсткого протистояння між представниками груп. Доглядачі почали випробовувати садистські емоції та наміри, а ув'язнені — депресію та безнадію. Експеримент, що був запланований тривалістю два тижні, довелося припинити через шість днів, оскільки подальші спостереження стали не можливими з етичних міркувань. Автор понад 300 наукових праць.

Основні наукові праці: «Сором'язливість» (1981), «Соціальний вплив» (у співавторстві) (1991), «Ефект Люцифера. Чому гарні люди перетворюються на злодіїв» (2007), «Чоловіки у відриві: Ігри, порно та втрата ідентичності» (у співавторстві) (2017) та ін.

«Зірка виживання» поліціанта — це тактика забезпечення особистої безпеки співробітників правоохоронних органів, що знайшла своє втілення у розробленій американськими фахівцями програми «Will to survive» («Воля до виживання»). Психологічна стійкість розміщена у центрі цієї зірки, оскільки від неї залежить здоров'я та життя

поліціантів, при виконанні ними службових обов'язків. Якщо поліціант психічно здоровий, то його психологічна стійкість у випадку небезпеки буде залежати від: когнітивних спроможностей (розуміння ситуації); навичками поведіння у таких ситуаціях; фізичних кондицій, умінь володіння зброєю та наявності відповідної екіпіровки. Крім вивчення способів емоційно-психологічної саморегуляції та самоконтролю, наголос робиться на розумінні того, що відбувається у ситуації небезпеки: перевір зброю, амуніцію, ремінь, кайдани та транспорт перед патрулюванням; швидко вмій перезаряджати зброю; розумій різницю між прикриттям та укриттям; звуки та те, що бачиться може викривлятися під впливом стресу; час має властивість запізнюватися — це різниця між думкою та дією; використовуй ліхтар для утворення переваги — свити зверху та прямо в очі; очі потребують часу, щоб звикнути до змін освітлення; використовуй фразу «Поліція! Не рухатися!», а не «Стояти! Руки в гору!»; один співробітник прикриває, а інший рухається; не забувай дивитися не тільки до низу, а й у гору; перш ніж увійти, відкрий двері повністю; дотримуватися планів, що розроблені разом з напарником; умій перезаряджати зброю у темряві; не дивися за кут будівлі на рівні очей; зменшуй власні розміри у якості мішені; уникай показувати свій силует; кращий захист від засідки — довіряти власним відчуттям; у зоні високого ризику — слідкуй за контурами фігур на фоні неба; перш ніж рухатися обери для себе наступну позицію; займай більш вищу та зручну позицію; зменшуй негативний ефект «тунельного бачення»; рухайся короткими кидками, зигзагами; пам'ятай, що ключ до досягнення цілі — твоя підготовка, а не параноя; не припустись того, щоб на твоїй могилі було написано «Молода людина» тощо. При цьому дані рекомендації є слухними з урахуванням ситуації та не є жорсткими для виконання за будь-яких обставин.

Злочин — соціально шкідливе навмисне або ненавмисне діяння, яке було скоєно осудною особою, що передбачає покарання кримінальним законодавством.

Злочинна група — це мала група, що характеризується чисельністю її членів, організованістю та структурованістю, спільними ціннісними орієнтаціями та груповими нормами, взаємовідносинами між її членами та змістовністю спільної діяльності.

Злочинність — сукупність злочинів, що скоюються у певному суспільстві у певний період часу, що характеризуються кількісними (динаміка, стан) та якісними (структура, характер) показниками.

Зрушення до ризику — зростання ризикових групових рішень під час групової дискусії.

I

Ідентифікація — ототожнення себе з іншим об'єктом або іншими людьми; усвідомлений або неусвідомлений переніс на себе якостей, відчуттів та форм активності, що властиві іншим індивідам.

Ідіосинкразія (з грец. *idios* — своєрідний, особливий, незвичайний та *σύνκρασις* — змішування) — це усвідомлена хвороблива реакція або непереносність, що виникає у деяких людей на дратівники, які в інших такі прояви не викликають. Підвищена чутливість індивіда до певних (іноді об'єктивно не значущих) впливів, що викликають стан емоційного дискомфорту.

Ілюстратори — особливості невербальної поведінки, що використовуються для того, щоб підкреслити деякі аспекти змісту слів, які вимовляють люди.

Імпліцитні стереотипи — стереотипи, що проявляються несвідомо та неконтрольовані самою людиною.

Імпульсивність — схильність індивіда діяти за першим спонуканням під впливом емоцій або тиском зовнішніх обставин.

Інверсія ролей (злочинця та потерпілого) — соціальна ситуація, за якої потенційна жертва злочину (реальний потерпілий) скоює злочин відносно потенційного (реального) злочинця.

Інгібіція соціальна (з лат. *inhibere* — стримувати, зупиняти) — гальмування, утискання активності іншого/інших у процесі соціальної взаємодії.

Інграціяція (англ. *ingratiation*) — використання певних стратегій (наприклад, лестошів), за допомогою яких люди пробують добитися гарних відносин із значущими іншими, які часто мають вищий соціальний статус.

Індекс Флеша (The Flesh Index) — показник зручно читання, що був розроблений під час Другої світової війни та використовувався військовими психологами для встановлення авторства захоплених ворожих документів.

Вираховується за формулою:

$$I = 0,39a + 11,80b - 15,59,$$

де I — індекс Флеша,

a — середня довжина речень за кількістю слів,

b — середня кількість складів у слові.

З часом була розроблена спеціальна програма підрахунку, що отримала назву *індекс Флеша-Кінкейда*, що натепер є найбільш точною, валідною та обґрунтованою методикою, використовується при проведенні сучасних судових досліджень.

Індиферентне ставлення — байдуже відносно предмету реальної взаємодії.

Інкапаситація — процес ізоляції злочинця від суспільства, утримання його в місцях позбавлення волі або пенітенціарному закладі.

Інструментальна агресія — агресія, що є засобом досягнення якої-небудь значущої мети.

Інценування — система маскувальних дій для побудови штучної картини події, з метою приховування злочину.

Інтонція — це особливий спосіб вираження відчуттів, емоцій, ставленні індивіда до власних слів і партнерів по спілкуванню; це ритміко-мелодійна сторона мови. Відрізняють авторитарну, іронічну, принизливу та впевнену інтонації.

Інтроверсія — стійка схильність індивіда до саморефлексії, уникнення спілкування, підвищена фізіологічна чутливість до збудливих стимулів.

Інфектива — різке викриття або образлива промова, що має за мету показати супротивника у невідгладному світлі, дискредитувати його в очах членів групи.

Інфантилізм соціальний — розрив між біологічним і соціальним дорослішанням молоді, відставання щодо включення молоді у дорослу життєдіяльність, неприйняття на себе основних соціальних обов'язків, зберігання за собою попереднього підліткового статусу.

Інфантильність (з лат. *infantilis* — немовля, дитячий) — знаходження дорослої людини на дитячій стадії розвитку; збереження у дорослого індивіда особливостей дитячої поведінки, знижена самокритика, підвищена вимогливість до турботи про себе з боку інших осіб, егоцентризм.

Інформаційний соціальний вплив — підпорядкування думці або діям інших людей, які розглядаються джерелом необхідної інформації з метою визначення, яка натепер поведінка є правильною; породжує різновид конформізму (інформаційний конформізм), як внаслідок прийняття суджень інших людей про реальність.

Інцидент (з лат. *incidentis* — що трапляється) — непорозуміння, неприємна подія (неуважність, неповага, ігнорування), зіткнення, що стають джерелом з'ясування відносин і породжують конфлікт.

К

Кантер Девід (Canter David) (1944 р. н.) — англійський психолог, професор Ліверпульського університету, директор Міжнародного науково-дослідного центру психології розслідування злочинів, один із найвідоміших в сучасному світі фахівців в галузі юридичної психології. Провів понад 150 досліджень за запитами поліції щодо розслідувань різних видів злочинів.

Займається розробкою теоретичних проблем юридичної психології — психології злочинця та злочинної поведінки. Розробляє математичну модель (географічне профілювання), що дозволила б передбачати дії злочинця та його можливе місцез перебування. Автор понад 200 наукових робіт, з яких більше ніж 20 книг та 150 публікацій з юридичної психології.

Основні наукові праці: «Практична психологія» (1983), «Кримінальні тіні» (1994), «Психологія в дії» (1996), «Соціальна психологія злочинності» (2000), «Профілювання майнових злочинів» (2000), «Кримінальна психологія: теми з прикладної психології» (2008), «Судова психологія: короткий вступ» (2010), «Судова психологія для чайників» (у співавторстві) (2012) та ін.

Каяття — це самозасудження, співчуття людини про те, що вона вчинила так, а не навпаки. Каяття є морально-психологічним актом, за який людина визнає власну провину, шкодує про скоєне та просить вибачити її, полегшити душу, зняти з неї тяжкість провини.

Кейс-метод (англ. *Case study*) — метод аналізу ситуацій, що застосовується для навчання лікарів та юристів (аналіз казусів), і був запроваджений у Гарвардській школі бізнесу у 20-х рр. XX ст. Основний зміст методу полягає у тому, що учасникам пропонується певна ситуація, опис якої не лише відбиває практичну проблему, але й актуалізує комплекс знань, що необхідно застосовувати для розв'язання проблеми, яка не може мати беззаперечного правильного вирішення.

Кеттел Джеймс Маккін (Cattell James McKeen) (1860–1944 рр.) — американський психолог, один із фундаторів психологічного тестування (розробив тести для дослідження сенсорних, моторних та інтелектуальних функцій) та експериментальної психології. Науковець досліджував проблеми людської поведінки, освіти, управління та юридичної психології.

Кеттел одним із перших став займатися дослідженнями показів свідків (спеціально формулював і ставив запитання студентам Колумбійського університету та оцінював ступінь довіри до них) і виявив високий ступінь їхньої неточності. Дослідник з'ясував, що непорядний слідчий може дискредитувати заяви правдивого свідка спритно відібраними запитаннями, а отже журі та суддя повинні знати, наскільки помилковими можуть бути спогади свідків у нормі та, як вони змінюються за різних умов. Результати наукових пошуків Кеттела спонукали інших психологів проводити власні експерименти у судовій психології. Дослідник не писав великих за розміром книжок, а друкувався переважно у наукових журналах.

Основні наукові праці: «Розумові тести та виміри» (1890), «Довідник американських учених» (1906) (6 видань до 1938 р.) та ін.

Кібербулінг (з англ. *bull* — бик, з родинним «задирати, чіплятися, цькувати») — це утискання, образи або погрози, що висловлюються

жертві за допомогою засобів електронної комунікації (наприклад, у соціальних мережах, електронних листах, SMS тощо), що мають за мету її приниження, осоромлення, кривдження або примус до певних ганебних вчинків, та отримати задоволення від негативних реакцій своєї жертви.

Кіберзалежування — агресивний акт, що характеризується негативними намірами виконавця/ців, щодо заподіювання шкоди іншій людині через мобільний зв'язок або інтернет-простір, з метою підвищення ризику виникнення у неї психологічних і соціальних проблем.

Особливості небезпеки кіберзалежування полягають у такому:

- може поширюватися на велику аудиторію;
- складно уникнути, оскільки може відбуватися будь-де, де знаходиться потенційна жертва;
- правопорушники не мають справи з емоційними реакціями жертви, оскільки віддалені від неї цифровими та електронними пристроями;
- жертвам складніше уникнути дій злочинців, оскільки останні діють анонімно, а Інтернет надає все більших можливостей для поглиблення їхньої віктимізації.

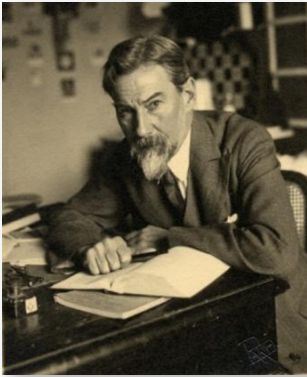
Кіберзалежування переважно відбувається у таких формах:

- написання образливих текстових повідомлень, що принижують гідність людини;
- поширення про людину принизливих повідомлень у соціальних мережах;
- розповсюдження або обмін непристойними світлинами або відео файлами;
- утворення підробленого профілю користувача, з метою його приниження або провокування конфлікту з іншими користувачами.

Кіберсталкінг — це використання Інтернету для переслідування або домагань людини, з боку іншої людини або групи людей. Це модель фіксованої та нав'язливої Інтернет-активності користувачів, що постійно повторюється та спрямована на те, щоб викликати страх,

тривогу та страждання у жертви. До кіберсталкінгу відносяться: кривдні звинувачення, плітки, наклеп, погрози, непристойні пропозиції або збирання інформації, що може бути використана для залякування або злочинних зазіхань.

Кінесика (з грец. *κινέω* — рух) — це сприйняття на зоровому рівні діапазону рухів індивіда, що виконують експресивну та регулюючу функції в спілкуванні; це так звана мова тіла, що охоплює жести, міміку, пантоміміку та проксеміку.

Клапаред Едуард (Claparède Edouard) (1873–1940 рр.) — швейцарський лікар-невролог, психолог, один з фундаторів дитячої психології, представник функціоналізму. Засновки інституту Руссо — міжнародного центру експериментальних досліджень у сфері дитячої психології (1912) та «Міжнародної спілки психотехнік» (1920).

На підставі аналізу психолого-правових проблем, що вивчалися на початку ХХ ст. у 1906 р. ввів у науковий обіг узагальнений термін «*юридична психологія*». До того часу в юридичній психології чітко викреслилися три основних напрямки — кримінальна, судова та пенітенціарна психологія.

Основна наукова праця «Психологія дитини та експериментальна педагогіка» (1905).

Коефіцієнт зависання — це відсоток випадків згвалтувань, що не приводять до винесення звинувачувальних вироків.

Когнітивний дисонанс — напруга, що виникає при усвідомленні наявності несумісних яких-небудь двох знань. Дисонанс виникає, коли людина приймає рішення на користь власних бажань, але розуміє, що логіка потребує іншого.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) — психологічна інтервенція, що є найбільш розповсюдженою в умовах соціальної депривації, яка заснована на теорії про те, що більшість небажаних моделей мислення, емоційних і поведінкових реакцій набувається через навчання за великий проміжок часу. КПТ допомагає засудженим розбиратися у проблемах, які вони можуть переживати, розбиваючи їх на дрібні компоненти з яких вони складаються, з метою побачити, як вони пов'язані, та розробити керований спосіб вирішення для кожного з них.

Компетентність (лат. *competentia*) — це коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Компетентність визначається як набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається зі знань, досвіду, цінностей та ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися у практичній діяльності.

Комплексе неповноцінності — психопатологічний синдром, що інсталюється на рівні невротичних відхилень індивіда та, який спонукає виникненню невротичного конфлікту особистості.

Комплексе переваги — гіперкомпенсація комплексу неповноцінності, що проявляється у зарозумілості, перебільшеному підкресленні власних чеснот і спроможностей.

Компроміс — згода суб'єктів конфліктної взаємодії на підставі взаємних поступок і одночасного незадоволення власних амбіцій, що з часом може призвести до поновлення конфлікту.

Комунікативна дистанція — деформоване сприйняття інформації під впливом інтересів та інтелектуального потенціалу адресату.

Комунікативна компетентність (з лат. *communico* — роблю загальним, зв'язую, спілкуюся та *competens (competentis)* — здатний) — це сукупність знань про норми та правила ведення природної комунікації — діалогу, суперечки, переговорів тощо. Комунікативна компетентність — це здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з оточенням, а також певна сукупність знань, умінь

та навичок, що забезпечують ефективне спілкування, передбачають уміння змінювати глибину та коло спілкування, розуміти й бути зрозумілим для партнера в процесі спілкування. Вона формується в умовах безпосередньої взаємодії, оскільки є результатом досвіду спілкування між людьми, та опосередкованої, у тому числі з літератури, театру, кіно, з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії та засоби їх вирішень. Опанування людиною комунікативних навичок передбачає запозичення з культурного середовища засобів аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм.

Конкурентна віктимність (англ. *competitive victimhood*) — виникає з того, що суб'єкти конфлікту усвідомлюють себе його жертвами (особливо в ситуації, коли власних ресурсів не вистачає для вирішення конфлікту на свою користь), а ті втрати, які вони несуть внаслідок його загострення, артикулюються як особливі та такі, що не можливо порівняти з втратами опонента.

Конкуренція — це боротьба між суб'єктами та групами, що необов'язково знаходяться у комунікації або контакті, але які зацікавлені у досягненні однієї мети.

Коновалова Віолетта Омелянівна (1927 р. н.) — українська вчена-правник, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, фахівець в галузі теорії криміналістики, проблеми побудови слідчих версій, методики розслідування окремих видів злочинів та юридичної психології. Авторка понад 250 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Проблеми логіки та психології у слідчій тактиці» (1966), «Психологія у розслідуванні злочинів» (1979), «Правова психологія» (1997), «Обшук: тактика та психологія» (у співавторстві)

(1997), «Допит: тактика та психологія» (1999, 2006), «Юридична психологія» (у співавторстві) (2004, 2008) та ін.

Конституція індивіда — сукупність морфологічних і психологічних особливостей індивіда, що зумовлена генетичними чинниками.

Конфлікт (з лат. *conflictus* — зіткнення) — розбіжності, протилежність інтересів сторін, відмінна позиція двох або більше суб'єктів правовідносин, у зв'язку з якими одній зі сторін чи обом сторонам може бути завдано моральної та/або матеріальної шкоди; це особливий вид взаємодії, в основі якої знаходяться протилежні та несумісні цілі, інтереси, типи поведінки людей та соціальних груп, що супроводжуються негативними психологічними проявами; це протистоянням суб'єктів взаємодії, що викликано складно вирішеними та суб'єктивно значущими розбіжностями, які супроводжуються гострими емоційними переживаннями; це явище культури, зміст якого визначається культурними чинниками, а процес виникнення та розвитку конфліктів регулюється культурними нормами, що за певних обставин призводять до виникнення особливих культурних ритуалів, що впливають на процес конфліктної взаємодії його учасників.

Конфліктна особистість — це суб'єкт соціальної взаємодії, який має високу частотність вступу в міжособистісні конфлікти. Така людина стає постійним ініціатором напруження з оточенням незалежно від того, чи були до цього проблемні ситуації, чи вони були відсутні.

Конфліктна ситуація — життєва ситуація, що виникає об'єктивно або на підставі бажань майбутніх суб'єктів конфліктної взаємодії, яка створює підґрунтя для реального протиборства між ними.

Конфліктоген — будь-який предмет, річ, ідея, думка, погляд, елемент поведінки людини/людей, що надає бачення відмінності оцінок суб'єктів конфліктної взаємодії; породжує одну або кілька підстав конфлікту, що зумовлюють розвиток кількох конфліктів одночасно. До найсильніших конфліктогенів відносяться: позиція переваги; негативна оцінка опонента, його пристрастей, ціннісних орієнтацій;

категоричність, надмірна самовпевненість, безапеляційність; образи; звинувачення.

Конфліктологічна компетентність — частина професійної компетентності, здатність спеціаліста конструктивно усвідомлювати всі основні цінності, що взаємодіють у конфлікті, а також елементи конфлікту як цілісного об'єкта, знати умови й закономірності переходу однієї стадії конфліктної ситуації в іншу, прогнозувати майбутню конфліктну ситуацію, конструктивно змінювати ситуацію конфлікту й користуватися конфліктом для досягнення своєї мети з урахуванням, як власних інтересів, так й інтересів іншої сторони.

Конформізм (з лат. *conformis* — подібний, схожий) — зміна поведінки або власних переконань унаслідок реального або уявного тиску інших чи групи; це пристосування індивіда, пасивне прийняття ним наявного порядку речей, панівної думки тощо.

Конфронтація (з лат. *con* проти та *frons* (*frontis*) — лоб, фронт) — протиборство, протистояння, зіткнення, висока амплітуда розбіжності в думках, інтересах і цілях суб'єктів взаємодії.

Коппен ван Петер (Peter van Koppen) (1953 р. н.) — голландський психолог, професор права та психології у Маастрихтському університеті та Відкритому університеті Амстердама. Фахівець в галузі судової та кримінальної психології. Досліджує проблеми географічного профілювання при розслідуванні тяжких злочинів, детекції брехні, психологічні механізми проведення допитів підозрюваних та свідків. Автор понад 200 наукових праць, що присвячені розгляду проблем показань свідків, використанню психологічних знань у праві, розкриттю психологічних закономірностей поліцейної діяльності, вивчення кримінальної поведінки.

Основні наукові праці: «Юристи з психології та психологія права» (у співавторстві) (1988), «Людський фактор: Психологія для юристів» (у співавторстві) (1991), «Сумнівні випадки: Психологія кримінальних доказів» (у співавторстві) (1992, 1994, 2006), «Право в середині: Психологія права» (у співавторстві) (2002), «Сумнівні докази: Психологія кримінальних доказів» (у співавторстві) (2011), «Собака, що лиже: різниця між убивством і самогубством» (у співавторстві) (2016), «Шляхи права: Про юридичну психологію» (у співавторстві) (2017) та ін.

Корупція (з лат. *corrumpere* — псування) — зловживання державною владою для отримання особистої вигоди; злочинні дії посадових осіб, які використовують свої посади для власного збагачення; протиправна діяльність, що полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення, підкупу осіб з-поміж громадських і політичних діячів; діяльність осіб, уповноважених на виконання функції держави, що спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Костицький Михайло Васильович (1947 р. н.) — радянський, український вчений-правник, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, провідний фахівець в галузі юридичної психології. Науковець розробляв теоретичні та методологічні основи юридичної психології, досліджував психологічні проблеми особистості юриста, психологічні особливості правомірної та протиправної поведінки. Зробив значний внесок у впровадження психологічного

пізнання у практичну діяльність органів правопорядку. Автор понад 200 наукових праць.

Основні наукові праці: «Психологічні методи у боротьбі з правопорушеннями» (1981), «Судово-психологічна експертиза в кримінальному процесі» (1985), «Вступ у юридичну психологію: методологічні та теоретичні проблеми» (1990), «Використання спеціальних психологічних знань в кримінальному процесі» (1990), «Юридична психологія» (у співавторстві) (1999), «Юридична психологія. Альбом схем з коментарями» (у співавторстві) (2008), «Філософські та психологічні проблеми юриспруденції» (2009), «Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі» (у співавторстві) (2001) та ін.

Коченов Михайло Михайлович (1935–1999 рр.) — радянський, російський фахівець в галузі клінічної та юридичної психології, доктор психологічних наук, професор, авторитетний науковець в галузі дослідження проблем, що пов'язані з проведенням судово-психологічних експертиз. Один із перших учених, який дослідив можливості використання психології як науки для розв'язання питань кримінального

судочинства, отримання за допомогою спеціальних психологічних знань надійних доказів. Обґрунтував загальні положення судово-психологічної експертизи як особливого розділу юридичної психології, що має власний об'єкт і предмет дослідження, методики проведення СПЕ, зміст основних компонентів, межі компетентності судового експерта-психолога з її відмежуванням від компетенції судового експерта-психіатра, можливості розвитку комплексних експертиз з участю психологів. Науковець також досліджував проблеми психолого-лінгвістичної, медико-психологічної та психолого-педагогічної експертиз.

Основні наукові праці: «Судово-психологічна експертиза» (1977), «Мотивація при шизофренії» (у співавторстві) (1978), «Психологія допиту малолітнього свідка» (у співавторстві) (1984), «Вивчення слідчим психології звинуваченого» (у співавторстві) (1987), «Використання слідчим психологічних пізнань при розслідуванні справ про зґвалтування неповнолітніх» (1989), «Нові напрямки судово-психологічної експертизи» (у співавторстві) (2000), «Досвід участі спеціаліста-психолога у розслідуванні кримінальних справ» (2010), «Судово-психологічна експертиза: теорія та практика. Вибрані праці» (2010) та ін.

Криза (з лат. *crisis* — рішення, вирок, рішучий результат) — різке загострення конфлікту, після чого відбувається якісна зміна конфліктної ситуації, що призводить до подальшої його ескалації та переходу в стадію катастрофи.

Криміналістична одорологія — галузь криміналістики, що вивчає та досліджує запахи та їхні носії, з метою використання їх у кримінальному судочинстві.

Кримінальна віктимологія (з англ. *criminalis* — злочинний) — розділ криминології, що вивчає жертв злочинів, а також чинники, механізми та умови, за які людина стає жертвою злочинних зазіхань.

Кримінальна психологія — один із напрямків у юридичній психології, що вивчає психологію злочинця та злочинних груп, психологічні механізми злочинної діяльності, психологічні аспекти провини та юридичної відповідальності; вивчає психологічні закономірності, що пов'язані з формуванням злочинних установок, утворенням злочинного наміру, підготовки та вчинення злочину, досліджує особистість злочинця, формування у нього злочинного стереотипу поведінки та шляхи психологічного впливу на нього.

Кримінальна субкультура — це духовне життя відносно обмеженої частини суспільства, що має кримінальну спрямованість діяльності, дотримується кримінальних традицій та звичок; сукупність духовних і матеріальних цінностей, що регламентують та

упорядковуюють життя та злочинну діяльність кримінальних спільнот, що забезпечує їхню життєспроможність, згуртованість, кримінальну активність та мобільність, спадкоємність поколінь правопорушників. Кримінальна субкультура змістовно представлена такими елементами, як наслідування неформальним нормам поведінки («зłodийські (воровські) закони»), ієрархічність зв'язків, використання специфічного жаргону, наділення кожного злочинця специфічним прізвиськом, наявність змістовних татувань, особливості проведення дозвілля тощо.

Кримінальне насилля — заборонені законом фізичні та психічні дії, що вчиняються відносно інших осіб всупереч їхньої волі та бажань, що завдають їм фізичної шкоди та моральних збитків.

Кримінальне профілювання — це процес встановлення зв'язку між діями правопорушника на місці злочину з їх найбільш вірогідними характеристиками, з метою допомоги слідчим звузити коло найбільш вірогідних підозрюваних. Профілювання є відносно новою сферою юридичної психології, що базується на достатньо точних емпіричних методах дослідження. Натепер, кримінальне профілювання або аналіз кримінальних розслідувань головний акцент робить на ретельному вивченні поведінкових аспектів та деталях насильницьких злочинів.

Кримінальний жаргон («воровська мова», «блатна музика», «феня») — умовна мова, головна функція якої полягає у тому, щоб скрити від небажаного оточення змістовність інформації, що передається. Сучасний кримінальний жаргон має велику поширеність, проникає у різні інформаційні мережі та використовується не тільки злочинцями, а й співробітниками правоохоронних органів, де якими представниками влади, бізнесменами, артистами тощо. Кримінальний жаргон характеризується своєю неоднозначністю, оскільки одне й теж слово може мати велику кількість синонімів (наприклад, «жінка легковажного поведження» («балдирка», «барах», «бігса», «вертихвістка», «лашовка», «лахудра», «лоретка», «лярва», «повія», «тина», «шмара» тощо) — біля 180; «той, що доповідає правоохоронцям» («стукач», «квочка», «дятел», «радист», «барабон», «фуцман», «цунгало», «шерстяний», «юде» тощо) — понад 125).

Кримінальні мотиви — мотиви, що породжені кримінальною потребою, що проявляється у формі потягу до скоєння певного виду суспільно-небезпечного діяння.

Критична життєва ситуація — це життєві обставини, що емоційно переживаються, які у сприйнятті людини уявляються складною психологічною проблемою, труднощами, що потребують свого вирішення або подолання.

Ксенофобія (з грец. *ξένος* (ксенос) — чужий, чужинець, незнайомець та *φόβος* (фобос) — страх) — зневага або неприязнь до чужого, незнайомого та незвичайного; різке неприйняття індивідом або соціальною групою чужої мови, культури, поведінки, особливостей спілкування та взаємодії тощо.

Культура (з лат. *cultura* — обробіток) — сукупність матеріальних, виробничих, моральних, етичних, політичних і духовних досягнень людства, що виступає підґрунтям соціалізації особистості, її психічного становлення та удосконалення.

Культурний асимілятор — тип навчального посібника, що призначений для активного засвоєння представниками однієї культури традицій, норм, цінностей іншої культури, на підставі опанування різноманітних ситуацій спілкування та пропозицій щодо їхнього пояснення. Натепер поширені у використанні комп'ютерні культурні асимілятори. Такі посібники суттєво сприяють зниженню конфліктогенності на соціокультурному рівні.

Культурна дифузія — проникнення елементів однієї культури (мова, традиції, цінності, норми тощо) в іншу та їхнє взаємопоглинання.

Культурний стереотип — це соціальні образи членів соціальної групи, що тотожні тим, які представлені у виробках мистецтва, літератури, релігійних ученнях і засобах масової інформації.

Л

Лабільність нервової системи — швидкість виникнення та припинення нервових процесів.

Лазурський Олександр Федорович (1874–1917 рр.) — російський лікар і психолог, фундатор російської наукової школи характерології. Вчений одним із перших розробив метод «природного експерименту» та запропонував класифікацію особистостей, що ґрунтувалася на вроджених особливостях індивіда (темперамент, розумова діяльність та характер — (ендопсихіка)) та на особливостях, що утворюються упродовж його життя (система ставлень особистості до навколишнього світу — (екзопсихіка)).

Дослідник надав опис «чистих» і «збочених» типів особистостей, накреслив ті напрями, за якими може змінюватися кожний тип, а також обґрунтував чинники, що впливають на формування того або іншого типу особистості, серед яких найважливіше місце займають соціальні чинники. В основі класифікації особистостей Лазурського знаходиться принцип активного пристосування до навколишнього середовища. Вчений виокремив два критерії класифікації: 1) ступінь активного пристосування особистості до навколишнього середовища або власним прагненням; 2) ступінь обдарованості, розвиток окремих психічних функцій або здібностей.

Основні наукові праці: «Нариси науки про характери» (1909), «Загальна та експериментальна психологія» (1912), «Природний експеримент та його шкільне використання» (1913), «Класифікація особистостей» (1921) та ін.

Легітимність — поняття, що означає згоду з законом, яке ввів у соціологію та соціальну психологію М. Вебер, з метою позначення значущості соціального порядку у поведінці людей.

Легітимізація — прагнення індивіда або групи представити власні дії як значущі, соціально виправдані.

Леонгард Карл (1904–1988 рр.) — видатний німецький лікар-психіатр, психопатолог і невролог, який ввів у науковий обіг поняття «акцентуїтована особистість» та розробив одну з перших типологій особистості, що ґрунтується на виокремлених ним особистісних акцентуаціях. На підставі власного спостереження за пацієнтами психоневрологічного відділення берлінської клініки «Шаріте» («Charité») та на матеріалі аналізу художніх творів

дослідник переконливо проілюстрував існування акцентованих типів особистостей. Леонгард зробив опис 12 типів акцентуацій характеру:

1. *Афективно-лабільний (циклоїдний) тип* — характерна зміна гіпертимних і дістимних станів, іноді без наочних зовнішніх причин. На перший план виступають то один, то інший з двох полюсів, іноді без усяких наочних зовнішніх мотивів, а іноді у зв'язку з тими або іншими конкретними подіями. Події, що надають радощі викликають у таких людей не тільки позитивні емоції, але й супроводжуються загальною картиною гіпертемії (спрага діяльності, підвищена балакучість, стрибки ідей). Сумні події викликають пригніченість, гальмують реакції та мислення.

2. *Гіпертимний тип* — характеризується піднесеним настроєм, що поєднується з жагою діяльності, підвищеною балакучістю, тенденцією постійно відхилятися від теми розмови, великою рухливістю, товариськістю, виразністю невербальних компонентів спілкування. Такі особистості скрізь вносять багато шуму, прагнуть до лідерства, мають

високий життєвий тонус, хороший апетит і здоровий сон, підвищену самооцінку та недостатньо серйозно ставляться до своїх обов'язків, важко переносять умови жорсткої дисципліни, монотонну діяльність, вимушену самотність.

3. *Демонстративний тип* — це прояви демонстративної поведінки, рухливості, легкості у встановленні контактів, артистизму, схильність до фантазування, позерства й прикидання. Індивід володіє підвищеною здатністю до витіснення, може повністю забувати те, про що знати не бажає, що розковує його у брехні, яку екстраполює з невинним обличчям, оскільки те, про що він говорить цієї миті, для нього є правдою. Брехня спрямована на прикрашання себе, задоволення жаги постійної уваги (нехай навіть негативної) до власної персони. Демонструє високу пристосованість до людей, емоційну лабільність при відсутності дійсних глибоких почуттів, схильність до інтриг (при зовні м'якої манери спілкування).

4. *Дістимний тип* — відрізняються серйозністю, пригніченістю настрою, повільністю, слабкістю вольових зусиль, песимістичним ставленням до майбутнього, заниженою самооцінкою, низькою комунікабельністю, небагатослівністю, схильні фіксуватися на тінювих сторонах життя, але одночасно сумлінні, мають загострене почуття справедливості.

5. *Екзальтований тип* — характеризує особистість з високою інтенсивністю темпу наростання реакцій, їхньої зовнішньої інтенсивності, яка легко приходить в захват від радісних подій та у відчай від сумних, а екзальтація найчастіше мотивується тонкими, альтруїстичними спонуканнями. Така людина прив'язана до близьких, друзів, а радість за них, за їх удачі може бути надзвичайно сильною, до глибини душі її може захопити любов до мистецтва, природи та переживання релігійного порядку.

6. *Екстравертований тип* — характеризується спрямованістю до того, що приходить ззовні, спрямованістю реакцій на зовнішні подразники; властиві імпульсивність вчинків, радість від спілкування з людьми, пошук нових переживань, схильні до чужого впливу, власні думки не відрізняються стійкістю.

7. *Емотивний тип* — характеризується чутливими та глибокими реакціями в області тонких емоцій, споріднених екзальтованим проявам, але не занадто бурхливим. Особистості такого типу характерні прояви емоційності, чутливості, чуйності, сердечності та вразливості, вона рідко вступає в конфлікти, образи носить в собі, не виливаючи назовні, має загострене почуття обов'язку, продукує старанність та виконавчу дисципліну.

8. *Застрагаючий (ригідний) тип* — характеризується високим рівнем затримки афектів, коли індивід «застряє» на своїх почуттях, думках, не може забути образ, інертний в моториці, схильний до затяжних конфліктів, чітко визначає коло ворогів і друзів, амбіційний, підозрілий, надмірно самовпевнений, ревнивий, відрізняється мстивістю, але й виявляє велику наполегливість у досягненні власних цілей.

9. *Збудливий тип* — характеризується низькою контактністю у спілкування, загальмованістю вербальних і невербальних реакцій. Схильний до брутального поведіння з іншими та конфліктам, у яких виступає як активний, провокаційний суб'єкт. Не шукає шляхів до примирення, не стриманий, а з іншими не поводитья толерантно. Праця та навчання не є для такої особистості привабливими, вона не переймається майбутнім, живе теперішнім, обирає панівні ролі, вибираючи для спілкування найслабкіших. У стані емоційного збудження стає надмірно дратівливим, не здібний контролювати власну поведінку.

10. *Інтровертований тип* — характеризує особистість, яка живе не стільки відчуттями, скільки уявленнями, а зовнішні події менше впливають на життя, ніж те, що вона про них думає. Якщо розумний ступінь інтровертованості сприяє виробленню самостійного судження, то її надмірність заглиблює у світ ірраціональних ідей, тобто проблеми релігії або ідеалістичної філософії, людина тримається осторонь, спілкується за необхідністю, любить самотність, про себе розповідає мало, власні переживання не розкриває, повільна та нерішуча у вчинках.

11. *Педантичний (ананкастичний) тип* — характеризується надмірною пунктуальністю, скрупульозністю, орієнтованою на високу

якість роботи, а також повільністю у прийнятті рішень, схильністю до частих самоперевірок. Педант все звішує, аналізує та шукає найбільш оптимальний спосіб розв'язання проблеми. Все, що почав, доводить до кінця й прагне, щоб завершення було ідеальним. Сумлінний, акуратний, надійний у справах, але схильний до формалізму. У конфлікти вступає рідко, скоріше у ролі пасивного суб'єкта конфліктної взаємодії, ніж активного.

12. *Тривожний тип* — властивий особистості, якій притаманні низький рівень комунікаційних проявів, мінорний настрій, полохливість, невпевненість у собі, образливість, покірність, невміння відстояти свою позицію в суперечці. Діти тривожного типу часто бояться темряви, тварин, залишатися на самоті, цураються активних однолітків, відчувають почуття страху та сором'язливості. У дорослих представників даного типу виражено почуття обов'язку та відповідальності, високі моральні та етичні вимоги.

Акцентуації особистості завжди присутні у психологічному профілі злочинців та осіб з девіантними проявами. Автор понад 280 наукових праць.

Основні наукові праці: «Про діагностику шизофренії у дитячому віці» (1963), «Патогенез шизофренії з точки зору кінцевих станів» (1971), «Акцентуйовані особистості» (1981), «Індивідуальна терапія неврозів» (1981) та ін.

Лефтеров Василь Олександрович (1967 р. н.) — доктор психологічних наук, професор, один із провідних фахівців в галузі юридичної психології в Україні, засновник та керівник першого дослідницького центру з психолого-тренінгових технологій в системі правоохоронних органів в Україні. Автор понад 200 наукових і навчально-методичних публікацій.

Основні наукові праці: «Психологічні детермінанти загибелі та

поранень працівників органів внутрішніх справ» (у співавторстві) (2002), «Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ» (2007), «Психологічна готовність працівників міліції до правомірного застосування сили» (у співавторстві) (2011), «Довгостроковий прогноз успішності професійної діяльності фахівців екстремальних видів діяльності: психологічний аналіз і засоби удосконалення» (у співавторстві) (2013) та ін.

Локус контролю — ступінь, з якою особистість сприймає своє життя: або як життя, що контролюється зсередини за допомогою власних зусиль (внутрішній локус контролю — інтернальний); або як життя, що контролюється ззовні випадком, ситуацією, зовнішніми обставинами (зовнішній локус контролю — екстернальний). Індивіди з інтернальним локусом контролю є більш соціально відповідальними та наполегливими у досягненні цілей. Індивіди з екстернальним локусом контролю менш відповідальні, схильні до затягування реалізації власних рішень, здебільшого конфліктні та агресивні.

За результатами численних досліджень встановлено, що індивіди з екстернальним локусом контролю переважають у питомій вазі злочинців, що скоїли насильницькі злочини, які звинувачують у тому, що сталося інших людей, соціальну ситуацію, події на передодні тощо. Серед кримінальних авторитетів переважають індивіди з інтернальним локусом контролю, що пов'язано з їхнім сприйняттям себе сильними особистостями, які володіють достатньою свободою вибору.

Ломброзо Чезаре (Lombroso Cesare) (1835–1909 рр.) — італійський психіатр, фундатор антропологічного напрямку у кримінології та кримінальному праві, автор концепції «природного злочинця» та думки про те, що злочинцями не стають, а народжуються.

Згідно з антропологічною теорією злочинця, злочинність за своєю

природою є спадковою. Злочинці мають різні фізичні аномалії, а фізичні «стигми» є доказом того, що злочинець атавістично за власним складом розвитку уподібнений до ранніх форм тваринного життя. Злочинець, як людина примітивна, відрізняється від нормальних людей вже зовнішніми ознаками, а типовий злочинець стає таки унаслідок кретинізму та дегенеративного походження. До цього ще були додані ознаки епілепсії та морального божевілля. Злочинці мають до п'яти та більше фізичних аномалій, таких як розмір і форма голови, високі вилиці, сплюснений або повернутий ніс, капловухість, дуже верткі очі, скошеність лобу, асиметрія обличчя, занадто довгі та непропорційні розвинені до тіла руки тощо. Ломброзо стверджував, що частіше за все злочини скоюють брюнети та шатени, але якщо перші віддають перевагу крадіжкам, то другі схильні до скоєння вбивств. Блондини зустрічаються серед насильників та шахраїв, а руді дуже рідко скоюють злочини.

Ломброзо вже при життєво піддавали дуже жорсткій критиці за його «вродженого злочинця», а тому під кінець власного життя вчений переглянув де які положення своєї концепції. Так, наявність злочинної зовнішності не обов'язково свідчить, що людина скоїла злочин, це скоріше свідчить про його схильність до протиправних дій. Проте й натеper, теорія Ломброзо має своїх послідовників.

Основні наукові праці: «Геніальність та божевілля» (1863), «Злочинна людина, вивчений на підставі антропології, судової медицини та тюрмоведення» («Злочинна людина») (1876), «Злочинець» (1876), «Жінка злочинниця та повія» (у співавторстві) (1893), «Злочинна оцінка» (1893) та ін.

Лофтус Елізабет (Loftus Elisabeth) (1944 р. н.) — американський фахівець в галузі когнітивної та правової психології, визнаний авторитет в області

дослідження психології показання свідків. Учена досліджувала проблеми вербального навчання, кодування та пошуку слів всередині семантичної мережі, використовуючи структуру «розповсюджувальної активації». Тривалий час дослідниця експериментально вивчала проблеми запам'ятовування матеріалу, що включав різнорідну інформацію (наприклад, вербального та візуального змісту) та здобула на цьому терені визнання інших науковців. Лофтус з'ясувала, що свідок має тенденцію змішувати вербальну інформацію, що міститься у запитаннях, з візуальною інформацією, що є у світлинах з місця нещасного випадку або злочину. Ця «суміш спогадів» іноді стає причиною драматичних і потенційно небезпечних помилок у залі суду та у житті учасників подій. Пам'ять свідка дуже мінлива, її з легкістю можна ввести в оману, наслідком чого стає те, що невинні люди стають жертвами кривдного упізнання, а далі потерпають від несправедливого вироку.

Основні наукові праці: «Людська пам'ять: Обробка інформації» (у співавторстві) (1976), «Свідчення очевидців» (1979), «Психологія. Випадковий будинок» (у співавторстві) (1981), «Допит свідків» (у співавторстві) (1985), «Десять випадків ідентифікації очевидців: логічні проблеми та процедурні проблеми» (у співавторстві) (1990), «Міф про репресовану пам'ять» (у співавторстві) (1994) та ін.

М

Магнацид (англ. *magnacid*) — акт знищення людини тільки на підставі того, що вона широко відома публіці (іншим людям).

Макіавеллізм — спосіб поведінки, коли відбувається зневажання норм моралі, використовується груба сила, для досягнення власних цілей; лукавий стиль міжособистісного спілкування, пов'язаний з цинічними та прагматичними нехтуваннями моралі.

Маніпулятивна поведінка — навмисне спонукання іншої людини до переживання певних станів, прийняття рішень і виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором його власних цілей.

Маніпулятивний вплив — це форма впливу, за якої відбувається зміна позиції та поведінки людини всупереч її інтересам; це особливий різновид соціально-психологічного тиску, коли суб'єкт впливу начебто вдається до пропозитивних механізмів, а насправді намагається обмежити свободу об'єкта або підпорядкувати його своїй волі.

Маніпуляція (з лат. *manipula* — жменя, переносне значення — хитра витівка) — махінація, спритна шахрайська витівка; маніпуляція передбачає на підставі ідеологічних, нормативних, соціально-психологічних засобів впливу зміну думок, переконань, уявлень, позицій та поведінки людей всупереч їхнім інтересам.

Манія — стан підвищеного збудження індивіда, що пов'язаний з превалюванням у його свідомості нереальних ідей, думок, уявлень та прагнень.

Манія величі — тип самосвідомості або поведінки особистості, що відбувається у крайньому ступені переоцінки власної важливості, відомості, популярності, багатства, влади, політичного впливу тощо.

Маніяк — людина, патологічно одержима хворобливою пристрастю до певних дій, як правило, антисоціальних.

Маргінальність (з лат. *marginalis* — той, що знаходиться з краю) — вади соціальної адаптації індивіда або окремих соціальних груп, що перешкоджають їхній нормальній життєдіяльності та включення у просоціальний контекст існування, наслідком чого стають крайні форми асоціальної та навіть антисоціальної активності (бродяжництво, жебрацтво, злочинність тощо).

Маскуліність — уявлення та прояви соматичних, психічних і поведінкових якостей, що властиві чоловікам.

Масова комунікація — соціальне спілкування у масштабі всього суспільства, загальний соціальний зв'язок, що забезпечена засобами масової інформації (ЗМІ); масове розповсюдження соціально значущої інформації за допомогою технічних засобів; одна з головних передумов розвитку сучасного суспільства; систематизоване тиражування соціальних, культурних і духовних цінностей, передових технологій та економічних новацій; засіб ідеологічного та політичного впливу на масову свідомість та поведінку людей, їхнього інформування, навчання, переконання, навіювання, зараження та наслідування.

Масові настрої — одно подібні психічні стани, що захоплюють великі соціальні спільноти, що віддзеркалюють ступень їх задоволення або невдоволення наявними соціально-політичними та економічними умовами життя, їх політичні та економічні домагання. Такі настрої мотиваційно забезпечують масові соціально-політичні дії. Головними психологічними механізмами масових настроїв виступають психологічне навіювання, психологічне зараження та психологічне наслідування. Масові настрої можуть мати раціональні елементи, що надає можливості прогнозувати їхній розвиток на підставі експертних оцінок і соціально-психологічного моделювання.

Масовидні явища — одночасно пережиті психічні стани людей на підставі збігу установок, емоційних і логічних оцінок, стереотипів і

навіюваних зразків поведінки (поведінка натовпу, масова істерія, паніка, плітки, мода, суспільні настрої та думки).

Медведєв Володимир Степанович (1953 р. н.) — доктор психологічних наук, професор, один із фундаторів вітчизняної юридичної психології. Основні напрямки наукових досліджень: історико-теоретичні проблеми вітчизняної юридичної психології, психологія злочинності та злочинної діяльності, психологія діяльності в особливих умовах. Автор понад 200 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Професійна психологія в органах внутрішніх справ» (1995), «Професійна деформація співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти)» (1997), «Робоча книга пенітенціарного психолога» (у співавторстві) (2000), «Кримінальна психологія» (2004), «Психологія оперативно-розшукової діяльності» (у співавторстві), «Психологія злочинної діяльності» (2012), «Профілактика професійної деформації працівників органів внутрішніх справ» (у співавторстві) (2014) та ін.

Ментальність — це система образів, що знаходиться в основі людських уявлень про світ та про своє місце в цьому світі, яка визначає вчинки та поведінку людей; це своєрідне світобачення, властиве культурній, етнічній, релігійній спільноті в ту або іншу епоху.

Метод імітаційних ігор — імітація в ігровій формі розвитку того або іншого соціального явища (конфлікту, перемовин, засідання погоджувальної групи тощо). Дослідник отримує можливість побачити варіанти розвитку реального процесу та з'ясувати його внутрішні, психологічні механізми. Такі ігри використовуються для вирішення спірних, конфліктних проблем на регіональному та міжнародному рівнях.

Метод недопущення дискримінації — виключення з тактики поведінки у стосунках з оточенням підкресленої власної переваги.

Метод практичної емпатії — психологічне налаштування на опонента, «входження» в його положення, розуміння його складностей, готовність висловити співчуття, що потребує виключення з взаємовідносин немотивованої ворожості, агресії та неввічливості.

Метод збереження репутації — визнання гідності опонента, висловлювання поваги до його особистості, що є важливим методом запобігання негативному розвитку подій, що стимулює відповідне ставлення опонента до гідності та авторитету іншої сторони.

Милосердя — співчуття, що проявляється у дієвій готовності допомагати нужденним; здібність співчувати стражданням інших людей та вчиняти конкретні дії з надання необхідної допомоги; вищий прояв моральності людини.

Мирлюбно — принцип міжособистісної та міжгрупової взаємодії, що ґрунтується на визнанні людського життя як вищої соціальної цінності та, який передбачає підтримання миру у якості ідеалу відносин між людьми.

Міжгрупова дискримінація — негативна оцінювальна установка відносно інших груп, звеличення їхніх негативних сторін, підвищена оцінка власної групи.

Мізандрія (з давньогрец. *μῖσος* — ненависть та *άνήρ* — чоловік) — ненависть, неприязнь, вкорінене упереджене ставлення до чоловіків, чоловіконенавистництво.

Мізогінія (з давньогрец. *μῖσος* — ненависть та *γυνή* — жінка) — ненависть, неприязнь, вкорінене упереджене ставлення до жінок, жікконенавистництво.

Міміка (з давньогрец. *εκφράσεις προσώπων* — наслідувальний) — це скорочення лицьових м'язів, унаслідок чого змінюється вираз обличчя індивіда, що сигналізує про певний емоційний стан людини.

Містифікація (з давньогрец. *μύθος* — знання тайни та *να κάνει* — робити) — вигадка з метою обману.

Мобінг (з англ. *mob* — юрба) — систематичне цькування, психологічний терор, форма зниження авторитету, психологічного тиску у вигляді цькування співробітника у колективі, зазвичай з метою його звільнення.

Мова тіла — інформація про установки, емоції тощо, які передається за допомогою невербальних сигналів, наприклад постави, пози або дотиків.

Моральна ексклюзія — сприйняття певних осіб або груп такими, що знаходяться поза меж області, на яку розповсюджуються закони моралі та справедливості. Навпаки, *моральна інклюзія*, поміщає інших в область дії моральних принципів.

Моральні норми — первинні, ґрунтовні прояви певних соціальних традицій, що закріпилися у суспільній свідомості ще за стародавні часи та такі, що складають фундамент соціально-нормативної системи як певних суспільств, окремих соціальних груп, так й конкретної особистості.

Морально-психологічні якості — це стійкі особистісні детермінанти моральної поведінки, що проявляються всюди та завжди, будь у якому вчинку.

Мороз Людмила Іванівна (1962 р. н.) — доктор психологічних наук, професор, фахівець в галузі юридичної психології, один із розробників професійно-психологічного тренінгу як засобу формування професійно важливих якостей особистості працівників органів правопорядку. Автор понад 200 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ» (2005), «Професійно-педагогічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС)» (2007), «Сучасні стратегії міліції щодо профілактики злочинності неповнолітніх» (2008), «Професійно-психологічний тренінг» (у співавторстві) (2011), «Психологічні аспекти ювенальної юстиції» (у співавторстві) (2015) та ін.

Мотивація зовнішня — мотивація, що не пов'язана зі змістом діяльності, а є орієнтованою на зовнішні обставини.

Мотиви статевого акту (за І. С. Коном) — прокреативний (дітонародження), рекреативний (отримання задоволення), комунікативний (особистісне зближення), ритуальний, пізнавальний, релаксаційний (для зняття напруги), самоствердження, компенсації, досягнення поза сексуальних цілей.

Мотивування — раціональне пояснення суб'єктом причин власних дій (що плануються або вже скоєні) за допомогою соціально прийнятних обставин, які спонукали індивіда до їхнього вибору. Є засобом усвідомлення справжнього мотиву, а також засобом його маскування.

Н

Навіювання (сугестія) — форма безпосереднього психологічного впливу, що пов'язаний з послабленням свідомого контролю, розрахований на некритичне сприйняття інформації.

Навчання вікарне — навчання за допомогою присвоєння досвіду інших людей.

Навчена безпорадність — безнадійність та покірливість, що набувається у випадку, коли людина або тварина не відчуває можливості контролю над повторюваними неприємними подіями; песимістичне налаштування, що з'являється у людини, коли вона пояснює негативні події за допомогою стабільних, внутрішніх і глобальних чинників.

Пасивна, неадаптована поведінка людина, що є результатом:

1) відсутності досвіду власної автономії у дитинстві (гіперопіка з боку батьків);

2) досвіду тривалого спостереження за іншими, які знаходилися у стані безпорадності (наприклад, телевізійні сцени про беззахисних жертв);

3) досвід переживання несприятливих подій, набуття негативного досвіду щодо можливості контролю подій власного життя та перенесення їх на інші ситуації (наприклад, негаразди у школі, смерть близьких, неможливість працевлаштуватися або втрата роботи тощо).

Наклеп — поширення про кого-небудь свідомо неправдивих і кривдних відомостей або (у вузькому сенсі) свідомо неправдивий донос про злочин.

Наочні норми — уявлення людей про те, як оточення насправді поведеться в даній ситуації, незалежно від того, які моделі поведінки санкціонуються суспільством.

Наслідвання – ірраціональний вид психологічного впливу, за якого в ефективній формі здійснюється передача тих якостей, властивостей та поведінки інших, що можуть стати об'єктом для захоплення та копіювання.

Насильство — це дія або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди як фізичному, так і психічному здоров'ю, принижує почуття її честі та гідності. Це застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір.

Виокремлюють: *фізичне насилля* — побої, нанесення тілесних ушкоджень, примусова ізоляція та утримання тощо; *психологічне насилля* — погрози, лайка, принизливі висловлювання, тиск тощо; *економічне насилля* — різновиди силового та шахрайського позбавлення майна (крадіжки, шахрайство тощо).

У цивілізованому світі насильницькі практики вирішення конфлікту засуджуються і на рівні суспільних норм, і на рівні законодавства, хоча й досі залишаються поширеними. Застосування сили, примусу, насильства видається нерідко найпростішим, швидким та ефективним способом розв'язання конфлікту.

Натовп — це велика кількість людей, які не пов'язані між собою спільними цілями та єдиною позиційно-рольовою організацією, але поєднані загальним центром уваги, певним емоційним станом.

Небезпечна ситуація — обставини з високою ймовірністю нещасного випадку.

Невербальна поведінка — це індивідуальна, конкретно-чуттєва форма вчинків і дій індивіда, що передаються ним у процесі спілкування за допомогою невербальних засобів (погляду, жестів, міміки, пози, дистанції, запахів, інтонації тощо).

Негативізм — немотивована протидія вимогам та очікуванням інших, спосіб псевдотвердження, що найбільш часто виникає у періоди вікових криз.

Нейтральність — це усвідомлення того, що причиною міжособистісного або міжгрупового конфлікту не може бути одна людина, окрема група або подія; збереження неупередженості у відношенні до позиції учасників конфлікту, відсутність власних оцінок відносно проблеми конфлікту та поведінки його учасників, незацікавленість у перемозі якої-небудь однієї зі сторін конфлікту.

Некрофілія — потяг до трупів та здійснення з ними сексуальних дій.

Неосудність — нездібність особи брати відповідальність за антисуспільні протиправні дії або без дії, на підставі хворобливого стану психіки, нездібність усвідомлювати власні дії та керувати ними.

Непрямої спосіб переконання — переконання, що продукує в тому випадку, коли на людину впливають випадкові чинники, наприклад привабливість оратора.

«Нігерійські листи» або **«419»** — один із наративів шахраїв, з метою примусити людину позбутися грошей в обманний спосіб; шахрайська схема, що полягає у запропонуванні адресату повідомлення великої суми грошових коштів, а після того, як жертва кльонула на наживку, шахраї просять перерахувати їм невеликий аванс на розв'язання організаційних проблем. Наприклад, повідомляється, що людина померла, залишила спадкоємцям багато грошей, що необхідно вивезти або банкір знайшов їх на закритому рахунку. Саме правдоподібна розповідь привертає увагу людей, яким властива жадібність до дурних грошей.

Нонконформізм — антонім конформізму; стійке заперечення групових вимог, неприйняття норм, ідей, стандартів, що існують в певній соціальній групі або суспільстві.

Норма (з лат. *norma* — керівне начало, правило, взірець) — це феномен, який змістовно визначається як відбиття ідеалу (зразка), середньостатистичного прояву, функціонального оптимуму, ефективної форми пристосування до навколишнього середовища, прояву певної дії

та ефективного алгоритму функціонування; норми виступають критеріями орієнтації та цілепокладання, соціально регламентованими та схвалюваними «інваріантами поведінки», у межах яких індивід може шукати альтернативи шляхів і засобів досягнення власних цілей.

Норма взаємності — норма, яка полягає в тому, що люди повинні заохочувати тих, хто заохочує їх, наприклад, якщо хтось допомагає нам, ми відчуваємо себе зобов'язаними допомагати йому.

Нормативна конформність — тенденція поступати так саме, як і група, щоб виправдати її очікування та заслужувати на її схвалення.

Нормативний соціальний вплив — вплив інших людей, який спонукає індивіда до прояву нормативного конформізму, тому що він хоче подібатися їм і бути прийнятим ними; це публічна згода з переконаннями та діями групи, для збереження власного групового статусу, коли особисте ухвалення переконань і дій групи не обов'язкове.

О

Образа — це гостре відчуття переживання несправедливості, приниження, невдячності та нерозуміння, що пов'язано з об'єктом бажання або особливим його значенням для суб'єкта, оскільки з ним пов'язана загроза повноцінному існуванню. Ображена людина відчуває роздратування, обурення, злість, ненависть та, разом із цим, уражене самолюбство ввергає її в пригнічений стан, «затьмарює розум», провокує на імпульсивні реакції.

Образ ворога — абсолютна переконаність у тому, що національний ворог є найбільшим злом й він прагне діяти агресивно проти країни індивіда, у якого цей образ був сформований.

Обструктивна позиція — прояви однієї зі сторін переговорів, що перешкоджають розвитку дій в небажаному для неї напрямку. Позиція відкидання, відторгнення, відсторонення або спростування аргументів і доказів протилежної сторони.

Обструкція — навмисний зрив якого-небудь заходу (наприклад, зборів, перемовин) різними гаслами, довгими безглуздими промовами, як метод боротьби або прояв протесту.

Організована злочинна група — це численне злочинне товариство, що поєднує у своїх рядах десятки та сотні осіб, які активно займаються злочинною діяльністю. В основі формування організованих злочинних груп знаходяться два принципи: територіальний та етнічний.

Територіальні злочинні групи створюються в мікрорайоні, місті, регіоні. Такі групи мають назви «команда», «бригада» та чітку структуру, сувору дисципліну. Ієрархічну структуру таких злочинних груп складають лідер («крадій у законі», «авторитет»), ті, хто збирають «податі», бійці, «шостаки». Аналогічну структуру мають етнічно організовані злочинні групи, але їх особливості полягають у тому, що

найбільш важливі «посади» займають представники відповідного етносу. Відомі такі етнічні злочинні угруповання, як чеченське, абхазьке, азербайджанське, вірменське тощо.

Орієнтація на соціальну домінантність — віра у групову нерівність та перевагу певних груп над іншими. Цей конструкт є дієвою прогностичною ознакою забобонів і нетерпимості.

Особистість злочинця — сукупність психічних особливостей індивіда, що проявляються в особливостях скоєного ним злочину.

Остракізм (з дав.-грец. *ὄστρακισμός* від *τόστρακον* — шкаралупа, черепок) — практика, що була введена у стародавніх Афінах, згідно з якою громадяни мали право проганяти з міста на десять років будь-яку негідну людину. Черепки використовувалися саме для голосування.

Охлократія — влада натовпу; влада суспільно-політичних угруповань та окремих індивідів, які апелюють до популістичних, примітивних настроїв мас, що прагнуть використати відсталі прояви масової свідомості люмпенізованих прошарків суспільства, гранично спрощують складні соціальні проблеми.

П

Паралінгвістика (з грец. *para* — біля та *lingva* — мова) — це система вокалізації, що продукує у тональності голосу, його тембру, висоті, інтонації, мовних помилок, особливостях організації контакту.

Парамнезія — розлад пам'яті, що проявляється в кривдних спогадах, у переоцінці особистісної ролі у подіях минулого.

Парамова — інформація, що передається за допомогою змін мовних характеристик, відмінних від слів та синтаксису, таких як висота тону, рівень гучності, заїкання тощо.

Параноїдна поведінка — активність індивіда, що зумовлена нав'язливими ідеями, недовірливістю, упередженістю, перебільшенням небезпеки, що очікується, але позбавлена об'єктивних підстав, що продиктовано помилковими судженнями.

Парестезія — викривлений статевий потяг, тобто збудження сексуальної активності неприродним, неадекватним дратівником (різновиди — садизм, мазохізм, фетишизм тощо).

Паратаксія — перенесення ставлення до одних людей на інших людей.

Пароксізм (з давньогрец. *παροξισμός* — роздратування, озлоблення) — гостра форма переживання емоцій (наприклад, люті, жаху, відчаю); симптом посилення клінічного прояву до найвищого ступеня (наприклад, гарячки, болю, задишки).

Пасивна поведінка — це відхід від ситуації. Бути пасивним означає уникати конфлікту за будь-яку ціну; приховувати почуття та очікування; погоджуватися з іншими через страх засмутити їх; утаємничувати свої бажання; зайвий раз вибачатися; казати «так», коли

краще сказати «ні», а потім виражати невдоволення нав'язаною думкою. Пасивна поведінка ніколи не сприяє вирішенню конфлікту, бо не дає можливості зрозуміти його істинні причини. Крім того, тривале уникнення конфлікту зазвичай призводить до його ускладнення через накопичення нової інформації та емоційного напруження.

Пастка раціональності — можливість послаблення дисонансу, що призводить до послідовного самовиправдання та врешті-решт до дурних та аморальних вчинків.

Патологія соціальна — різні хвороби соціального організму, що послаблюють його функціонування (злочинність, пияцтво, наркоманія, проституція тощо).

Пауперизація — процес масового зuboжіння населення.

Педофілія — сексуальний потяг до дітей та неповнолітніх, здійснення з ними дій сексуального змісту.

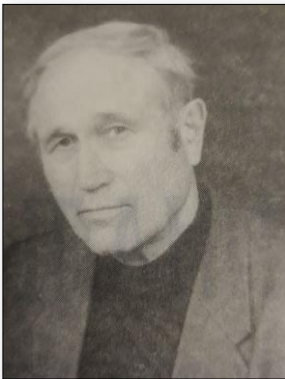
Пенітенціарна психологія (з лат. *poenitentiarius* — покаяний, виправний) є найбільш розвинутою галуззю юридичної психології, що вивчає механізми прояву психіки людини, яка знаходиться в умовах позбавлення волі, а також соціально-психологічні явища деприваційного середовища, ефективність засобів психологічного впливу, що використовують співробітники пенітенціарних установ до засуджених, аспекти ресоціалізації та реадаптації звільнених з місць позбавлення волі.

Пенітенціарні установи — це місця позбавлення волі або тюрми (буцегарні), слідчі ізолятори, виправні колонії, борстали, спеціальні психіатричні лікарні тощо, у яких ізолюються як підозрювані у скоєнні злочинів, так й засуджені за злочини, вироки відносно яких вступили у законну силу. Перебування ув'язнених у пенітенціарних установах має за мету тільки обмеження їхньої волі, покарання за вчинені протиправні дії, захист від них суспільства, зупинення злочинної активності тих, хто може скоювати різні злочини, або вчиняти повторні злочини, але воно не може бути жорстоким та антигуманним.

Переконання — пересвідчення, погляд, думка, точка зору, тверда впевненість або віра. Переконання ґрунтується на тому, що усвідомлене прийняття людиною якої-небудь інформації або ідей, здійснюється після їхнього аналізу та оцінки.

Перефразування техніки — у сутності має повернення співрозмовникові його висловів (одну або декілька фраз), сформулювавши їх своїми словами. Почати можна так: «Як я вас зрозумів...», «На вашу думку,...», «Інакше кажучи, Ви вважаєте...». Метою техніки перефразування є уточнення інформації.

Підсвідоме — прижиттєве сформована сфера психіки людини, до якої відносяться установки, поведінкові стереотипи, уміння, навички, звички тощо.

Пірожков Віктор Федорович (1927–2002 рр.) — радянський, російський вчений, доктор психологічних наук, професор, один із найбільш досвідчених фахівців у галузі юридичної психології. Науковець розробляв проблеми кримінальної та пенітенціарної психології, вивчав психологію неповнолітніх правопорушників, особистість в умовах соціальної ізоляції, соціально-психологічні проблеми злочинності. Автор понад 100 наукових праць.

Основні наукові праці: «Виправно-трудова психологія» (у співавторстві) (1974), «Психологічні основи перевиховання учнів у спеціальних ПТУ» (1988), «Закони злочинного світу молоді» (1994), «Кримінальна психологія» (2001) та ін.

Піроманія (з стар.-грец. *πῦρ* — вогонь, полум'я та *μανία* — пристрасть, безумство, потяг) — імпульсивно патологічний потяг до підпалів, спостереження за полум'ям, а у певних випадках може бути

наслідком *піролагнії* — сексуального збудження при спостереженні за вогнищем.

Плюралістичне незнання — це коли людина вважає, що нічого страшного не відбувається, оскільки інші (оточення) не виявляють занепокоєння.

Поведінка полезалежна — панівна орієнтація індивіда на ситуативно-значущі обставини, відсутність загальної стратегії поведінки, показник дефекту психічної саморегуляції або її недорозвиненості у дитячому віці.

Поведінка рольова — активність індивіда, що відповідає соціальній ролі, очікуванням оточення, що зумовлена його соціальним статусом або позицією у структурі міжособистісних відносин.

Покаяння — це щире самозасудження своєї провини, своєї участі у скоєному злі, готовність понести кару, глибокий самоосуд особистістю власної антисуспільної поведінки.

Полінезалежність — акцентована орієнтованість особистості на власну внутрішню шкалу цінностей, коли відбувається класифікація та оцінка об'єктів зовнішнього світу навіть в ситуації активного нав'язування їй неадекватних, хибних, брехливих або неефективних варіантів сприйняття актуальної ситуації.

Пособник — особа, яка сприяє розвитку конфлікту порадами, технічною допомогою та іншими способами. Виокремлюють:

1) активних пособників, які здійснюють певні дії, що спрямовані на розвиток конфлікту, оскільки у них є певні інтереси та їхня діяльність переслідує власні цілі (наприклад, журналіст публікує матеріали, що спрямовані на розпалення міжнаціональної ворожнечі, де його метою було власне звеличення, отримання винагороди тощо);

2) пасивні пособники, які виступають у роль спостерігачів, що своїм співчуттям, простою присутністю або спонтанними діями сприяють ескалації конфлікту (наприклад, група людей може

вигукувати гасла, розмахувати руками, різними предметами, що призводить до збудження оточення).

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) — це відстрочена реакція на травматичний стрес, що спроможна викликати психічні ускладнення у будь-якої людини. ПТСР проявляється у вигляді: надмірного збудження (порушення сну, нав'язливі спогади тощо), періодичних приступів депресії (емоційна заціпенілість, відчай тощо), прагнення до уникання будь-яких подій та переживань, що асоціюються з травматичними подіями.

Почуття — це стійке емоційне ставлення до значущого об'єкта (емоційна установка); пережите в різній формі внутрішнє ставлення людини до того, що відбувається в її житті, що вона пізнає або робить.

Право — соціальний інститут регуляції суспільних відносин, що реалізується шляхом санкціонованих державою соціальних норм, зумовлених базовими соціальними цінностями даного суспільства та такі, що забезпечують єдиний стандарт соціально необхідної поведінки членів суспільства та соціальних груп.

Правова держава — тип держави з розвиненою правовою системою, ефективною судовою системою, з розподілом незалежних гілок влади (законодавча, виконавча та судова). Така держава відрізняється збалансованістю прав держави, громадянина та суспільства. Правова свобода особистості у правовій державі забезпечується принципом «дозволено все, що не заборонено законом».

Правова компетентність — наявність необхідного обсягу правових знань, умінь та навичок, щоб здійснювати правову регуляцію власних вчинків, ставлень, повсякденних-побутових і професійних рішень, у різних життєвих ситуаціях, на дорогах, у громадських місцях, державних установах тощо. Це ще підготовленість, що знижує прояви особистої віктимності, знання, що підвищують особисту обережність, обачність, пильність, спостережливість, зібраність, самовладання, винахідливість, швидкість реакцій, спритність та звички поведінки, що знижують ризик стати жертвою, а також засвоєні способи самозахисту.

Правова психологія — розділ юридичної психології, що вивчає психологічні особливості віддзеркалення людиною право значущих явищ та психологічні аспекти регуляції право значущої поведінки.

Правова соціалізація особистості — включення у ціннісно-нормативну систему особистості цінностей, що охороняються правом, опанування особистістю правомірних способів поведінки, формування у неї відчуття соціальної відповідальності та солідарності з правом.

Правовідносини — відносини між суб'єктами, що наділені певними правами.

Правові норми — кодифіковані, державно-санкціоновані соціальні норми, що зумовлені наявністю моральних і резидуальних норм-цінностей, які забезпечують прояви соціально-бажаної поведінки всіх членів суспільства та соціальних груп.

Правоздатність — визнана державою здібність громадян та організацій мати права та обов'язки.

Правопорушення — соціально шкідлива поведінка, що карається законом.

Правосвідомість — сфера свідомості, що пов'язана з віддзеркаленням правозначущих явищ; сукупність поглядів та ідей, що виражають ставлення людей, соціальних груп до права та законності, їхні уявлення про належний правопорядок, правомірні та неправомірні дії; суб'єктивне психічне моделювання об'єктивно чинного правопорядку.

Правосвідомість поділяють на суспільну, групову та індивідуальну.

Суспільна правосвідомість — це сфера суспільної свідомості, що віддзеркалює право значущі явища суспільного буття.

Групова правосвідомість — залежить від вузькогрупових інтересів, що нерідко протистоять суспільним інтересам.

Індивідуальна правосвідомість — значною мірою визначається правосвідомістю малих груп, у які включений індивід, умовами його побутового формування.

У правосвідомості відрізняють три взаємопов'язані сторони: пізнавальну, оцінювальну, регулятивну.

Превентологія — міждисциплінарна наука про формування здорового способу життя та попередження саморуйнівної поведінки.

Пресінг — тактичний спосіб на перемовинах, що пов'язаний з використанням погроз або інших видів тиску на опонента.

Претензія — домагання, заявлене право на володіння чим-небудь.

Прецедент — поведінка у певній соціальній ситуації, що розглядається як взірець для наслідування в інших аналогічних ситуаціях.

Придушення думок — спроба втекти від думок про те, що людина прагне забути.

Призонізація — процес «вращення» ув'язненого або засудженого у тюремне життя.

Прийняття ризику — переконаність людини у тому, що все, що з нею трапляється, сприяє її розвитку внаслідок знань, що вона витягує з досвіду, як позитивного, так й негативного.

Принцип Паретто — у будь-якому суспільстві є тривіальна більшість (приблизно 80%) та визначальна меншість (приблизно 20%). Усі зміни у суспільстві відбуваються тільки тоді, коли в цьому зацікавлена визначальна меншість.

Принцип послідовності оцінок — чим довшим є оцінювання людиною повідомлення, тим менше вона сприймає його зміст, оскільки її когнітивна реакція стає все більш ворожою.

Пристрасть — дуже стійке та афективне прагнення до певного об'єкта, потреба в якому домінує над усіма іншими потребами та таке, що надає відповідну спрямованість усій діяльності людини.

Провина — це емоція, що виявляється у невдоволенні власною персоною, переживається як невідповідність моральним або правовим вимогам, невиконання обов'язку перед власним «Я», або у вірян — перед Богом. Провина виникає в ситуаціях, коли індивід відчуває власну відповідальність за те, що відбувається та вважає, що саме він є причиною страждань інших або порушення обов'язку.

Провокуюча поведінка — форма індивідуальної активності, що породжує на перших етапах взаємодії жертви та злочинця в останнього впевненість у приступності партнерки та завдяки аморальній поведінці першої, поступово сприяє можливості здійснення статевого акту нібито з її згоди, що врешті-решт полегшує здійснення злочину.

Програма захисту свідків — комплекс заходів, що спрямовані на забезпечення безпеки учасників слідчого або судового процесу.

Програми з подолання проявів злочинної активності:

– програма покращення навичок мислення (розвиток когнітивних навичок, вироблення гнучкого мислення, прийняття соціальної перспективи, опанування ціннісної/моральної аргументації, обґрунтування та розв'язання міжособистісних проблем);

– програма контролювання гніву та навчання керуванню ним (опанування способів задоволення потреби злочинця в керуванні емоціями, що пов'язані з випадками агресії та антисоціальної поведінки);

– програма когнітивного самозмінювання (орієнтована на злочинців, що скоїли насильницькі злочини, а вчинене насилля є реактивним або інструментальним, та передбачає набуття ними навичок, що допомагають контролювати власну схильність до насилля та уникати повторного скоєння злочину);

– програма здорових взаємовідносин (набуття навичок з запобігання домашньому насиллю, підвищення контролю за емоціями,

розвиток умінь безконфліктного спілкування та мотивації співробітництва).

Проксеміка (з англ. *proximity* — близькість) — це науковий напрямок у психології про форми просторової організації спілкування, що вивчає просторові форми комунікації та взаємодії людей (розташування співбесідників відносно один одного у просторі). Увесь простір навколо індивіда поділяється на ряд зон:

1) понад інтимну (0–15 см), оскільки в неї можна проникнути тільки дуже близькі люди через фізичний контакт, а її порушення іншими викликає певні фізіологічні зміни в організмі (частішає пульс, виділяється адреналін тощо);

2) інтимну (15–45 см), де спілкуються близькі люди, яким довіряє індивід;

3) персональна (45 см – 1,2 м), що існує для спілкування з друзями та знайомими людьми;

4) соціальну (1,2 м – 4 м), що утворює простір офіційного спілкування, взаємодії з незнайомими людьми;

5) публічну або загальнодоступну (понад 4 м) — простір, в якому відбувається спілкування з великою аудиторією або людина утримується від спілкування.

Просодія — загальна назва таких ритміко-інтонаційних сторін мови, як висота, гучність голосового тону, тембр голосу та сила наголосу.

Прощення — це акт великодушності та милосердя, прерогатива того, кому була причинена кривда або нанесено зло. Людина може бути прощена іншим, якщо кривдник визнає, що діяв несправедливо, сам вибачається та зобов'язується не скоювати такі дії у майбутньому.

Профайлінг (з англ. *profile* — профіль) — сукупність психологічних методів і методичного інструментарію, за допомогою якого оцінюється та прогнозується поведінка індивіда підставами чого стають його характерологічні ознаки, характеристики зовнішності, особливості вербальної та невербальної активності.

Професійна деформація — це процес впливу умов і змістовних аспектів професійної діяльності, що призводять до негативних змін особистісних якостей та поведінки співробітника правоохоронних органів.

Профілювання злочинця — це процес, під час якого індивіди роблять висновки про риси характеру або психодинаміку злочинців, ґрунтуючись на власному клінічному або іншому професійному досвіді.

Психіка (з давньогрец. *ψυχή* — душевне, життєве) — суб'єктивне, сигнальне, віддзеркалення дійсності в ідеальних образах, на підставі яких відбувається активна взаємодія живої істоти з середовищем та те, що здійснює функцію орієнтації та регуляції поведінки, діяльності; форма активного відтворення суб'єктом об'єктивної реальності, що виникає у процесі взаємодії високоорганізованих живих істот з зовнішнім світом, що здійснює в їх поведінці (діяльності) регулятивну функцію; системна властивість високоорганізованої живої матерії, що сприяє активному віддзеркаленню суб'єктом об'єктивного світу, у побудові не відчуженої від нього картини світу та регуляції власної поведінки та діяльності; функція головного мозку, його здатність віддзеркалювати об'єктивну дійсність.

Психічна реабілітація (з лат. *re* — знову та *habilit* — зручний, пристосований) — система заходів з корекції та компенсації порушень психічних функцій, станів та особистісного статусу в осіб, що перенесли психічну травму; усунення тривоги, негативних установок, компенсація втрачених соціально-адаптивних якостей особистості.

Психоедукація або психологічна грамотність — це психологічна витривалість, стан за який людина спроможна переносити навантаження та обмеження без зниження ефективності діяльності та надмірного привертання до себе уваги.

Психоз — загальний психічний розлад, що характеризується особистісною дезінтеграцією, неадекватністю поведінки.

Психологізм — пояснення соціальних процесів психологічними закономірностями.

Психологічна автопсія — це оцінка психічного стану людини після того, як вона померла.

Психологічна дистанція — це уяви людей про себе, з позицій яких вони взаємодіють один з одним.

Психологічна допомога — сфера практичної психології, що спрямована на підвищення психологічної компетентності людей, використання психологічних знань з метою оптимізації соціальної взаємодії та соціальної адаптації людей; психотерапевтичний вплив на індивіда та соціальну групу у напружених та конфліктних ситуаціях. Існують такі способи надання психологічної допомоги — індивідуальне консультування, групова психотерапія, груповий психологічний тренінг, психокорекційні сесії.

Психологічна корекція — це цілеспрямований психологічний вплив на особистість з метою забезпечення її повноцінного розвитку та функціонування.

Психологічна резильєнтність (з англ. *resilience* — упругість, еластичність) — це здібність не зламатися, прийти до норми та можливо зростати в умовах негативного життєвого досвіду; вроджена динамічна властивість особистості, що знаходиться у підґрунті її здібності долати стреси та складні періоди життя конструктивним шляхом; здібність особистості у несприятливих ситуаціях зберігати стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування, виходити з таких ситуацій без суттєвих порушень, успішно адаптуватися до несприятливих змін; це досить стабільна траєкторія здорового функціонування індивіда навіть в несприятливих умовах та після них, що є процесом просування вперед без можливості зворотного ходу.

Попри те, що резильєнтність є вродженою властивістю, її можна розвивати та підтримувати на підставі:

– розвитку здібності вибудовувати реалістичні плани та здійснювати цілеспрямовані дії для їхньої реалізації у життя;

- наявної позитивної самооцінки та впевненості у власних силах і здібностях;
- розвитку комунікативних навичок і навичок конструктивного розв'язання проблем;
- розвитку здібності управління сильними спонуканнями та власними відчуттями.

Психологічна структура особистості злочинця — це якості та властивості індивіда, а також їхні поєднання: властивості потребнісно-мотиваційної сфери (потреби, інтереси, стійкі мотиви поведінки тощо); властивості ціннісно-нормативної сфери (погляди, переконання, ціннісні орієнтації, установки тощо); інтелектуальні якості (рівень розумового розвитку, особливості мислення, уваги, пам'яті, уяви тощо); властивості, що представляють досвід, який значущий у злочинній активності (знання, вміння, навички, здібності); емоційно-вольові властивості, темперамент.

Психологічна школа права — напрямок, що склався у кінці XIX – початку XX ст. у правознавстві на підставі ідей російського вченого Леона Петражицького, який розглядав правові явища як похідні від психічної діяльності людей (психологічний детермінізм у праві).

Психологічний дебрифінг (англ. *debriefing* — процедура зворотна *briefing* — інструктаж, щось на кшталт «розбір польотів») — одноразова слабо структурована психологічна бесіда з людиною, яка пережила екстремальну ситуацію або психологічну травму. Мета дебрифінгу полягає у зменшенні заподіяння психологічної шкоди жертві шляхом роз'яснення їй того, що з нею трапилося та емпатійне вислуховування її пояснень. Психологічний дебрифінг належить до засобів екстреної психологічної допомоги та проводиться яка може раніше після подій, іноді через кілька годин або днів після трагедії. Фахівці вважають, що оптимальний час для проведення дебрифінгу — не раніше ніж через 48 годин після події.

Психологічний захист — система пристосувальної психічної саморегуляції індивіда, що спрямована на психічну стабілізацію в

умовах психотравмального впливу, яка складається з різних психічних захисних механізмів — витіснення (перенесення у підсвідомість травмального впливу), перетворення (емоційна переоцінка травмальної події), ідентифікація (уподібнення (отождоження) з психотравмальною ситуацією), раціоналізація (логічне обґрунтування власних потягів і психічних станів), проєкція (приписування психотравмальному джерелу негативних якостей, його знецінення), сублимація (витіснення в іншу площину або на інший рівень негативної ситуації та заміна її позитивною діяльністю), конверсія (переусвідомлення), переоцінці цінностей тощо.

Психологічний простір — домінуючи стійкі та динамічні настрої, емоції, установки, симпатії, цінності та ставлення, що є характерними, як для окремих індивідів, так і для активних груп населення регіону.

Психологічний тиск — це багаторазове повторення однієї й той самої кривдної тези, посилення на авторитети у сполученні з різними спекуляціями (викривлення цитат, посилення на джерела, що не існують тощо); маніпуляція цифрами та фактами для утворення ілюзорної об'єктивності та точності; тенденційний підбір ілюстративного матеріалу з акцентом на ефект «драматичного впливу», що розраховано на утворення емоційного дискомфорту та нейтралізацію здібності людини раціонально оцінювати інформацію, що надається.

Психологічний вплив — це дія на психічний стан, почуття, думки та вчинки інших людей за допомогою вербальних і невербальних засобів. Виокремлюють такі види психологічного впливу: наслідування, навіювання, конформність, переконання, мода, ідентифікація, референтація.

Психологічні наслідки тюремного ув'язнення (примусової соціальної депривації):

- залежність від інституціональних структур і непередбачуваних обставин (призводить до підвищеної тривожності та безпорадності);
- гіпернастороження, міжособистісна недовіра та підозрілість (надмірний емоційний контроль, відчуження та психологічне

дистанціювання від інших людей; соціальна замкнутість та депривації; засвоєння експлуаторських норм тюремної субкультури);

– знижене відчуття власної гідності та особистісної значущості (скомпрометований соціальний статус та стигматизована соціальна роль; навіювана думка про те, що засуджений заслугував цю деградацію та суспільний остракізм);

– посттравматичні стресові реакції на пригнічення кримінального ув'язнення (для значної частини засуджених, форми страждань в умовах соціальної депривації виявляються «повторною травматизацією», оскільки вони вже мають психічні травми, отримані у дитячому віці та володіють негативним досвідом минулого).

Психологія процесуальної (слідчої, судової, адвокатської тощо) та **не процесуальної** (оперативно-розшукової, управлінської тощо) **діяльності** — це напрям юридичної психології, що вивчає психологічні засади розкриття та розслідування злочинів.

Психопат — індивід, що має патологічні розлади психіки, що зумовлюють аномалії його окремих поведінкових якостей; індивід, що має патологічні відхилення у психічному розвитку, занадто чутливий до психотравмувальних впливів, занадто образливий та підозрілий. Усе різноманіття психопатів можна об'єднати у чотири групи:

1) *збудливі психопати* — відрізняються крайньою підвищеною дратівливістю, конфліктністю, схильністю до агресії, соціальною дезадаптацією (алкоголізація та криміналізація), схильні до афективних спалахів, непоступливі у примітивних потягах, нетерпимі до вимог оточення;

2) *гальмівні психопати* — боязкі, нерішучі, схильні до невротичних зривів, страждають нав'язливими станами, замкнуті та відлюдні;

3) *істероїдні психопати* — занадто егоцентричні, будь за що прагнуть бути у центрі уваги, вразливі, емоційно дуже рухливі, схильні до бурхливих афективних проявів — істерик, навіювані та самонавіювані, інфантильні;

4) *шизоїдні психопати* — високочутливі, емоційно обмежені, деспотичні, схильні до резонерства, педантичні та аутичні, вороже налаштовані до соціального оточення.

Психопатія (з давньогрец. *ψυχή* — душа та *πάθος* — страждання, біль, хвороба) — патологічний психічний синдром, що проявляється у вигляді зниження здібності індивіда до співпереживання, щирого каєття за заподіювання шкоди іншому, егоцентричності та поверховості емоційних реакцій; хворобливі розлади психіки, що виникають на ґрунті вродженої неповноцінності вищої нервової діяльності та дисгармонії її розвитку.

Психопатологія — сфера психологічної науки, що вивчає причини психічних розладів та аномалій, здійснює їхню діагностику, психотерапію та психокорекцію.

Психосоціальна ретардація — повільний розвиток соціально-функціональних компетентностей особистості.

П'ятифакторна модель злочинності — теоретичний підхід (P. T. Costa & R. R. McCrae), згідно з яким існують п'ять основних факторів, що детермінують злочинну поведінку індивідів: нейротизм, екстраверсія, здібність прийти до згоди, відкритість досвіду та свідомість. Зазначається, що злочинці схильні бути невротичними, екстравертованими, відкритими до досвіду, мають високі показники по здібності прийти до згоди та свідомості. Проте, ці результати здебільшого, базуються на нечисленних спеціальних вибірках.

Р

Расінгування негативних емоційних реакцій (з англ. *rising* — підвищення або той, що набирає ваги, впливу) — заміна негативних емоційних реакцій індивіда іншими емоціями або поведінням, що є більш просоціально прийнятним (наприклад, афективна образа може нівелюватися переходом на гумористичний стиль спілкування).

Ратінов Олександр Рувімович (1920–2007 рр.) — радянський, російський учений, доктор юридичних наук, професор, один із фундаторів вітчизняної юридичної та кримінальної психології. Вчений вивчав і досліджував теоретико-методологічні основи юридичної психології, психологію особистості злочинця та злочинної поведінки, психологію правосвідомості, психологічні основи проведення слідчих дій та їхні психологічні механізми, принципи використання спеціальних

психологічних знань в кримінальному судочинстві тощо. Автор понад 250 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Судова психологія для слідчих» (1967), «Правова психологія та злочинність молоді» (у співавторстві) (1976), «Особистість злочинця як об'єкт психологічного дослідження» (1979), «Правова психологія та злочинна поведінка» (у співавторстві) (1988), «Психологія допиту звинуваченого» (1989), «Юридична психологія» (у співавторстві) (1998), «Відповідальність за розпалювання ворожнечі та ненависті: психолого-правова характеристика» (у співавторстві) (2005) та ін.

Реадаптація — нове пристосування до життя, як правило у інших, нових і складних умовах, що потребують значних зусиль.

Реактивний стан — хворобливий психічний стан, що зумовлений психотравмувальними обставинами (депресія, психогенний ступор тощо).

Регресія поведінки — різновид психічного захисту шляхом повернення до первинних та менш складних типів активності, відхід від складностей реального життя.

Резильєнтність (англ. *resilience* — стійкість, пластичність або пружність) — вроджена динамічна властивість особистості, що знаходиться в основі здібності долати стреси та складні періоди життя ефективним і конструктивним шляхом. Термін прийшов з фізики, де ним визначалася здібність твердих тіл поновлювати свою форму після механічного тиску. У психологічному сенсі резильєнтність означає здібність особистості зберігати у несприятливих умовах і ситуаціях стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування, виходити з них без стійких порушень, успішно адаптуватися до несприятливих змін.

Ознаками резильєнтної особистості вважаються:

1) *оптимізм*, що допомагає дивитися в очі труднощам із наполегливістю та надією, дозволяє легше знаходити продуктивне розв'язання проблем, побачити можливості та позитивні сторони ситуації, у якій знаходиться людина;

2) *стійкість до розчарувань*, що відбивається у більшій терпимості як до власних, так й чужих помилок, а усвідомлення цього робить людину більш гнучкою як з оточенням, так й самим собою;

3) *емоційний інтелект*, завдяки розвитку якого людина спроможна контролювати, як власні емоційні реакції, так й розпізнавати емоції оточення, що сприяє вибудовуванню ефективної комунікації та взаємодії з іншими;

4) *пристрассть*, яка є невичерпним джерелом енергії, що дозволяє людині продовжувати свій шлях, не зважаючи на труднощі та перешкоди, що з'являються;

5) *відповідальність та мотивація*, що уособлюють віру в те, що робить людина, вважає важливим для себе, сприяє тому, що поведінка стає більш твердою та впевненою, а власно мотивація є внутрішнім генератором, що об'єднує розум, волю та інтерес особистості, формує позитивний настрій та впевнену поведінку при досягненні мети;

6) *гнучкість* (флексибільність) або здібність особистості змінювати елемент або всю програму поведінки у випадку вимог об'єктивної ситуації, коли з'являється здатність сприймати зміни як можливості до зростання;

7) *досвід*, що виступає джерелом знань та вмінь людини, коли долаючи труднощі, вона відкриває перед собою можливості для розробки нових життєвих стратегій.

Резігнація — відстороненість, покірність невідворотному.

Резистентність (з лат. *resistentia* — супротив, протидія) — супротив організму або психіки до впливу різних чинників зовнішнього середовища (інфекції, токсичних речовин, психічних подразників тощо).

Резидуальні норми — (з лат. *residuus* — залишений, збережений) правила, які виступають рутинними підвалинами повсякденної діяльності людей; це результат оперантного обумовлення та слугують наріжним каменем соціального порядку, оскільки у повсякденному житті співучасники соціальної взаємодії безпосередньо та нерефлексивно розуміють, що робиться саме так, а не інакше.

Рекомбінація — до подій, що відбулися насправді може бути віднесено те, що було до них або після них, та навіть те, про що свідок чув від інших осіб. Основним механізмом виникнення рекомбінації виступає нав'язне уявлення. Явище рекомбінації, як особливості проявів людської пам'яті, слід ураховувати при допиті потерпілих, свідків тощо.

Ресентимент (з фр. *ressentiment* — злопам'ятність, озлобленість) — відчуття ворожості до того, що суб'єкт вважає причиною власних невдач, безсильна заздрість, відчуття слабкості та неповноцінності, що може формуватися внаслідок фрустрації, коли власні дії не сприяють реалізації назовні внутрішнього мотиву.

Ресоціалізація — процес ціннісної переорієнтації особистості правопорушника, формування механізму соціально-позитивного цілепокладання, вироблення у неї стійких стереотипів соціально-бажаної поведінки.

Реституція — відшкодування матеріальної шкоди жертвам злочинів коштом тих злочинців, що його вчинили.

Референтність (з лат. *referens* — сполучений) — один із видів відносин міжособистісної значущості, що зумовлений специфічним характером взаємодії особистості зі «значущим іншим» або колом «значущих інших».

Рефлексивне управління — процес передачі підстав для прийняття рішень від одного суб'єкта іншому, але не внаслідок прямого нав'язування іншому власної волі, а шляхом передачі йому «підстав», з яких той як би дедуктивно виводить передбачене такими підставами рішення.

Рефлексія (з лат. *reflexio* — повертаюся назад, на себе) — філософський метод, за якого об'єктом пізнання може бути сам спосіб пізнання (гносеологія) чи знання, думки, вчинки (епістемологія); повернення свідомості на себе, думка про думку. Рефлексія — унікальна здатність людської свідомості у процесі сприйняття діяльності сприймати й саму себе, внаслідок чого людська свідомість постає як самосвідомість (знання про знання або думка про думку).

Розрізняють три основних значення поняття рефлексія.

Філософсько-методологічна рефлексія — усвідомлення, осмислення наукою самої себе, свого предмету та методу.

Індивідуально-психологічна рефлексія — самопізнання, самосвідомість людини.

Соціально-психологічна рефлексія — постановка себе на місце іншого та роздуми за іншу особу.

Ригідність (з лат. *rigeo, rigiditas* — негнучкість, жорсткість, закріпленість) — знижена здібність до змін раніше сформованої програми, жорсткість, незмінність раніше зайнятої позиції. Відрізняють

когнітивну ригідність (складність перебудови сприйняття та уявлень в змінних умовах), афективну ригідність (негнучкість емоційних відгуків) та мотиваційну ригідність (нездібність змінювати мотиви та установки в умовах, що потребують змін раніше сформованої поведінки).

Ригоризм (з фр. *rigorisme* та лат. *rigor* — твердий, суворий) — суворе введення якого-небудь принципу (норми) у поведінку або думку, що виключає компроміси та не враховує інші принципи, відмінні від позиції суб'єкта.

Ризик гедоністичний — ризик від задоволення, відчуття небезпеки, що відчуває людина за власним бажанням.

Ритуальна агресивність — прагнення людини відповідати власною активністю розповсюдженим культурним взірцям, що заохочують культ сили та її різноманітні прояви.

Рівність соціальна — соціальне положення індивідів і соціальних груп, що ґрунтується на їхньому однаковому відношенні до засобів виробництва, рівності їх політичних і громадянських прав, можливості їхньої особистісної самореалізації не залежно від місця в соціальній ієрархії.

Розпізнавальні ознаки — сукупність відмітних властивостей об'єкту, на підставі яких відбувається його впізнання.

Розподіл відповідальності — сторони спору/конфлікту, що добровільно приймають участь у процедурі медіації, конвенційно виробляють можливі варіанти розв'язання проблеми. Медіатор не приймає, не виносить і не нав'язує їм жодних готових рішень. Він веде та спрямовує процес взаємодії сторін, створюючи умови для кращого розуміння суб'єктами конфліктної взаємодії як самих себе, так і одне одного.

Розуміння — здібність знайти сенс і значення чого-небудь, а також досягнутий завдяки цьому результат. Для розуміння характерно відчуття ясності та внутрішньої зв'язності явищ та відносин, що розглядаються.

Рольова гра — динамічний метод навчання, що передбачає як відтворення різних ситуацій, так і наступний їх аналіз. Форми рольових ігор бувають найрізноманітніші — від простих обігрувань повсякденних обставин до цілих костюмованих баталій та уявлень. Рольові ігри в навчанні необхідні для стимулювання особистісного зростання людей, розвитку комунікативних і волевих якостей, вміння добиватися своєї мети. У деяких випадках рольові ігри здатні замінити сеанси психотерапії, бо в обох випадках в особистості народжуються однакові психологічні реакції. Крім цього, сюжетно-рольові ігри завжди сприяють розвитку уяви, креативності, гнучкості психічної.

Румінація — (з лат. *ruminatio* — пережовування, повторення; синонім меріцизм із грец. *μάσημα* — жування, пережовування (узагальнене — «жувати жуйку»)) (процес, коли жуйні тварини, такі як корови, вівці та кози, пережовують та відригують, частково переварену їжу) процес нав'язливого аналізу неприємних спогадів або думок; нав'язливий тип мислення, за який одні й ті ж самі теми або думки постійно виникають у голові людини, витісняючи усі інші види психічної активності. У людини, яка займається румінацією, часто виникає гостре почуття провини, хвороблива заклопотаність певними питаннями, що генерують відразу або агресивні відчуття, пов'язані з подією, що відбувалася у минулому. Румінація у сполученні з песимістичним стилем пояснень є ознакою тяжкої депресії особистості.

С

Садомазохізм — сексуальна активність, за якої відбувається стимулювання збудження партнера, нанесенням йому болю та страждання. Якщо індивід бажає такої стимуляції, то він виявляється мазохістом, а той, що є його джерелом — садистом.

Самовиконуюче пророцтво (англ. *self-fulfilling prophecy*) — передбачення, що опосередковано впливає на реальність таким чином, що у підсумку виявляється вірним. Тобто, передбачення, що виглядає справжнім, але насправді таким не являється, може значно впливати на поведінку людей таким чином, що їхні наступні дії призводять до виконання передбачення.

Самооцінка — особистісний базовий регулятор, що спрямований на рефлексії індивідом власних якостей, можливостей, переваг і недоліків, його вимогливості до самого себе, основа саморозвитку та формування рівня домагань. Неадекватна самооцінка, дуже висока або знижена призводять до поведінкових деструкцій, емоційних переживань, підвищують рівень тривоги, зумовлюють виникнення міжособистісних і внутрішньоособистісних конфліктів, особистісних деформацій.

Самопрезентація — базовий аспект існування людини в суспільстві, за допомогою якого вона дає іншим зрозуміти, яка вона (або ким би вона хотіла бути, щоб з нею рахувалися); людина створює враження про себе своїми словами, невербальною поведінкою та вчинками.

Санкції — система заохочень або покарання за виконання або невиконання соціальних норм.

Санкції неформальні — емоційно-негативна реакція безпосереднього оточення на девіантну поведінку індивіда.

Санкції правові — міри впливу, що передбачені чинними правовими нормами.

Санкції формальні — міри соціального впливу, що передбачаються формальними приписами.

Сафуанов Фарит Суфіянович (1956 р. н.) — доктор психологічних наук, професор, російський фахівець в галузі судової психології, який зробив значний внесок у розвиток теорії та практики проведення судово-психологічної експертизи. Вчений досліджує теоретичні, методологічні та етичні проблеми комплексної судово-психіатричної експертизи, психологію кримінальної агресії, психологічні особливості судово-слідчих дій,

особливості діяльності юридичного психолога, психологічні особливості прийняття рішень учасниками судового процесу тощо. Автор понад 200 наукових робіт.

Основні наукові праці: «Судово-психіатрична експертиза у кримінальному процесі: науково-практичний посібник» (1998), «Клінічна психологія в експертній практиці: навчально-методичний посібник» (2002), «Психологія кримінальної агресії» (2003), «Медична та судова психологія» (у співавторстві) (2004, 2005, 2009), «Практикум по судово-психологічній експертизі: навчальний посібник» (2007), «Судово-психологічна експертиза: підручник» (2014) та ін.

Світогляд — система поглядів на світ і місце в ньому людини, ставлення людини до навколишньої дійсності та самої себе, та зумовлені цими поглядами переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності, ціннісні орієнтації.

Сегментація соціальна — процес поділу соціуму на відносно замкнені групи, жорстка стратифікація суспільства, що призводить до виникнення бар'єрів у соціальній комунікації.

Сексизм — індивідуальні упереджені установки та поведінка, що утискає представників тієї або іншої статі; інституційна практика, що виражається у нав'язуванні підлеглого становища представникам тієї або іншої статі; це ідеологія, що затверджує положення нерівності та різні права чоловіків і жінок. Якщо керують чоловіки — це патріархат, якщо жінки — матріархат.

Сексуальний фетишизм (фетиш із порт. *feiticao* — чарівність) — різновид сексуальної поведінки, за яку джерелом і стимулом статевого потягу стають неживі предмети (одяг, взуття, частини людського тіла (обличчя, руки, ноги тощо) тощо), а вся активність супроводжується сексуальним збудженням та насолодою.

Сенсибілізація — підвищена сенсорна чутливість у процесі вправ, набуття досвіду, очікування значущого сигналу.

Сепаратизм — це політичний рух, метою якого є відокремлення від держави частини її території та утворення на ній власної незалежної держави або надання частині території держави широкої автономії.

Сервілізм (з лат. *servius* — раб) — схильність до догідливості, підлабузництва, підслесливості.

Серендипність (англ. *serendipity*) — інтуїтивна або інстинктивна прозорливість, тобто здібність особистості робити глибокі висновки на підставі випадкових спостережень, знаходити те, чого навмисно не шукав.

Сетінг (з англ. *setting* — приміщення, обставини) — середовище, у якому відбуваються дії; місце, час та умови дій; організаційна робота, що передує заходам, з метою встановлення меж, певних обмежень, часу, норм і правил їхнього проведення.

Симпатія — стійке емоційно-позитивне ставлення індивіда до інших людей, одна з умов психічного комфорту особистості.

Синдром — це групування або констеляція симптомів, що використовуються з метою ідентифікації базового небажаного стану.

Синтонність (з лат. *syntonos* — милозвучність) — емоційна чуйність, співчуття, співпереживання; прояви високої емоційної реактивності на впливи зовнішнього середовища, афективні відгуки на те, що відбувається, чуйне реагування на настрої інших людей.

Синьов Віктор Михайлович (1940 р. н.) — доктор педагогічних наук, професор, Дійсний член НАПН України, український психолог і дефектолог, фахівець в галузі корекційної педагогіки, юридичної та спеціальної психології. Автор понад 300 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Корекція інтелектуальних порушень в учнів допоміжної школи» (1988), «Педагогічні основи ресоціалізації злочинців» (у співавторстві) (1997), «Робоча книга пенітенціарного психолога» (у співавторстві) (2000), «Основи пенітенціарної педагогіки та психології» (у співавторстві) (2003), «Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі» (у співавторстві) (2003), «Соціально-педагогічна діяльність в ОВС: кадрова та виховна робота» (у співавторстві) (2008) та ін.

Система (система — від гр. *συστημα* — ціле, складене з частин, поєднання) — це множина елементів з їхніми зв'язками та відносинами, які складають певне цілісне утворення.

Система цінностей — незмінний набір думок, уявлень, установок, переконань, переваг про те, які види ідей, поведінки, стилю життя є переважними або «гарними».

Сітковська Ольга Давидівна (1949 р. н.) — доктор психологічних наук, професор, російська дослідниця в галузі правової та кримінальної психології. Вчена вивчає та досліджує проблеми психології кримінальної відповідальності, теорії та методології судово-психологічної експертизи, психологічні проблеми правозастосовної діяльності, психологічні особливості учасників кримінального процесу. Зробила суттєвий внесок у розбудову сучасної кримінальної психології, що

пов'язано з вивченням особистості злочинця та мотивації злочинної поведінки, психології неповнолітніх правопорушників, віктимологічних проблем, групової та організованої злочинності. Авторка понад 100 наукових праць.

Основні наукові праці: «Судово-психологічна експертиза афекту» (1983), «Психологічні основи кримінальної відповідальності» (1992), «Психологія кримінальної відповідальності» (1998), «Психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному процесі» (у співавторстві) (2001), «Участь психолога у розслідуванні серійних убивств» (у співавторстві) (2002), «Юридична психологія» (у співавторстві) (2011), «Кримінальна психологія» (у співавторстві) (2013, 2016) та ін.

Спілкування — це здійснена знаковими засобами (вербальними та невербальними) взаємодія суб'єктів, що викликається потребою в спільній діяльності та спрямована на значущу зміну стану, поведінки та особистісно-сміслових утворень партнерів по взаємодії.

Совість — це моральна якість особистості, що пов'язана з суб'єктивним усвідомленням індивідом свого обов'язку та відповідальності, як перед окремою людиною, так і перед іншими людьми або суспільством.

Сором — емоція, що виникає внаслідок усвідомлення людиною реальної або уявної невідповідності її вчинків прийнятним у певному суспільстві та такими, що нею не заперечуються вимоги моралі. Сором переживається індивідом як невдоволення собою або звинувачення себе.

Соціальна ідентичність (з англ. *social identity*) — це характеристика індивіда з точки зору його приналежності до певної соціальної спільноти або соціальної групи (статевої, вікової, професійної, етнічної тощо).

Соціальна маргінальність — крайні форми соціальної поведінки індивідів, що знаходяться поза меж соціально-нормативного сприйняття (проституція, наркоманія, пияцтво, жебрацтво тощо).

Соціальна перцепція — це сприйняття, розуміння та оцінка людьми соціальних об'єктів, інших людей, соціальних груп і спільностей. Це прояв соціальної зумовленості сприйняття, коли об'єкт/суб'єкт сприймається не тільки як якась даність, але в процес сприйняття включається минулий досвід, психологічні установки та цілі індивіда.

Соціальна реінтеграція — повторне включення людини (наприклад, емігранта, звільненого з місць позбавлення волі тощо) у соціальні структури країни власного походження. З одного боку це створення кола спілкування (родичі, друзі), а з іншого — участь у структурах громадянського суспільства (суспільних об'єднаннях, групах взаємодопомоги тощо).

Соціальна роль — соціальна функція індивіда; форма соціальної активності людини, що відповідає прийнятним нормам поведінки в залежності від її статусу в суспільстві або в соціальній групі.

Соціальна фасилітація — (з англ. *facility* — легкість, полегшувати, сприяти) тенденція, що спонукає людей краще виконувати нескладні або добре знайомі завдання у присутності інших; посилення домінантних реакцій у присутності інших.

Соціальна фрустрація — це вид психічної напруги, що зумовлений невдоволеністю досягненнями та положенням індивіда в соціально заданих ієрархіях і результатами виконанням соціальних ролей.

Соціальне відчуження особистості — стійка самоізоляція індивіда внаслідок тривалої конфліктної взаємодії з соціальним оточенням.

Соціальне напруження — психологічний стан індивідів або соціальних груп, причинами якого є невдоволення наявним станом справ або тим, як розвиваються події.

Соціальний імпринтінг — підвищена вразливість неповнолітніх до всього того, що робить людину дорослою.

Соціальний контроль — система заходів впливу соціальних груп та суспільства на індивіда з метою регуляції його соціально значущої поведінки на підставі соціальних норм.

Соціальний статус (з лат. *status* — положення, стан) — місце, ранг або привілеї людини у групі/суспільстві, підставою для яких є такі характеристики, як вік, стать або матеріальне положення; місце індивіда у системі соціальних відносин та є невід’ємною властивістю будь-якої особистості.

Соціальний шок — раптове потрясіння, що порушує нормальний розвиток соціальних процесів і збентежує людей.

Соціальні норми — це певні стандарти, правила (що приписують або забороняють), яких повинні дотримуватися члени соціальної групи або суспільства; це певний функціональний оптимум, під яким розуміється добродесність, бажаність та цінність людської поведінки, найважливішою функцією якого є забезпечення сполучення позаособистісних вимог, умов і завдань суспільства з поведінкою та проявами особистості; це те, що незалежно від індивідуальних відтінків робить вчинки різних людей з їх різним суб’єктивним значенням, дією певного типу.

Соціально-культурна адаптація — це здібність індивіда, який належить до певної культури, «відповідати» або ефективно взаємодіяти з новим культурним оточенням.

Соціально-нормативна поведінка — це системне утворення, елементами якого, з одного боку — виступають соціальні норми морального, резидуального та правового характеру, що пов'язані між собою, які утворюють єдиний соціально-нормативний простір (оптимальний функціональний оптимум, у межах якої дана система не переходить на патологічний рівень свого функціонування) та, які інтеріоризовані особистістю, а з іншого боку — умови соціального середовища, в якому безпосередньо вона перебуває та в, яке екстеріоризує власні ціннісно-нормативні інтенції.

Соціально-нормативний вплив — це такий різновид соціального впливу, через який відбувається передача соціальних норм (моральних, резидуальних, правових), як інформації, від соціального середовища або інших людей особистості, з метою забезпечення її поведінки дієвим алгоритмом реалізації, що відповідає соціально-нормативному континууму, в якому ця поведінка повинна здійснюватися та забезпечуються відповідні умови щодо задоволення особистісної потреби в безпеці, існуванні та розвитку.

Співпереживання — уподібнення емоційного стану суб'єкта стану іншого суб'єкта або соціальної групи; пов'язано з гуманним ставленням до людей, з емоційною ідентифікацією або механізмом психічного зараження.

Спокутування — зняття провини за вчинки або антисоціальні дії завдяки справедливому покаранню та наступній позитивній перебудові поведінки, за яку індивід заслуговує заохочення.

Справедливість — моральна якість та чеснота, вразливість як на суспільне добро, так і на суспільне зло; поняття про належне, що містить у собі вимогу відповідності діяння та відплати: зокрема, відповідності прав та обов'язків, праці та винагороди, заслуг та їх визнання, злочину та покарання, відповідності ролі різних соціальних

шарів, груп та індивідів у житті суспільства та їхнього соціального стану в ньому.

Стан психічного напруження — комплекс інтелектуальних та емоційно-вольових проявів у складних умовах діяльності.

Стереотип (з грец. *stereos* — твердий та *typos* — відбиток) — відносно стійкий та спрощений образ, що складається в умовах дефіциту інформації як результат узагальнення особистого досвіду, та нерідко упереджених уявлень, прийнятих в тій або іншій соціальній групі або в суспільстві, в цілому; думка про особистісні якості груп людей, що є надмірно узагальненими, неточними та резистентними до нової інформації.

Стилі поведінки у конфлікті — це стратегії поведінки індивідів у конфліктній ситуації. У типології конфліктної поведінки Кеннета Томаса та Ральфа Кіллмена артикулюються два стилі поведінки: кооперація, що пов'язана з врахуванням індивідом інтересів інших людей, які перебувають з нею у конфлікті (діючи спільно або індивідуально) та наполегливість, що передбачає артикуляцію та захист виключно власних інтересів (діючи активно або пасивно). Дослідники виокремлюють п'ять основних стратегій поведінки індивідів у різних конфліктних ситуаціях:

1) *конкуренція*, коли кожен з учасників конфлікту прагне перемогти, турбується лише про власні інтереси. Стратегія пов'язана з агресивною поведінкою особистості та може бути ефективна в ситуаціях загроз або таких, що перешкоджають досягненню цілей, але може призвести до загострення конфлікту та тяжких наслідків для опонентів;

2) *уникання (втеча)*, коли індивід прагне уникнути конфлікту, не звертати на нього увагу, оскільки зачеплена проблема або є не важливою для людини, або не хоче витрачати сили на її вирішення, або коли відчуває, що перебуває у безнадійному становищі. Стратегія доречна, коли: предмет конфлікту для індивіда не є важливою цінністю; людина прагне прийняти рішення, але не знає, як вчинити; є надія, що конфлікт може розв'язатися сам собою; натепер відсутні ресурси для

ефективного розв'язання конфлікту, але вони можуть з'явитися у майбутньому;

3) *притосування*, коли індивід намагається не виявляти ознак конфронтації, виявляє терпимість та солідарність. Стратегія зумовлює встановлення тимчасового спокою та є корисною у тих ситуаціях, коли один з опонентів не може отримати верх, оскільки інший наділений більшою владою, або коли людина відчуває, що, трохи поступившись, вона мало втрачає. При цьому, якщо проблема залишається без вирішення, але пофарбована в негативні емоції, у майбутньому це призведе до вибуху, з дисфункціональними наслідками;

4) *компроміс*, коли ураховують інтереси протилежної сторони, але до певної міри, на підставі взаємних поступок. Стратегія виявляє часову ефективність, оскільки зменшує гостроту конфлікту, підвищує доброзичливість у стосунках, що дозволяє подолати конфлікт, але компромісне рішення має потенціальні загрози поновлення конфлікту, оскільки проблема залишилася невирішеною;

5) *співробітництво*, коли визнається право кожної сторони конфлікту на власну думку та існує можливість об'єктивного аналізу розбіжностей, знаходження загальноприйнятого рішення щодо розв'язання проблеми. Стратегія є найбільш ефективною, оскільки опоненти не намагаються домогтися власних цілей коштом іншого, а спільно шукають шляхи розв'язання проблеми.

Стилі спілкування — це сукупність форм комунікативної поведінки індивіда, що проявляються у різних умовах взаємодії — особистих та ділових стосунках, керівництві та відносинах із друзями, при прийнятті рішень та розв'язанні конфліктів, у способах впливу на інших людей, а також завдяки чому, якісно розкривається характер людини.

Фахівці виокремлюють чотири основні стилі спілкування:

– *гуманістичний стиль*, коли відбувається діалогічне спілкування, за яке між партнерами встановлюється рівноправна взаємодія та встановлюється глибоке взаєморозуміння;

– *імперативний стиль*, коли в авторитарній, директивній формі прагнуть встановити та підтримувати контроль над поведінкою інших або примусити їх до певних дій та прийняття рішень;

– *маніпулятивний стиль*, коли прагнуть завуальовано впливати на співрозмовника, приховано домогтися контролю над його поведінкою та думками;

– *ритуальний стиль*, коли дотримуються певних традицій та наслідують культурні релєвації.

Стилометрія — статистична стилістика, за допомогою якої при аналізі тексту можливо встановити не тільки соціальні характеристики його автора (положення у суспільстві, соціальну роль, рівень освіти тощо), але й фізичні особливості (стать, вік, стан здоров'я тощо) та деякі психологічні риси.

Стокгольмський синдром (англ. *Stockholm Syndrome*) — стан жертви, коли спостерігається невинувато доброзичливе її ставлення до злочинця, спроби його виправдання та навіть захисту, внаслідок чого може бути викривленою інформація про сам злочин та особу злочинця.

Натепер існує кілька синонімів «стокгольмського синдрому»: «стокгольмський фактор», «синдром ідентифікації заручника», «синдром здорового глузду», «синдром виживання заручника» тощо. При цьому, слід зазначити, що механізм психологічного захисту, який знаходиться у підґрунті «стокгольмського синдрому», вперше був описаний Анною Фройд у 1936 р. та отримав назву «ідентифікації з агресором».

Авторство терміну належить криміналісту Нільсу Біджероту (Nils Bejerot), який ввів його у науковий обіг, коли вивчав ситуацію, що виникла під час захоплення заручників у Стокгольмі, в серпні 1973 р. при пограбуванні банку «Kreditbanken». Два злочинці захопили у банку чотирьох заручників, чоловіка та трьох жінок, яких упродовж шести днів утримували погрозами вбивства. Але знаходячись у поліційній облозі, ділилися з заручниками їжею та водою. На момент звільнення відбулося неочікуване — заручники встали на бік злочинців і перешкоджали поліціантам їх звільнити. Після захоплення злочинців,

їхні жертви стали просити суд про амністію для них. Крім цього, жертви навіщали злочинців у тюрмі, а одна заручниця навіть розвелася зі своїм чоловіком, щоб поклястися у вірності одному зі злочинців. Через деякий час дві жінки, що були заручниками, заручитися зі своїми кривдниками.

Стокгольмський синдром характеризується:

- жертва починає ототожнювати себе зі злочинцем, прагне отримати захист від нього; продукується хибна думка, що злочинець не буде кривдити жертву, якщо вона буде поводити себе як він хоче;

- жертва вважає, що засоби, які використовують її рятівники, скоріше за все заподіють шкоди, а ситуація порятунку стане смертельно небезпечною, тому наявна ситуація є стерпною та бажаною;

- тривалий час знаходження поряд зі злочинцем приводить до того, що жертва починає бачити у нього людину, поділяти його проблеми та прагнення; жертва може вважати, що позиція злочинця на цей момент є абсолютно правильною, а тому слід його підтримувати;

- жертва пробує емоційно дистанціюватися від загрозливої ситуації, а в залежності від ступеня ототожнення себе зі злочинцем може вважати, що потенційні рятівники та їхня наполегливість більше мають провину у тому, що відбувається.

«Стокгольмський синдром» може бути зрозумілим і як «синдром заручника родинних стосунків». У побуті іноді виникають ситуації, коли жінка, яка перенесла насилля від свого співмешканця, потім стає на захист свого кривдника й не бажає його покарання.

Столяренко Олексій Михайлович (1924–2019 рр.) — доктор психологічних наук, доктор педагогічних наук, професор, радянський та російський фахівець в галузі військової та юридичної психології, психології екстремальних ситуацій. Сформулював теоретико-методологічні основи науково-

психологічного підходу до ефективного формування організаційної поведінки співробітників правоохоронних органів і до управління правоохоронною системою. Автор близько 600 наукових праць, з яких 50 монографій та навчальних посібників.

Основні наукові праці: «Психологія пильності та бойової підготовленості» (1975), «Питання соціальної психології у зміцненні правопорядку» (у співавторстві) (1981), «Виправно-трудова психологія» (у співавторстві) (1983), «Психологічні прийоми у роботі юриста» (2000), «Прикладна юридична психологія» (у співавторстві) (2001), «Енциклопедія юридичної психології» (у співавторстві) (2003), «Прикладна юридична педагогіка в органах внутрішніх справ» (у співавторстві) (2012) та ін.

Стратифікація кримінальна — поділ людей на умовні ієрархічні групи або касти у залежності від авторитету в кримінальному середовищі та відносно реальної влади в ньому, а також наділення правами та обов'язками відповідно до займаної страти. Основними принципами кримінальної стратифікації є:

- жорсткий поділ людей на «своїх» і «чужих», а «своїх — на ієрархічні групи від «верхів» до «низів»;

- соціальне таврування, за яке приналежність до «кримінальної еліти» позначається піднесеними символами, а до «низів» або «чужих» — принизливими та образливими стигмами (жаргонізми, прізвисько, татування);

- ускладненість мобільності до гори та облегшена мобільність до низу, коли зміна статусів із низьких на вищих ускладнена, а з вищих до нижчих — полегшена;

- підставами мобільності до гори є успіх у проходженні випробувань у конкурентній боротьбі з суперниками, яких треба повалити або заручитися підтримкою «авторитету», а мобільності до низу — порушення «законів» кримінального світу;

- авторитарність та суворя субординація у відносинах «верхів» і «низів», експлуатація та утиск тими, хто є на горі, тих, хто знаходиться знизу ієрархічної кримінальної драбини;

– автономність існування кожної страти, ускладнення або неможливість товариських відносин між «кримінальною елітою» та «низам» із-за можливого остракізму тих, хто в «еліті» погоджується на контакти з тими, хто в «низам»;

– наявність у «кримінальної еліти» власних «законів», системи цінностей, привілеїв;

– стійкість статусу, коли суворо караються як спроби з «низу» його позбавитися, так й спроби користуватися привілеями, що не підходять за статусу.

Стратифікація соціальна — соціальна диференціація за певними критеріями, ранжування соціальних статусів і ролей в ієрархічно організованій соціальній групі.

Страх — безумовно-рефлекторна емоційна реакція на небезпеку, що відбивається в різких змінах життєдіяльності організму. Страх виник як біологічно захисний механізм і продукує сильний симпатичний розряд — крик, втечу, гримаси, а також супроводжується такими індивідуальними симптомами, як тремтіння м'язів тіла, сухість в роті (звідси захриплість та приглушеність голосу), різке почастішання пульсу, підвищення рівня цукру у крові тощо.

Німецький психоаналітик Ф. Ріман виокремив чотири основні форми страху людини:

1. Страх перед самовідторгненням, що переживається як втрата власного «Я» та залежність.

2. Страх перед самостановленням (стагнація «Я»), що переживається як беззахисність та ізоляція.

3. Страх перед змінами, що переживається як мінливість і невпевненість.

4. Страх перед необхідністю, що переживається як остаточність та неволя.

Стрес — стан людини, що виникає у відповідь на дію стресорів (зовнішні та внутрішні надсильні неприємні впливи, що викликають стресовий стан); конфліктний емоційний стан, психічна напруга у гострій, небезпечній ситуації, що викликає шок, а потім стан

резистентності — максимальну мобілізацію зусиль для виходу з цієї ситуації. Відрізняють фізіологічний та психологічний стрес. Фізіологічний стрес детермінується екстремальною температурою або іншими фізичними впливами, що викликають біль, поза межні фізичні перевантаження. Психологічний стрес — породжується чинниками, що впливають своїми сигнальними значеннями, небезпекою, особистісною загрозою, інформаційним перевантаженням тощо. Стрес може бути мобілізаційним (австрес) і демобілізаційним (дистрес).

Стресостійкість — це набір особистісних якостей, які визначають здібність людини контролювати дію зовнішніх подразників і залишатися емоційно урівноваженим в ситуації стресу.

Сугестія (навіювання) — метод вербального та невербального впливу, спрямований на емоційну сферу особистості та підсвідоме, що програмує її поведінку та оцінки.

Судова психологія — один із розділів юридичної психології, що включає застосування психологічних знань та методів як до цивільних, так й до кримінально-правових проблем; галузь юридико-психологічного знання, що вивчає «використання клінічних спеціальностей до юридичних установ і людей, які вступають у контакт із законом»; напрямок юридичної психології, що розглядає та досліджує психологічні особливості судової діяльності, суб'єктів судового процесу (психологія судді, прокурора, захисника, звинуваченого, потерпілого, свідків тощо), особливості проведення судово-психологічної експертизи; додаток психологічної науки та практики до питань, що стосуються права та правової системи.

Судово-психологічна експертиза (СПЕ) — це самостійний вид судовою експертизою, яка полягає у використанні спеціальних, професійних знань з метою встановлення обставин, що допомагають встановити істину у судочинстві. Мета СПЕ — дослідити суттєві для кримінальної справи особливості психіки обвинувачених, потерпілих і свідків.

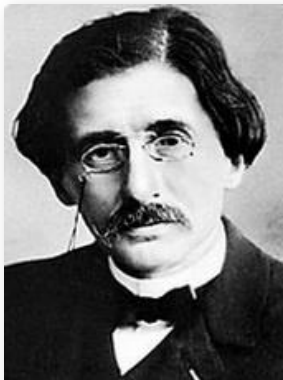
Виокремлюють такі види СПЕ:

- *єдино особова експертиза* — проводиться одним експертом;
- *комісійна експертиза* — проводиться декількома експертами одного фаху або вузької спеціалізації;
- *комплексна експертиза* — у проведенні експертизи беруть участь декілька експертів різноманітних фахів або вузьких спеціальностей (профільів);
- *додаткова експертиза* — призначається, якщо попередня експертиза була визнана неповною або недостатньо ясною і може доручатися як тому ж самому, так й іншому експертам;
- *повторна експертиза* — призначається у випадку, якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи, або викликає інші сумніви в його слушності, а її проведення доручається іншому експерту або експертам.

Суїцид — акт самогубства скоєний людиною, коли вона знаходиться або у стані душевної нерівноваги, або діє свідомо та зосереджено.

Суперництво — стратегія поведінки у конфлікті, за якої індивід орієнтується виключно на власні інтереси; прагнення отримати перемогу над іншими або їх перевершити.

Т

Тард Жан Габрієль (Tarde Jean-Gabriel) (1843–1904 рр.) — французький соціолог і кримінолог, автор концепції наслідування. Стверджував, що у реальному суспільстві злочинній поведінці люди навчаються, як і будь-якій іншій, на підставі психологічних механізмів «наслідування» та «научення». Тард стверджував, що юридичні диспозиції треба будувати на психологічному підґрунті, а не на посиленні «про однакові покарання, за однакові злочини», а самих злочинців

розглядав у якості «соціальних екскрементів».

Основні наукові праці: «Закони наслідування» (1890), «Філософія покарання» (1890), «Злочинний натовп» (1892), «Соціальна логіка» (1895), «Соціальні закони» (1898) та ін.

Татуювання (у кримінальному світі — «наколка», «регалка», «прошивка») — невербальний засіб передачі інформації, що у злочинному світі відбиває такі характеристики його носія: належність до певної страти; зміст злочину; злочинна спеціалізація; початок злочинної діяльності; кількість судимостей, спрямованість особистості тощо.

Темперамент (з лат. *temperamentum* — «стійка суміш компонентів» або «належне співвідношення частин») — вроджена стійка сукупність психофізіологічних особливостей індивіда, що пов'язані з динамічними (темп, ритм, інтенсивність психічних процесів) аспектами його діяльності. Темперамент становить основу розвитку

характеру, а на фізіологічному рівні зумовлений балансом нейрохімічних систем (моноамінів, нейропептидів, гормонів), а також є типом вищої нервової діяльності людини. Темперамент відноситься до біологічно зумовлених індивідуальних відмінностей як людей, так й тварин.

Теорема Томаса — «якщо ситуації визначаються як реальні, то вони стають реальними за своїми наслідками». Американський соціолог У. Томас з'ясував, що індивід, який визначає ситуації як реальну, справжню (хоча вона такою насправді не є), все робить для того, щоб вона насправді виявилася реальною внаслідок його дій. Дослідник ілюструє це положення таким чином: «Параноїк, що потім став пацієнтом однієї нью-йоркської лікарні, вбив кількох людей. Ці люди мали звичку розмовляти самі з собою на вулиці й за рухом їхніх губ параноїк дійшов висновку, що вони ображають його, називають образливими прізвиськами».

Терпимість до незгоди — психологічний параметр, що збільшує своє значення зі зростанням у людини рівня інтелекту, широти знань, рівня освіченості тощо.

Типологія злочинців — диференціація злочинців на підставі суттєвих ознак, що закономірно пов'язані з причинами їхньої злочинної поведінки.

Існує кілька типологій злочинців.

1. За глибиною та стійкістю антисуспільної орієнтації:

– *евентуальні злочинці* — особи, які вперше скоїли злочин унаслідок раптового збігу обставин, але характеризуються позитивно (перевищення необхідної самооборони, крайня потреба, у стані афекту тощо);

– *ситуаційні злочинці* — особи, які вперше скоїли злочин під впливом життєвих негаразд, несприятливої життєвої ситуації та у цілому характеризуються позитивно;

– *нестійкі злочинці* — особи, які вперше скоїли злочин, але раніше припускалися правопорушень, аморальних вчинків та в цілому характеризуються негативно (сімейно-побутові злочини);

– *звичайні злочинці* — особи, які неодноразово раніше скоювали злочини, у тому числі раніше засуджені;

– *особливо злісні або особливо небезпечні* — особи, які володіють антисуспільною установкою, готовністю до скоєння злочинів, для яких злочинний образ життя є засобом існування.

2. За характером і змістом мотивації:

– *корисний тип* — стійкі корисні спонукання, що пояснюють високий рівень повторення та спеціального рецидиву таких злочинів; злочини пов'язані не з окремими корисними мотивами, а з загальною корисною спрямованістю особистості, що виступає як системоутворюючий чинник поведінки особистості (крадіжки майна, шахрайство тощо);

– *насильницький тип* — особи з дефективністю соціальної ідентифікації, емоційною тупістю, імпульсивною агресивністю; насилля для даного типу злочинців є єдиним засобом вирішення конфліктів, для них властивий крайній егоцентризм, прагнення до негайного задоволення спонтанно виниклих бажань, примітивізм та цинізм (вбивство, зґвалтування, нанесення тяжких тілесних ушкоджень тощо);

– *корисно-насильницький тип* — поєднання корисного та насильницького типів, але існує використання інструментальної агресії, як засобу досягнення корисних цілей (пограбування, розбій тощо);

– *посадовий тип* — особи зі зневажливим ставленням до своїх громадянських і посадових обов'язків (хабарництво, невиконання обов'язків тощо);

– *необережний тип* — особи, які легковажно або безвідповідально поведуться, необережно ставляться до соціально-нормативних вимог, вимог безпеки (необережне поводження зі зброєю, дорожньо-транспортні пригоди тощо).

3. Типологія Чезаре Ломброзо:

– душогуб (убивця);

– крадій;

– насильник;

– шахрай.

Толерантність (з лат. *tolerantia* — терпіння) вживається в різних значеннях і наповнюється різним психологічним і соціальним змістом, пов’язується з терпимістю, поблажливістю до когось-небудь або чогось-небудь, готовністю надати іншим людям свободу думки та дії; проявляти терпимість і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди, що передбачає не тільки терпимість, а й уміння жити в гармонії з собою та один з одним; повага, прийняття та правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, інших форм самовираження та способів проявів людської індивідуальності. У багатьох культурах слова «толерантність» і «терпимість» є синонімами.

Травматичний синдром зґвалтування (ТСЗ) — це приватний випадок посттравматичного стресового розладу (ПТСР), коли жертва зґвалтування страждає із-за симптомів, що викликані пережитим статевим насиллям; травма від зґвалтування може сама по собі привести до затримання заяви про зґвалтування, до появи сумнівів у власних первинних звітах про інцидент та до інших нелогічних реакцій.

Трансвестизм — отримання сексуального задоволення від перевдягання в одягу протилежного полу.

Трансфер — переніс емоційного ставлення з одного об’єкту на інший, на більш доступний об’єкт; більш узагальнено «виміщення злоби на іншого».

Трафікінг (трефікінг) (з англ. *trafficking* — торгівля людьми) — здійснення шляхом насилля або обману перевезення людей за кордон з метою їхнього продажу, примусу до підневільної праці (проституція, жебрацтво тощо) або вилучення органів.

Тригер (з англ. *trigger* — спусковий гачок) — подія, явище, предмет, річ, що викликає у людини повторне переживання психологічної травми, що часто спостерігається при ПТСР; стимул, що виступає частиною травмувального переживання (зображення, світлина, плач, звук пострілу або вибух тощо), який породжує неконтрольовані психічні реакції індивіда; певні стимули, що здатні викликати у людини неконтрольовану реакцію, будь то агресія, паніка, страх, флешбеки

тощо; певний психологічний спосіб або спонукання у маркетингу, що мотивує людину на конкретні дії за принципом «тут-і-зараз»; шахрайські витівки, що змушують жертву підкорятися та бути керованим шахраєм (виклик емоційної реакції, ще до того, як людина зрозуміє, чому їй стало страшно або моторошно).

Тролінг (з англ. *trolling* — «ловля риби на блешню») — один із видів віртуальної комунікації з порушенням етики мережевої взаємодії, що проявляється у різних формах агресивної, образливої, що принижує гідність поведінки, та, що має за мету отримання задоволення від негативних реакцій своєї жертви.

Трифакторна модель злочинності — теоретичний підхід (A. Tellegen & N. Waller), згідно з яким існує три основних фактори, що детермінують злочинну поведінку індивідів: позитивна емоційність, негативна емоційність та стриманість. Позитивна емоційність — це тенденція випробовувати позитивні емоції та тенденція бути залученим у міжособистісну взаємодію. Негативна емоційність — це тенденція випробовувати негативні емоції та бути залученим до ворожої міжособистісної взаємодії. Низька стриманість — це коли індивіди є імпульсивними, продукують схильність до ризику та відторгають традиційні норми.

У

Упередження — установка, що блокує адекватне віддзеркалення явищ, що може бути наслідком передчасних емпіричних узагальнень.

Урбаністичне перевантаження — це схильність людини до закритості, занурення в себе, відсторонення від оточення внаслідок мешкання у великому мегаполісі, де вона постійно піддається посиленій стимуляції.

Установка (психологічна) — приємна та неприємна оцінювальна реакція на будь-що або кого-небудь, що втілена в думках, відчуттях і цілеспрямованій поведінці. Установка визначає характер поведінки та діяльності індивіда, а психологічна установка до тих або інших соціальних об'єктів або явищ називається соціальною або соціально-психологічною установкою.

Установка соціальна (аттітюд) — готовність до певних дій з конкретними соціальними об'єктами. Відрізняють рівні соціальної установки — смисловий, цільовий та операційний та вона інсталується у ціннісних орієнтаціях індивіда, сфері його спрямованості, вибірковості сприйняття соціальних об'єктів.

Утворення «цапа відбувала» — тенденція, яку проявляють фрустровані або депресивні люди, коли зміщують агресію на інших або групи, що є для них антипатичні, чітко виокремлені та відносно безправні.

Ф

Фанатизм (з лат. *fanum* — жертвник) — тверда та така, що не визнає ніяких аргументів безальтернативна прихильність особистості певним уявленням і переконанням, що безумовно визначає практично будь-яку її активність та оцінювальне ставлення до навколишнього світу; соціально-психологічний феномен, що характеризує особистісну позицію та систему її відносин з референтними групами та групами членства у логіці неприйняття навіть обґрунтованої, але протилежної жорстким установкам фаната інформації, що відбиває некритичний підхід індивіда до будь-якої інформації, яка у тому або іншому ступені підкріплює його позицію, установки, уявлення та переконання, готовність до жертвовної поведінки в ім'я останнього поза залежністю від того, є така активність моральною або неморальною.

Фасилітація соціальна — підвищена продуктивність та швидкість діяльності індивіда під впливом тих, хто знаходиться поруч або образу іншої людини / людей, що уявляються; властивість індивідів краще виконувати прості завдання та гірше складні, коли поруч знаходяться інші люди, а результати їхньої роботи можна оцінити.

Фасцинація (з лат. *fascination* — заворожування) — ефект, що викликається спеціально організованим вербальним впливом, з метою зменшення втрат семантично значущої інформації реципієнтами, шляхом чого підвищується можливість її впливу на їхню поведінку; емоційно насичений вплив на партнера по спілкуванню (лестоці, пафос, натхнення, інтимні інтонації тощо).

Фемінінність — уявлення та прояви соматичних, психічних і поведінкових якостей, які властиві жінкам.

Фейк (з англ. *fake* — підроблений, фальшивий) — це підробка, містифікація або дезінформація, що може бути втілена в:

1) світлинах, що підроблені за допомогою фотошопу або відеороликах, що змонтовані за допомогою відеоредакторів, або перших і других, що були зняті в інший час та в іншому місці;

2) фальшиві новини, що раніше мали назву «газетних качок», а зараз ще називаються «вкидами»;

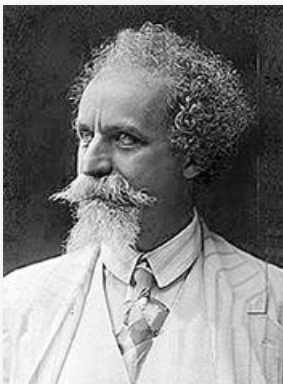
3) аккаунти у соціальних мережах, що утворені від імені відомих людей або вигаданих людей, з метою підсилювання довіри до фальшивих повідомлень.

Феномен самовпевненості — тенденція бути скоріше упевненим, ніж точним, тобто переоцінювати коректність власних переконань.

Феномен «соціального паразитування» (англ. *social loafing*; від *loaf* — байдики бити, ледарювати) — люди в умовах групової діяльності, у якій об'єднані та не відмінні внески кожного працівника, докладають менше зусиль, ніж у випадку індивідуального виконання такої самої роботи.

Феномен справедливого світу — схильність індивідів вірити у те, що світ справедливий, а тому люди мають те, що вони заслуговують, а також заслуговують те, що мають.

Фенотип — сукупність сформованих в онтогенезі всіх властивостей та ознак організму, що зумовлено генетичними чинниками та чинниками середовища.

Феррі Енріко (Ferri Enrico) (1856–1929 рр.) — італійський кримінолог, учень Ч. Ломброзо, який застосовував теорію свого вчителя у практичній діяльності та будував власні моделі боротьби зі злочинністю. Але, разом із біологічними детермінантами злочинної поведінки дослідник великого значення надавав взаємодії соціальних, економічних та політичних чинників.

Науковець розробив власну класифікацію злочинців:

- природжені злочинці з яскраво вираженими фізіологічними відхиленнями (ломброзіанській підхід);
- душевнохворі злочинці;
- злочинці з набутими звичками (детерміновані впливом соціальних чинників)
- злочинці за пристрастю;
- випадкові злочинці.

Феррі пропонував застосовувати до злочинців покарання, виходячи з того типу, до якого вони належали. Душевнохворих злочинців слід спрямовувати у будинки для божевільних, а природжених злочинців — жорстко ізолювати від суспільства. Злочинців з набутими звичками — тимчасово ізолювати та залучати до робіт у землеробських колоніях, випадкових злочинців примушувати до відшкодування збитків і праці на користь держави або громади, а злочинець за пристрастю мав можливість бути звільненим від покарання. Науковець пропонував надати суддям широкі повноваження у виборі каральних санкцій, що застосовувалися б у залежності від особистості злочинця, а не від злочину, що був ним скоєний.

Основні наукові роботи: «Теорія неосудності та заперечення свободи волі» (1878), «Позитивістка школа кримінології» (1901), «Дослідження про злочинність» (1901) та ін.

Фетиш (з порт. *feiticao* — чарівність) — предмет, річ, що стають об'єктом фетишизму. Розрізняють релігійний фетишизм, товарний фетишизм і сексуальний фетишизм.

Фізіогноміка — вчення про розпізнання природних задатків за зовнішніми ознаками індивіда, про зв'язки характеру з зовнішнім виглядом людини.

Флеймінг — це дискусія у чаті, у соціальних мережах, особистому листуванні або коментарях, що супроводжується негативними емоціями. Це вербальний конфлікт у віртуальному просторі, у якому використовуються неприпустимі техніки мовного нападу, брутальні, образливі висловлювання та погрози. Це ще не цькування опонента, а

тільки «спалах» негативних емоцій, що може покласти початок кібербулінгу.

Флексебільність (з лат. *flex* — гнучкий) — гнучкість, підвищена здібність до змін власної поведінки, раніше зайнятої позиції; здібність особистості змінювати елемент або всю програму поведінки у випадку вимог об'єктивної ситуації. Відрізняють: *когнітивну флексебільність* (спрощена перебудова сприйняття та уявлень в змінних умовах), *афективну флексебільність* (гнучкість емоційних відгуків) та *мотиваційну флексебільність* (здібність без напруги змінювати мотиви та установки раніше сформованої поведінки).

Фоторобот — фотокомпозиційний портрет того, кого розшукують або підозрюють, що складається на підставі свідчень потерпілого або свідків та такий, що використовується у пошуковій діяльності слідчих.

Фобія — патологічний страх, що часто має нав'язливий характер.

Фанатизм — крайній ступінь прихильності суб'єкту до певної ідеї або образу думок, з різким вираженням зниженої самокритики.

Фрустрація — (з англ. *frustration* — розчарування) блокування цілеспрямованої поведінки індивіда; психічний стан невдоволення, коли руйнуються плани або індивід неспроможний внаслідок об'єктивних перешкод (біологічної, психологічної, фізичної, матеріальної, соціокультурної) досягти особистісно-значущої мети. Фрустрація може ставати джерелом агресивної активності індивіда.

Фундаментальна помилка атрибуції — тенденція переоцінювати ступінь, коли поведінка людини залежить від внутрішніх диспозиційних чинників та недооцінка ролі ситуаційних чинників.

Х

Хаер Роберт (Hare Robert) (1934 р. н.) — канадський психолог, фахівець в галузі кримінальної психології, доктор наук, професор. Один з авторів опитувальника «Контрольний перелік питань для оцінки психопатії», який дозволяє більш-менш точно визначати ступінь психопатії людини та її схильність до агресивної поведінки. На підставі вияву специфічних особистісних рис і соціально-девіантних моделей поведінки, дослідник разом із колегами виокремив чотири групи синдромів

психопатії: міжособистісні, афективні, життєві та антисоціальні. Хаер запропонував перелік ознак психопатії на підставі такої симптоматики:

- емоційні або особистісні особливості (говірливість та поверховість, егоцентричність та претензійність, відсутність почуття провини та співчуття, відсутність емпатії, схильність до маніпулювання, поверховість емоцій);

- особливості соціальної поведінки (імпульсивність, слабкий поведінковий контроль, потреба у психічному збудженні, проблемна поведінка у дитинстві, антисоціальна поведінка у дорослому житті).

Дослідник наголосив на необхідності розуміти природу психопатії, що впливає на формування особистості серійного вбивці. Але далеко не всі злочинці-насилники є психопатами та не всіх психопатів можна віднести до маніяків. Серійні вбивці можуть володіти кількома або багатьма якостями, що належать до психопатії. Злочинці-психопати не цінують людське життя та дуже жорстоко поводяться зі своїми

жертвами, що особливо проявляється у сексуальних маніяків, які обирають, відстежують, нападають та вбивають її без найменшого каяття. Злочинний почерк психопата відрізняється від кримінального стилю інших злочинців, а отже це може допомогти поліції зв'язати одиничні епізоди у єдину серію.

Основні наукові праці: «Теорія та дослідження» (1970), «Без сумління: Смутний світ психопатів серед нас» (1993, 1999), «Зміє в костюмах: Коли психопати йдуть на роботу» (у співавторстві) (2006), «Полишені сумління: Найстрашливий світ психопатів» (2007) та ін.

Характер (з грец. — печать, відбиток) — сукупність стійких поведінкових якостей особистості, тип її поведінки, що формується при життєво; чітко виражена визначеність, типовість поведінки людини; система стійких мотивів та способів поведінки, що утворюють поведінковий тип особистості.

Характерологічне самозвинувачення — переконання людини у тому, що наявні у неї якості або особистісні властивості є причиною негативної події, що відбулася у неї у житті, або несуть за неї відповідальність.

Харасмент — статеве залучання.

Харизма (з грец. *harisma* — божий дар) — містична властивість, що ніби то має видатна особистість, яка викликає схиляння перед нею та беззастережну віру в її можливості; персоніфікація ідеалів у процесі групової згуртованості, в екстремальних історичних ситуаціях, умовах актуалізації масової потреби у містичному лідері.

Хатчер Кріс (Hatcher Chris) (1946–1999 рр.) — американський фахівець у галузі юридичної психології, доктор філософії, який присвятив своє життя вивченню проблеми насилля та його попередження. Дослідник займався

проблемами судової та кримінальної психології, тероризму, психологічного впливу, був фахівцем у питаннях ведення переговорів зі звільнення заручників, кримінального викрадання людей. Вивчав проблему психологічного насилля на робочому місці (мобінг, босінг), розробляв методи оцінки його загрози, виявляв ознаки та симптоми стресу у співробітників організації, що можуть спровокувати акт насилля з їхньої сторони. Досліджував особистість насильницького злочинця, кримінальні проблеми різних субкультурних груп, технологію «промивання мізків» у членів таких груп. Проводив велику та кропітку роботу щодо надання допомоги жертвам злочинного насилля.

Основні наукові праці: «Довідник з гештальттерапії» (у співавторстві) (1976, 1977, 1983), «Нововведення у психологічному консультуванні» (у співавторстві) (1977), «Психологія дитячих спалахів: виявлення та втручання» (у співавторстві) (1987), «Практика ведення переговорів щодо звільнення заручників» (у співавторстві) (1992) та ін.

Хейзінг — ритуальне психологічне насилля, що проявляється у жорсткому принизливому зверненні в умовах критичної ситуації соціального функціонування жертви, що підкреслює її особисте безсилля та безперспективність дій.

Хейтінг — це постійні негативні коментарі та повідомлення на адресу конкретної людини, що розглядається як повноцінне психологічне цькування.

Хейт-спіч — це публічне висловлювання, що продукує ненависть до конкретної людини, групи людей або явища.

Холівар або **Холівар** (з англ. *holy war* — священна війна, алсо, релігійні війни) — загальна назва непримиримих спорів, що ведуть між собою прихильники діаметрально протилежних думок (суперницькі ідеології, парадигми, бренди тощо), за яких не народжується істина та не може бути переможця, оскільки кожна зі сторін за будь-якого результату залишається при власній думці.

Ц

Центрація — фіксація органів відчуття на об'єкті, що сприймається.

Цинізм — нігілістичне ставлення до духовних досягнень, людської гідності або знущання над ними.

Цінність — значущість явищ дійсності, їхня відповідність основним потребам суспільства, окремих соціальних груп та індивідів.

Ціннісні орієнтації — особистісні орієнтації стосовно цінностей тих або інших соціальних спільнот або груп; складові вищих рівнів у диспозиційній структурі спрямованості особистості; ідеологічні, політичні, моральні та інші підстави для оцінки людиною навколишньої дійсності.

Ч

Чарівність — цінна особистісна якість, яка сприяє встановленню ефективного контакту в переговорному процесі. Чарівні люди володіють привабливою силою, вони швидко розташовують до себе, створюють ситуацію психологічного комфорту та справляють вплив на інших. Чарівність залежить від природних якостей особистості, але її можна розвивати. Чарівні особистості володіють такими характеристиками:

- 1) неординарною, з «родзинкою», зовнішністю;
- 2) емоційною заразливістю;
- 3) дотепністю;
- 4) уважним і доброзичливим ставленням до партнера зі спілкування;
- 5) комунікабельністю;
- 6) психологічною захищеністю.

Чесність — моральна якість особистості, що складається з щирості та добropорядності, вірності прийнятим обов'язкам, правдивості та принциповості, дотримання прав інших людей.

Ш

Шантаж — загроза викриття відомостей, що компрометують жертву; аморальний та протиправний вчинок.

Шенітько Валерій Юрійович (1960 р. н.) — доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, український фахівець в галузі кримінології та юридичної психології. Розробляє проблеми криміналістичної техніки та тактики, методики розслідування злочинів, судової експертизи та юридичної психології. Автор понад 400 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Обшук: тактика та психологія» (у співавторстві) (1997), «Юридична психологія: підручник» (у співавторстві) (2004, 2008), «Психологія судової діяльності» (2006), «Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія» (у співавторстві) (2018) та ін.

Шизофренія (з давньогрец. *σχίζω* — розщепляти, виокремлювати та *φρήν* — розум, мислення, думка) — ендогенна (внутрішньо зумовлена) психічна хвороба, що проявляється в особистісній деформації — емоційному зубожінні, асинтонності, аутизмі — соціальному відчуженні, порушенні розумової діяльності.

Шок — гострий психічний стан, психічна дезорганізація, що виникає внаслідок впливу надсильних подразників.

Штерн Вільям Льюїс (Stern William Lewis) (1871–1938 pp.) —

німецький психолог і філософ, один із фундаторів диференціальної психології та психології особистості, автор концепції інтелектуального коефіцієнта, знаходився у джерел виникнення юридичної психології. Штерн експериментально досліджував природу показів свідків, ступень їхньої вірогідності та на підставі отриманих результатів стверджував, що такі покази є принципово порочні, неправдиві, оскільки «забування є

правилом, а спогади — це виключення». Згідно з розробленою Штерном персоналістичної концепції пам'яті, пам'ять людини не є віддзеркаленням об'єктивної реальності, а виступає тільки як її викривлення на користь егоїстичним інтересам особистості, її індивідуалістичним намірам, її гордині, марнославства тощо. Все це стало поштовхом до розгляду питання про необхідність проведення у судовому процесі психологічної експертизи. Роль експерта-психолога у судовому процесі Штерн вбачав у з'ясуванні впливу на свідків певних умов (який час пройшов з моменту вчинення злочину, знаходиться свідок під впливом навіювання з боку інших) і можливості проведення експериментального дослідження свідків, з метою визначення їхніх спроможностей до точного сприйняття та правдивості показів.

Діяльність вченого у вивченні психології показів свідків сприяла становленню юридичної психології, а з його робіт починається науковий етап її розвитку.

Основні наукові праці: «Психологія показів свідків» (1902), «Покази юних свідків у справах про статеві злочини» (1910), «Спогади та покази у ранньому дитинстві» (1911), «Психологічні методи тестування інтелекту» (1912) та ін.

Ю

Юридико-психологічна компетентність — володіння певною сукупністю знань, що забезпечують ефективність орієнтування індивіда у юридико-психологічних ситуаціях, здатність передбачати та враховувати зміни соціально-нормативного контексту, пристосовуватися до умов існування, що змінюються та динамічно наповнюються новим юридичним змістом, приймати обґрунтовані рішення та продуктивно розв'язувати проблеми, що виникають на перетині юридичних і психологічних аспектів життєдіяльності.

Юридична психолінгвістика — прикладний напрямок досліджень, що утворився на стику юридичної психології та психолінгвістики, що вивчає взаємозв'язок процесів породження та сприйняття текстів мови, конструкції та змісту текстів з психічним та психофізіологічним станом людей, які включені у юридично значущу комунікацію.

Юридичний світогляд — уявлення, що виникають історично, про право, як першооснову суспільства. («Закони можуть все» К. А. Гельвецій).

Я

Яковенко Сергій Іванович (1953 р. н.) — український вчений-психолог, доктор психологічних наук, професор, Заслужений діяч науки та техніки України. Один із фундаторів вітчизняної юридичної психології, який досліджує проблеми девіантної та злочинної поведінки неповнолітніх, психологічні аспекти ювенальної юстиції, особливості психологічного

забезпечення правоохоронної діяльності, психологію діяльності в особливих умовах, особливості надання психологічної допомоги потерпілим. Автор понад 350 наукових і навчально-методичних праць.

Основні наукові праці: «Психологія людини за умов радіоекологічного лиха» (1996), «Соціально-психологічна допомога потерпілим при критичних інцидентах» (1999), «Посттравматичні стресові розлади» (у співавторстві) (1999), «Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання» (у співробітництві) (2004), «Психогігієна професійної діяльності працівників ОВС» (у співавторстві) (2010), «Професійно-психологічний тренінг» (у співавторстві) (2011), «Психологічні аспекти ювенальної юстиції» (у співавторстві) (2015), «Психологічні основи професійного спілкування працівників Національної поліції» (у співавторстві) (2017), «Методики дослідження образи» (у співавторстві) (2017) та ін.

Я-концепція — стійка система уявлень індивіда про себе, образ власного «Я», установка у відношенні до себе та інших людей, узагальнений образ власних якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості; передумова та наслідок соціальної взаємодії.

Я-схеми — структуроване знання про наше «Я», що ґрунтується на нашому минулому досвіді, який допомагає зрозуміти, пояснити та передбачати нашу власну поведінку.

Ятрогенія — погіршення фізичного або емоційного стану людини, ненавмисно спровокованого медичними працівниками.

БІБЛІОГРАФІЯ

Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. 207 с.

Айзенк Г., Айзенк М. Исследования человеческой психики. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 480 с.

Айзенк Г. Структура личности. М.: КСП+; СПб.: Ювента, 1999. 368 с.

Александров Д. О., Андросюк В. Г., Казміренко Л. І. та ін. Юридична психологія : [підручник] / За заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. К.: КНТ, 2007. 360 с.

Александров Ю. К. Тюремный закон. Масти, общаг, прописка и приколы, малолетка. М. : Правовое просвещение, 1999. 288 с.

Алмазов Б. Патопсихология общественной безопасности : учебное пособие. М.: Юрайт, 2017. 220 с.

Аминов И. И., Давыдов Н. А. Психология профессиональной деятельности юриста. Учебник. М.: Изд-во «Проспект», 2019. 311 с.

Аминов И. И. Психология делового общения. М.: Омега-Л, 2005. 304 с.

Аминов И. И. Юридическая психология : [учеб. пособие для студентов вузов]. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. 415 с.

Амстронг К. Поля крови. Религия и история насилия. М.: Альпина нонфикшн, 2016. 538 с.

Антонян Ю. М., Гульдман В. В. Криминальная патопсихология. М.: Наука, 1991. 248 с.

Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2004. 366 с.

Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. М.: Юристъ, 1996. 257 с.

Антонян Ю. М. Особо опасный преступник. М.: Изд-во «Проспект», 2013. 369 с.

Антонян Ю. М., Ткаченко А. А. Сексуальные преступления: Научно-популярное исследование. М.: Амальтея, 1993. 320 с.

Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическо-психологическое исследование. М.: Норма: Инфра-М, 2010. 368 с.

Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 560 с.

Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология : монография. [изд. 2-е, доп. и перераб.]. Х.: Изд-во «ТИТУЛ», 2006. 750 с.

Баронин А. С. Психологический профиль убийц. Пособие по криминальной психологии и криминалистике. К.: Изд-во Поливода А. В., 2001.

Бартол К. Психология криминального поведения. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. 352 с.

Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 512 с.

Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. Пер. с англ. М.: Прогресс, 1988. 400 с.

Блэкборн Р. Психология криминального поведения. СПб.: Питер, 2004. 496 с.

Болотова А. К. Прикладная психология. Основы консультативной психологии. Учебник и практикум. М.: Юрайт. 2019. 340 с.

Брейтуэйт Д. Преступление, стыд и воссоединение. М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. 310 с.

Буданов А. В. Педагогика личной безопасности сотрудников органов внутренних дел. М., 1996.

Бэскинд Э. Энциклопедия личной безопасности. Пер. с англ. М., 1995. С. 134.

Ванновская О. В. Психология коррупционного поведения государственных служащих : монография. М.: Юрайт, 2018. 251 с.

Васильев В. Л. Юридическая психология. СПб.: Питер, 2001. 640 с.

Волченко Л. П., Гарькавец С. О. Особливості формування соціально-нормативних уявлень старшокласників в умовах суспільної кризи : монографія. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 200 с.

Гарькавец С. О. Віктимологія : навчальний посібник. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2006. 116 с.

Гарькавец С. О., Волченко Л. П. Особливості формування установки конкурентної віктимності в умовах збройного конфлікту — досвід мешканців Донбасу // *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Warsaw: RS Global Sp. z O.O. 2018. № 8(12). P. 37-41.

Гарькавец С. А. Психология невербального общения : учебное пособие. Северодонецк: Изд-во «Петит», 2015. 214 с.

Гарькавец С. О. Психология підліткової віктимності : монографія. Луганськ: Ноулідж, 2013. 175 с.

Гарькавец С. А. Проблема конкурентной ви́ктимности и вооруженный конфликт на юго-востоке Украины // *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2016. Т. 21, Вип. 2(42). С. 39-49.

Гарькавец С. О. Психологічні особливості системи цінностей правопорушників: дис. ... канд. психол. наук. : 19.00.06. Харків, 2001. 178 с.

Гарькавец С. О. Соціальні конфлікти — пропозиція нової класифікації // *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. №2 (46). С. 87-98.*

Гарькавец С. О. Соціальні конфлікти: Словник-довідник. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2020. 120 с.

Гарькавец С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі : монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2010. 343 с.

Гарькавец С. А. Тактильно-кинестическая система человека и ее роль в межличностной коммуникации : [учебное пособие по психологии невербального общения]. Луганск : Ноулідж, 2012. 184 с.

Гарькавец С. А., Яковенко С. И. Гендерные особенности инсталляции обиды // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. Вип. 59. 2016. С. 59-64.

Гарькавец С. О., Яковенко С. І. Методики дослідження образи: науково-методичний посібник з «Психодіагностики». Северодонецьк: Вид-во «Петит», 2017. 68 с.

Гернет М. Инстинкт заключенного. Очерки тюремной психологии. М.: Изд-во «Алисторус», 2020. 360 с.

Дедюхин К. Г., Аминов И. И., Бульеннова Т. Ю., Усиевич А. Р. Юридическая психология : учебник. М.: Изд-во Юстиция, 2020. 296 с.

Дереча В. А. Психология зависимостей : учебное пособие для вузов. М.: Изд-во Юрайт, 2019. 160 с.

Еникеев М. И. Практикум по юридической психологии. М.: Норма, 2001. 592 с.

Еникеев М. И. Психологический энциклопедический словарь. М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. 560 с.

Залевский Г. В. Фиксированные формы поведения индивидуальных и групповых систем (в культуре, образовании, науке, норме и патологии). М.-Томск: Изд-во Томского государственного университета, 2004. 460 с.

Зелинский А. Ф. Криминальная психология. К.: Юринком Интер, 1999. 240 с.

Землянська О. В. Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи : монографія. Х.: Титул, 2007. 244 с.

Зимбардо Ф., Ляйнне М. Социальное влияние. СПб.: Питер, 2001. 448 с.

Изард К. Э. Психология эмоций. СПб.: Питер, 2008. 464 с.

Ильин Е. П. Психология зависти, враждебности, тщеславия. СПб.: Питер, 2014. 208 с.

Ильин Е. П. Психология совести: вина, стыд, раскаяние. СПб.: Питер, 2017. 288 с.

Казміренко Л. І., Александров Д. О., Андросюк В. Г. Юридична психологія. Словник. К.: КНТ, 2008. 224 с.

Кантер Д. Криминальная психология / Пер. с англ. Тарабанова Е. М. Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2021. 368 с.

Караяни А. Г., Цветков В. Л. Юридическая психология: от эксперимента к практике : учебное пособие. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. 112 с.

Кикоть В. Я. Юридическая психология. М.: Юнити-Дана, 2017. 479 с.

Колишанский Г. В. Паралингвистика. М.: УРСС Эдиториал, 2005. 96 с.

Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Азбука социального психолога-практика. М.: ПЕР СЭ, 2007. 464 с.

Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии : [учебник]. Х.: Одиссей, 2005. 352 с.

Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы. К.: Вища школа, 1990. 259 с.

Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. М.: НЛЮ, 2004. 289 с.

Кроз М. В., Ратинова Н. А., Онищенко О. Р. Криминальное психологическое воздействие. М.: Юрлитинформ, 2008. 164 с.

- Левин К.* Разрешение социальных конфликтов. СПб.: Речь, 2000. 408 с.
- Левин К.* Теория поля в социальных науках. М.: Академический проект, 2016. 316 с.
- Леонгард К.* Акцентуированные личности / Пер. с нем. В. М. Лещинская. К.: Вища школа, Головное изд-во, 1981. 392 с.
- Леонтьев Д. А., Рассказова Е. И.* Тест жизнестойкости. М.: Смысл, 2006. 63 с.
- Майерс Д.* Социальная психология / Перев. с англ. С. Меленевская, В. Гаврилов, Д. Викторова. СПб.: Питер Ком, 1999. 688 с.
- Мак-Вильямс Н.* Защитные механизмы / Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе. М.: Класс, 1998. 480 с.
- Малкина-Пых И. Г.* Психология поведения жертвы. М.: Эксмо, 2006. 1008 с.
- Медведев В. С.* Кримінальна психологія : підручник. К.: Атіка, 2004. 368 с.
- Мороз Л. І., Яковенко С. І.* Професійно-психологічний тренінг : підручник. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 252 с.
- Морозова Т. Р.* Поліграфологія : підручник. Х.: Естет Принт, 2019. 476 с.
- Налчаджян А. А.* Атрибуция, диссонанс и социальное познание. М.: Когнито-Центр, 2006. 415 с.
- Нарциссова С. Ю., Попадайкин В. В.* Юридическая психология : Учебное пособие. М.: Академия МНЭПУ, 2017. 225 с.
- Орбан-Лембрик Л. Е.* Психологія професійної комунікації : монографія. Чернівці : Книги-XXI, 2009. 528 с.
- Орбан-Лембрик Л. Е.* Психологія управління : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 695 с.
- Основи пенітенціарної психології : [навчальний посібник] / Н. П. Крейдун, О. М. Лактіонов, А. В. Сорока, С. І. Скоков. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. 140 с.
- Пирожков В. Ф.* Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура). Тверь, 1994. 135 с.
- Пирожков В. Ф.* Криминальная психология. М.: Ось-89, 2001. 704 с.
- Познышев С.* Мотив убийцы. О преступниках и жертвах. М.: Изд-во «Алгоритм», 2016. 352 с.
- Практика медіації: словник-довідник / уклад. С. О. Гарькавець, Л. П. Волченко. Лисичанськ: ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2019. 128 с.

Прикладная юридическая психология : учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. А. М. Столяренко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. С. 138-144.

Психодиагностика толерантности личности / Под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. М.: Смысл, 2008. 172 с.

Психология и культура / Под ред. Д. Мацумото. СПб.: Питер, 2003. 718 с.

Рашинов А. Р. Судебная психология для следователей. М.: Юрлитинформ, 2001. 352 с.

Рейнуотер Д. Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом. М.: Прогресс, 1992. 240 с.

Решетников М. М. Психология коррупции. Утопия и антиутопия : монография. 2-изд. М.: Юрайт, 2020. 101 с.

Ривман Д. В. Криминальная виктимология. СПб.: Питер, 2002. 304 с.

Риман Ф. Основные формы страха / Пер. с нем. Э. Л. Гушанского. Изд. 3-е. М.: Алетейа, 2000. 336 с.

Розенберг М. Язык жизни. Ненасильственное общение. София, 2009. 169 с.

Ромек В. Тренинг уверенности в межличностных отношениях. СПб.: Речь, 2005. 264 с.

Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии / Пер. с англ. В. В. Румынского ; под ред. Е. Н. Емельянова, В. С. Магуна. М.: Аспект Пресс, 1999. 429 с.

Руденский Е. В. Методология и теория исследования виктимогенеза личности. Новосибирск: НГПУ, 2013. 222 с.

Сафуанов Ф. С. Судебно-психологическая экспертиза : учебник для академического бакалавриата. М.: Юрайт, 2014. 216 с.

Свидрук І. І., Миронов Ю. Психологія управління та конфліктологія : підручник. Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2017. 320 с.

Селигман М. Как научиться оптимизму: Измените взгляд на мир и свою жизнь. М.: Альпина Паблишер, 2018. 544 с.

Селье Г. Психофизиология стресса. М.: Педагогика, 1991. 268 с.

Семенов В. А. История зарубежной конфликтологии. В 2-т. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во Юрайт, 2018.

Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности. М.: НОРМА, 1998. 285 с.

Скотт Д. Г. Конфликты, пути их преодоления. М.: Аспект-Пресс, 2007. 363 с.

Скотт Дж. Г. Способы разрешения конфликтов. СПб.: ВИК, 1994. 210 с.

Словник української психологічної енциклопедії. Випуск перший. Персоналії психологів / Уклад. О. Т. Губко. К., 2011. 46 с.

Собольников В. В. Юридическая психология : учебник для бакалавриата и специалитета. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 2019. 331 с.

Современные теории конфликта / Под ред. Б. Исаева. М.-СПб.: Питер, 2008. 468 с.

Солдатова Г. У., Ярмина А. Н. Кибербуллинг: особенности, ролевая структура, детско-родительские отношения и стратегия совладания // Национальный психологический журнал. 2019. № 3(35). С. 17-31.

Сорокотягин И. Н., Сорокотягина Д. А. Юридическая психология : учебник для академического бакалавриата. М.: Юрайт, 2016. 461 с.

Степанов Е. И. Современная конфликтология. Общие подходы к моделированию, мониторингу и менеджменту социальных конфликтов. М.: ЛКИ, 2015. 176 с.

Субботина Л. Ю. Психология защитных механизмов личности. Ярославль: ЯрГУ, 2013. 190 с.

Тард Г. Законы подражания. М.: Академический Проект, 2011. 304 с.

Татенко В. О. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину // Соціальна психологія. 2003. № 1. С. 60-72.

Тейлор Ш., Пипло Л., Сирс Д. Социальная психология. 10-е изд. СПб.: Питер, 2004. 767 с.

Тернер Дж. Социальное влияние. СПб.: Питер, 2003. 256 с.

Третьяченко В. В., Гарькавец С. О., Коломійцев О. А. Психологія правослухняної та протиправної поведінки особистості в умовах трансформації українського суспільства : монографія. Луганськ: Знання, 2008. 344 с.

Третьяченко В. В. Управлінські команди: методологія та теорія, формування і розвиток : монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. 300 с.

Тюрин П. Т. Психология между буквой и духом закона (теория и практика юридической психологии) : учебное пособие. М.: Флинта, 2018. 251 с.

Усевич А. Р. Юридическая психология : учебник. М.: Юстиция, 2020. 296 с.

Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии / Пер. с японского. М.: Прогресс, 1989. 253 с.

Фернхем А., Хейвен П. Личность и социальное поведение. СПб.: Питер, 2001. 368 с.

Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. СПб.: Питер, 1999. 256 с.

Фишер Р., Юри У. Путь к согласию, или переговоры без поражения / Пер. с англ. А. Гореловой; предисл. В. А. Кременюка. М.: Наука, 1992. 158 с.

Фостер Р., Каплан С. Созидательное разрушение. М.: Альпина Паблишер, 2015. 378 с.

Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. М.: Мастера психологии, 2016. 150 с.

Фрейд А. Эго и механизмы защиты. Пер. с англ. М. Гинзбурга. М.: Эксмо, 2003. 252 с.

Фрейд З. Психология бессознательного. СПб.: Питер, 2007. 400 с.

Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина. М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. 730 с.

Цільмак О. М. Професіогенез компетентності фахівців кримінальної міліції: теорія та практика. Одеса: Вид-во ОДУВС, 2011.

Чалдини Р. Психология влияния. СПб.: Питер, 2002. 288 с.

Чиксентмихайи М. Поток: Психология оптимального переживания. М.: Смысл-Альпина нон-фикшн, 2011. 461 с.

Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология. М.: Право и закон, 1997. 320 с.

Хаэр Р. Д. Пугающий мир психопатов. М.: Вильямс, 2014. 288 с.

Христенко В. Е. Психология поведения жертвы : учебное пособие. Ростов н/Д.: Феникс, 2004. 304 с.

Шабанов В. Б., Плавник Н. К. Юридическая психология : учебное пособие. Мн.: РИВШ, 2019. 218 с.

Шатице Д. Конфликт и общение: Путеводитель по лабиринту регулирования конфликтов. Кишинев, 1997.

Шварц Г. Управление конфликтными ситуациями: Диагностика, анализ и разрешение конфликтов. СПб.: Изд-во Вернера Регена, 2007.

Шевченко А. М., Самыгин С. И. Юридическая психология : учебное пособие. М.: РИОР, 2018. 270 с.

Шеллинг Т. Стратегия конфликта / Пер. с англ. Т. Даниловой. М.: Изд-во АНО «Институт распространения информации по социальным и экономическим наукам», 2007. 366 с.

Штейнбах Х. Э., Еленский В. И. Психология жизненного пространства. СПб.: Речь, 2004. 239 с.

Экман П. Психология лжи. СПб.: Питер, 2008. 272 с

Энциклопедия юридической психологии / под общ. ред. А. М. Столяренко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 607 с.

Юридична психологія: Альбом схем з коментарями / [уклад.: Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.]; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Вид. 3-є, доопр. і доп. К.: КНТ, 2008. 152 с.

Юридична психологія : практикум / За заг. ред. Л. І. Казміренко. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 190 с.

Юридична психологія: Словник : навч. посібник / Александров Д. О., Андросюк В. Г., Казміренко Л. І. та ін.; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. К.: КНТ, 2008. 140 с.

Юри У. Преодоление «нет» или Переговоры с трудными людьми. М.: Наука, 1993. 128 с.

Яковенко С. І., Лисенко В. І. Соціально-психологічна допомога при надзвичайних ситуаціях та критичних інцидентах. К., 1999. 224 с.

Яхно Т. П., Куревін І. О. Конфліктологія та теорія переговорів : навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 168 с.

Akers R. L., Sellers C. S. Criminological theories: introduction, evaluation, and application. 5th ed. New York: Oxford University Press, 2008. 568 p.

Bartol C. R., Bartol A. M. Current Perspectives in Forensic Psychology and Criminal Behavior. Thousand Oaks, 2008. 344 p.

Bogaard G., Meijer E. H., Vrij A., Broers N. J., Merckelbach H. Contextual bias in verbal credibility assessment: criteria-based content analysis, reality monitoring and scientific content analysis // Applied Cognitive Psychology. 2014. Vol. 28(1). P. 79-90.

Brack K., Caltabiano N. Cyberbullying and self-esteem in Australian adults. Cyberpsychology // Journal of Psychosocial Research on Cyberspace. 2014. № 8(2). P. 84-98.

Brisman A., South N., White R. Environmental Crime and Social Conflict: Cotemporary and Emerging Issues. Routledge, 2016. 344 p.

Eagly A. H., Baron R. M., Hamilton V. L. The Social Psychology of Group Identity and Social Conflict: Theory, Application, and Practice. N.Y.: Orbis Books, 2004. 308 p.

Eysenck H. J. Crime and personality. 3rd ed. London: Routledge, 1977. 468 p.

Eysenck H. J., Gudjonsson G. H. Crime and personality. In The causes and cures of criminality. New York: Springer, 1989. P. 43-89.

Coleman P. T., Deutsch M., Marcus E. C. The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice. John Wiley & Sons, 2014. 1264 p.

Deckers R. J., Eysenck H. J., Gudjonsson G. H. The Causes and Cures of Criminality. N.Y. and London: Plenum Press, 1989. 309 p.

Dreikurs R. Grundbegriffe der Individualpsychologie. Klett-Cotta: Stuttgart, 1997. P. 137-149.

Forgas J. P., Kruglanski A. W., Williams K. D. The Psychology of Social Conflict and Aggression. N.Y.: Psychology Press, 2011. 342 p.

Howitt D. Introduction to Forensic & Criminal Psychology. Palgrave Macmillan Publishers, 2012. 332 p.

Johnson M. P. Apples and oranges in child custody disputes: intimate terrorism vs. situational couple violence / Journal of Child Custody. 2006. Vol. 2(4). P. 43-52.

Memon A., Vrij A., Bull R. Psychology and Law: Truthfulness, Accuracy and Credibility. 2nd Edition. John Wiley&Sons Ltd., 2003. 239 p.

Mildenberger C. Economics and Social Conflict: Evil Actions and Evil Social Institutions in virtual Worlds. Palgrave Macmillan, 2013. 258 p.

Morley J., Webb J., Stephensen G. Bargaining and Arbitration in the Resolution of Conflict // The Social Psychology of Intergroup Conflict. Theory, Research and Applications / Ed. By Stroebe W. et al., Berlin, 1988.

Moskowitz D. S., Sutton R., Zuroff D. C., Young S. N. Fetal exposure to androgens, as indicated by digit ratios (2D: 4D), increases men's agreeableness with women / Personality and Individual Differences. 2015. Vol. 75. P. 97-101.

Noor M., Brown R. J., Prentice G. Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model / British Journal of Social Psychology. 2008. Vol. 47, № 3. P. 481-495.

Pruitt D. G., Carnevale P. J. Negotiation in Social Conflict. Brooks / Cole Publishing Company, 1993. 251 p.

Richardson L. What terrorists want: understanding the enemy, confronting the threat. New York: Random House, 2006. 412 p.

Southwick S. M. [et all]. Resilience definition, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives // *European Journal of Psychotraumatology*. 2014. Vol. 5. URL: <http://www.ejpt.net/index.php/ejpt/article/view/25338> (дата звернення 8.08.2018).

Sternlight J. R. Lawyerless Disput Resolution: Rethinking a Paradigm. *Fordham URB Legal Jurnal*. 2010. Vol. 37. P. 394-405.

Umbreit M. S. The Handbook of Victim Offender Mediation: An Essential Guide to Practice and Research. San Francisco: Published by Jossey Bass, 2000. 480 p.

Vollhardt J. R. The Social Psychology of Collective Victimhood. Oxford University Press, 2020. 472 p.

Young I. F., Sullivan D. Competitive victimhood: A review of the theoretical and empirical literature / *Current Opinion in Psychology*. 2016. Vol. 11. P. 30-34.

Zalava A. G., Cichocka A. The Social Psychology of Social Problems. Palgrave Macmillan Publishers, 2013. 372 p.

Світлина науковців запозичені з вільного доступу:

«Енциклопедія сучасної України» [Електронний ресурс] — Режим доступу до світлин : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=56179 (дата звернення 7.07.2020).

«Вікіпедія. Свободная энциклопедия» [Електронний ресурс] — Режим доступу до світлин : <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення 12.08.2020).

Наукове видання

ГАРЬКАВЕЦЬ Сергій Олексійович

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Словник-довідник

Оригінал-макет

Т.В. Погорелова

Підписано до друку 12.02.2021.
Формат 60×84¹/₁₆. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк. 8,8. Обл.-вид. арк. 9,0.
Наклад 100 прим. Вид. № 3305. Ціна договірна.

**Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля**

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса видавництва: просп. Центральний, 59а,
м. Северодонецьк, 93400
E-mail: vidavnictvosnu.ua@gmail.com

Надруковано:

ТОВ «Друкарня Мадрид»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 4399 від 27.08.2012 р.

Адреса: вул. Максиміліанівська, 11
м. Харків, 61024
Тел. (057) 756-53-25
www.madrid.in.ua
E-mail: info@madrid.in.ua